

GENOCID U BOSNI

Politika "etničkog čišćenja"

Norman Cigar

Sarajevo, 1998.

Norman Cigar

GENOCID U BOSNI

Politika "etničkog čišćenja"

UNIVERZITET U SARAJEVU
Institut za istraživanje zločina protiv
čovječnosti i međunarodnog prava
SARAJEVO

Ime	Prezime	Prisao	Vrijednost
		11036	

bosanski kulturni centar – sarajevo

Institut za istraživanje zločina
protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Sarajevo

1998.

IZDAVAČ:
bosanski kulturni centar - sarajevo

ZA IZDAVAČA
Dr. Safet Halilović

SUIZDAVAČ:
**Institut za istraživanje zločina
protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Sarajevo**

ZA SUIZDAVAČA:
Dr. Smail Čekić

RECENZENT:
Mr. Muharem Kreso

PREVEO SA ENGLESKOG:
Mr. Radomir Marinković

LEKTURA I KOREKTURA:
Azra Fišer

PRIPREMA I ŠTAMPA:
bosanski kulturni centar - sarajevo

Tiraž: 1000

Sarajevo, novembar 1998.

CIP

- Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine

UDK 341.485 : 94(497.6) "1991/1995"
UDK 94(497.6) "1991/1995" : 341.485

CIGAR, Norman
Genocid u Bosni: politika "etničkog čišćenja"
/Norman Cigar; [preveo se engleskog Radomir
Marinković]. - Sarajevo: Bosanski kulturni centar
[etc.], 1998. - 262 str.: ilustr.; 25 cm

Prijevod djela: Genocide in Bosnia. - predgovor
engleskom izdanju /Stjepan G. Meštrović: str.
5-6. - predgovor bosanskom izdanju /Safet
Halilović: str. 7-9. - Bibliografija uz svako poglavlje

ISBN 9958-700-02-6 (Bosanski kulturni centar)
ISBN 9958-740-03-6 (Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava)

COBISS - ID 761094

Na osnovu mišljenja Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Federacije Bosne i Hercegovine broj 02-413-6397/98 od 03. 11. 1998. godine, izdanje knjige GENOCID U BOSNI - Politika "etničkog čišćenja" autora Normana Cigara oslobođena je plaćanja poreza na promet proizvoda i usluga.

Number One
Eastern European Studies
Stjepan Meštrović, Series Editor

Norman Cigar

GENOCIDE IN BOSNIA

The Policy of "Ethnic Cleansing"

Texas A&M University Press
College Station

Copyright © 1995 by Norman Cigar
Manufactured in the United States of America
All rights reserved
First edition

IZDAVAČ:

bosanski kulturni centar - sarajevo

ZA IZDAVAČA

Dr. Safet Halilović

SUIZDAVAČ:

**Institut za istraživanje zločina
protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Sarajevo**

ZA SUIZDAVAČA:

Dr. Smail Ćekić

RECENZENT:

Mr. Muharem Kreso

PREVEO SA ENGLESKOG:

Mr. Radomir Marinković

LEKTURA I KOREKTURA:

Azra Fišer

PRIPREMA I ŠTAMPA:

bosanski kulturni centar – sarajevo

Tiraž: 1000

Sarajevo, novembar 1998.

CIP

- Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine

UDK 341.485 : 94(497.6) "1991/1995"

UDK 94(497.6)"1991/1995" : 341.485

CIGAR, Norman

Genocid u Bosni: politika "etničkog čišćenja"

/Norman Cigar; [preveo se engleskog Radomir
Marinković]. – Sarajevo: Bosanski kulturni centar
[etc.], 1998. – 262 str.: ilustr.; 25 cm

Prijevod djela: Genocide in Bosnia. – predgovor
engleskom izdanju /Stjepan G. Meštrović: str.
5-6. – predgovor bosanskom izdanju /Safet
Halilović: str. 7-9. – Bibliografija uz svako poglavlje

ISBN 9958-700-02-6 (Bosanski kulturni centar)

ISBN 9958-740-03-6 (Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava)

COBISS – ID 761094

Na osnovu mišljenja Ministarstva obrazovanja, nauke, kulture i sporta Federacije Bosne i Hercegovine broj 02-413-6397/98 od 03. 11. 1998. godine, izdanje knjige GENOCID U BOSNI – Politika "etničkog čišćenja" autora Normana Cigara oslobođena je plaćanja poreza na promet proizvoda i usluga.

Number One
Eastern European Studies
Stjepan Meštrović, Series Editor

Norman Cigar

GENOCIDE IN BOSNIA
The Policy of "Ethnic Cleansing"

Texas A&M University Press
College Station

Copyright © 1995 by Norman Cigar
Manufactured in the United States of America
All rights reserved
First edition

***Majci i ocu
za podršku i ohrabrenje u životu.***

***To my mother and father
for a lifetime of support and encouragement.***

PREDGOVOR ENGLLESKOM IZDANJU

Genocid koji se dešava u Bosni i Hercegovini od 1992, zaslužuje pažnju cijele američke nacije. Ovi zločini pogađaju interese Evrope, Amerike, Islamskih zemalja; oni se dešavaju u srcu Evrope koja je obećala da nikada neće ponovo tolerisati takvo krvoproliće; oni su paralizovali mehanizme uspostavljene za sprječavanje takvog genocida, od Povelje UN do NATO mandata; ti zločini su nadgledani, posmatrani i trajno dokumentovani. U ovoj pionirskoj knjizi, prvoj naučnoj raspravi o genocidu u Bosni i Hercegovini, Norman Sigar (Norman Cigar) obradio je veoma ozbiljno ovu temu. On je analizirao pažljivo, sa razumjevanjem i uz savjesno dokumentovanje, užase u Bosni i Hercegovini koji su se dešavali dok je zapad pasivno stajao po strani.

Na potpuno objektivan način, Cigar diskutuje i dokumentira implementaciju srpske politike genocida sa tačke gledišta Srba, Muslimana i Hrvata, kao i velikih sila van Balkana, uključujući Amerikance, Francuze, i Britance. On je raskrinkao najšire upotrebljavana opravdanja koja su bila korištena za objašnjavanje ovog genocida, da je to sve poteklo od plemenske" i "historijske" mržnje među narodima bivše Jugoslavije. Bez ikakve dvojbe, on je dokazao da je to filozofsko stajalište očito lažno. Istina je da je Beogradski režim, pod rukovodstvom srbijanskog predsjednika Slobodana Miloševića, pažljivo planirao i u potpunosti podržavao genocid u Bosni i Hercegovini kojim je upravljao njegov šegrt osumnjičen za ratne zločine, Radovan Karadžić. Na kraju, Sigar postavlja niz neprijatnih pitanja u vezi sa stabilnošću Evrope i ostatka svijeta. Na sličan način kako je međunarodna

zajednica svojom tolerancijom genocida nad Jermenima na početku 20. vijeka, japanske invazije na Mandžuriju, i Musolinijeve invazije Etiopije, popločala put za Hitlerove zločine, odbijanje Zapada da odgovori na srpski genocid nad Bosancima, dovelo je do opasnog stanja moralnog nereda.

Sigarova knjiga je istovremeno naučna rasprava o ovovremenom genocidu i primjer društvene kritike. Njegova teza je eho teorije Karla Jaspersa o metafizičkoj krivici: oni koji prisustvuju ubistvu nevinih a ne rizikuju svoje živote da bi to spriječili, krivi su na način koji nije adekvatno osmišljen pravno, politički, ili moralno. Sličnu tvrdnju iznosi i Sigar, jer je detaljno izvještavanje medija o genocidu u Bosni i Hercegovini učinilo veliki dio svijeta svjedokom ovih zločina.

Ova knjiga postavlja duboka, uznemirujuća pitanja o spriječavanju genocida, danas u Bosni, a u budućnosti na bilo kojem drugom mjestu, i zahtijeva provokativne odgovore o našoj moralnoj odgovornosti.

Stjepan G. Meštrović

Glavni urednik

PREDGOVOR BOSANSKOM IZDANJU

Knjiga "*GENOCID U BOSNI - Politika etničkog čišćenja*" eminentnog američkog naučnika Normana Cigara, objavljena u SAD 1995. /Texas A&M University Press College Station/ je u stvari jedna od prvih cjelovitih naučnih rasprava o genocidu u Bosni i Hercegovini, mada je tek sada dostupna čitaocima u bosanskom prijevodu.

Na početku knjige autor prethodno postavlja naučni i pravni okvir u kome potom analizira sve relevantne događaje i pojave vezane za fenomen genocida u Bosni i Hercegovini.

Dr. Cigar u potpunosti pobija tezu, prilično prisutnu na zapadu, o navodno "*etničkom razdoru koji traje čitav milenij*" i koji je tobože uzrok savremenih događanja na Balkanu. U tom kontekstu, posebno je značajna autorova analiza geneze ideje velike Srbije i teritorijalne ekspanzije kao načina izgradnje srpske nacije, te stajališta srpskih nacionalista prema Bošnjacima, prema kome taj narod mora nestati sa prostora na kojima je projektovana izgradnja velike Srbije.

Prema autoru, radi se o široko prihvaćenoj strataeiji i temeljito razrađenom projektu pripreme genocida, gdje je ideologija u funkciji usmjeravanja i opravdanja, te shvatanja atmosfere iracionalnog straha od drugih i mržnje prema drugima. U ovoj funkciji su i Memorandum SANU i srbijanski orijentalisti, ali, nažalost, i Srpska pravoslavna crkva, koja je "*na svoj način, također, doprinijela prihvatanju sile kao moralno prihvatljivog sredstva u Bosni i Hercegovini, kada je odbacivala miroljubiva rješenja*". Milošević je bio taj koji je doveo nacionaliste u maticu političkih zbivanja, ali i obezbijedio mašineriju u formi političke organizacije, medija i finansijskih sredstava, kao i vojnu silu koja je početne emocije transformisala u konkretni državni program za biološko i duhovno istrebljenje Bošnjaka.

Analizirajući tezu nekih zapadnih promatrača koji glavni uzrok onoga što se dogodilo Bošnjacima vide u priznanju nezavisnosti Bosne i Hercegovine nakon pozitivnog izjašnjenja na referendumu 29. februara i 1. marta 1992. godine, dr Cigar mnoštvom činjenica pokazuje da je proces viktimizacije Bošnjaka pokrenut

mного prije proglašenja i priznanja nezavisnosti Bosne i Hercegovine, a da su agresija i genocid bili prethodno planirani.

Opisujući fazu izvođenja genocida, autor iznosi dokaze o centralizaciji rukovođenja u njegovom izvođenju, gdje se tzv. etničko čišćenje odvijalo po unaprijed utvrđenom obrascu uz neznatne modifikacije lokalnih izvršitelja zločina.

Veoma su zanimljiva Cigarova zapažanja prezentirana u knjizi o tome da Bošnjaci u velikoj mjeri nisu bili pripremljeni za ono što im se desilo, jer su mnogi bili skloni negiranju, čak pred samima sebi, da bi se genocid mogao uopće dogoditi, a pogotovo njima kao pojedincima, što je onemogućavalo pokušaje da Bošnjaci postanu svjesni potrebe za odbranom. "Čak i nakon pogoršavanja situacije u Bosni mnogi Muslimani su se još uvijek nadali da će izbjeći nevolje. Oni su odbijali da kupe oružje i uspostave lokalne odbrambene snage, a ponekad su, čak, prijavljivali policiji one koji su to činili", piše Cigar.

Autor čitavo jedno poglavlje posvećuje djelovanju i ponašanju stranih posmatrača u Bosni koji su ponekad otvoreno poricali da su Bošnjaci žrtve, pa su čak u nekim slučajevima, implicitno odobravali politiku genocida. Kombinacija "slabog" poznavanja historije i pogrešnog tumačenja ciljeva srpskog rukovodstva često je, prema autoru, bila osnova na kojoj se vršilo opravdavanje, ako ne i potvrđivanje, ukupne srpske politike i posebno zločina genocida koji je počinjen da bi se ti ciljevi postigli. Tako je dolazilo do toga da je situacija u Bosni i Hercegovini prikazivana kao građanski rat, što je često bila zamjena za prave analize. Za one koji prihvataju takvo polazište, osnovni tok tih događaja imao je sve više spontani i slučajni karakter, a nije bio dio velike strategije kojom upravljaju vlasti na višem nivou, te bi, shodno tome, odlučna akcija bila ustvari svrstavanje uz jednu stranu, što bi svakako trebalo izbjeći /slučaj lord Owen/.

Implicitna posljedica ovakve sumnjive pretpostavke bila je da sve strane imaju iste osnovne ciljeve, metode i odgovornosti, čime se iskrivljavala stvarna situacija, o čemu N. Cigar argumentira: "*Dok je pokret bosanskih Srba taražio oživljavanje četničkog pokreta iz prošlog rata i njegovih rušilačkih rasističkih ciljeva, bosanska Vlada nije imala nikakvu vezu sa ustaškim pokretom iz Drugog svjetskog rata. Takva razlika se mogla prepoznati u operativnim ciljevima muslimanskog rukovodstva koje se zalagalo za multikonfesionalnu, sekularnu državu bez ikakve namjere za eliminacijom bilo koje zajednice, nasilnim putem ili na neki drugi način. Neskriiveni cilj bosanskih Srba bila je podjela duž etničkih linija i fizička eliminacija ostalih etničkih grupa*".

N. Cigar zaključuje da bi rješenje temeljeno na podjeli Bosne i Hercegovine negativno uticalo na čitav region i dovelo do tihog etničkog čišćenja u Srbiji i Crnoj Gori, te da bi srpsko "etničko čišćenje" kao nekažnjeno djelo, poslužilo kao uzor i za druge države regiona, pa i druge dijelove svijeta, jer je međunarodna zajednica pokazala svoju nesposobnost da to zaustavi. Zato bi najveću cijenu genocida u Bosni i Hercegovini mogao platiti sistem vrijednosti savremenog

svijeta, u kome svaka nacija, institucija i pojedinac snosi dio moralne odgovornosti zbog dopuštanja da se dogode takve tragedije.

Knjiga Normana Cigara "**Genocid u Bosni**" predstavlja izuzetno vrijedno naučno djelo nastalo još u vrijeme trajanja agresije i genocida u Bosni i Hercegovini, čije će objavljivanje na bosanskom jeziku bitno doprinijeti cjelovitom sagledavanju i valorizaciji ukupnih procesa i njihovih aktera na ovim prostorima, sa bitnim popratnim uticajem na globalna kretanja u svijetu novog svjetskog poretka.

Sarajevo, 5. novembra 1998.

Prof. dr Safet Halilović

Zahvale

Autor želi da se zahvali Stjepanu Meštroviću koji je velikodušno poklonio svoje vrijeme da bi trajno ohrabrivao i davao vrijedne savjete za vrijeme pisanja i štampanja ove knjige; Džejmsu Sadkoviću (James Sadkovich), koji je ponudio mnoga razjašnjenja i brojne korisne sugestije u prvoj verziji teksta; i Milanu Vegi, čije je veliko poznavanje te regije poslužilo kao koristan rezonator ideja.

I

GENOCID**- Osnovni pojmovi -**

Muslimanska zajednica bivše jugoslovenske republike Bosne i Hercegovine bila je žrtva onoga što bi se, prema svim prihvatljivim zakonskim i moralnim mjerilima, moglo nazvati genocidom. Namjena ove knjige je da pronikne u korjene i dinamiku ovog procesa i da procjeni njegov ljudski i politički efekat. Prema onome što je ovdje napisano, situacija se još uvijek mijenja, ali bez obzira kakav će se sporazum usvojiti i kakva će biti konačna geopolitička konfiguracija, neće se izbrisati saznanje da se genocid dogodio. Čak i ako se, kao rezultat podjela, stvori krnja Bosanska država, posljedice genocida neće biti ispravljene, a Muslimani će vjerovatno ostati ranjivi. Ustvari, mnoge od dilema sa kojima se svjetska zajednica suočila kada je u pitanju genocid u Bosni i Hercegovini postojaće i dalje ne samo tamo već i drugdje u regionu.

Ovdje je fokus na Muslimanima, iako su i drugi, posebno Hrvati, ali i Srbi takođe, bili meta zvjerstava u Bosni i Hercegovini. Nije namjera da se minimiziraju patnje bilo kojih žrtava. Međutim, jedinstveni ideološki aspekt antimuslimanske kampanje, ukupan broj Muslimana koji su time pogođeni i količina njihovih patnji, zaslužuju posebno ispitivanje viktimizacije ove zajednice. Napad na Muslimansku zajednicu potekao je u osnovi od njihovih srpskih susjeda, čija namjera je jasno bila da pronađu krajnje rješenje; a to znači, da uklone Muslimane sa zemlje bilo kojim raspoloživim sredstvima. Ubijanja, mučenja, silovanja, i deportacije vršene su često na zapanjujuće jeziv način u razmjerama koje nisu videne u Evropi od Drugog svjetskog

rata. Genocid u bivšoj Jugoslaviji bio je uznemirujući ne samo zbog destabilizirajućih efekata na regionalne odnose, već i zbog svoje unutrašnje tragedije, tragedije u moralnom smislu. Ponovna pojava genocida tim je više za žaljenje što je to dio historije za koju je Zapad vjerovao da je davno ostao iza nas.

Ključno pitanje je, naravno, kako je takav, naizgled besmisleni, tok događaja mogao zadesiti Evropu. Kako je bilo ko mogao dovesti sebe u poziciju da učestvuje, da opravdava i da ignoriše takvu ljudsku tragediju, posebno ako znamo da je tužno iskustvo jevrejskog holokausta urezano u ljudskom sjećanju? Kao i kod drugih društvenih fenomena, vjerovatno nije realno tragati samo za jednim motivacionim faktorom kod svih izvršilaca, pošto bi krajnje objašnjenje moglo biti nestvarno, i moglo bi ležati u oblasti ljudske psihologije i u stoljećima starom pitanju moralnosti. Međutim, ono što zaslužuje dublju analizu su intelektualne, političke i socijalne komponente koje su igrale ulogu u stvaranju i održavanju takvog procesa.

Ova studija opovrgava tvrdnju da je genocid - ili etničko čišćenje, kako ga obično nazivaju - koji je pogodio Muslimane Bosne i Hercegovine bio samo nenamjerna i nesretan nusprodukt borbi ili građanskog rata. Naprotiv, bila je to racionalna politika, direktna i planska posljedica svjesne političke odluke koju je donio srpski establišment u Srbiji i Bosni i Hercegovini. Ova politika je implementirana namjerno i sistematski kao dio šire strategije za postizanje dobro definisanog, konkretnog, političkog cilja, a to je stvaranje jedne proširene, etnički čiste, velike Srbije.

U vezi sa tim stoji tvrdnja da je međunarodna reakcija bila uveliko neefikasna u sprječavanju genocida ili u poništavanju njegovih trenutnih rezultata i stoga, uprkos demonstraciji dobrih namjera, bilo je to, ustvari, samo podsticanje genocida. Dalja, posljedica odbijanja Organizacije ujedinjenih nacija (OUN) da prekine viktimizaciju bila je erozija moralnih barijera i političkih sankcija za koje se vjerovalo da su bile uspostavljene u društvu nakon Drugog svjetskog rata. U stvarnosti, vjerovatno je da će ovakav stav rezultirati nastavkom političke nestabilnosti, ne samo u bivšoj Jugoslaviji već i van njenih granica u regionu. U isto vrijeme, etnička čišćenja u multi-etničkim društvima širom zemaljske kugle postajace sve više i više realna ako ostali potencijalni izvršiocci dođu do zaključka da je ta ideologija uspješna i prihvatljiv politički model.

1. Prelazak preko praga genocida

Postoji obimna literatura o opštem fenomenu genocida a posebno o onome koji se još zove holokaust. Jedan od glavnih ciljeva te literature je analiza uticajnih veličina koje mogu usloviti ili olakšati taj proces.⁽¹⁾ Iako je svaki scenario specifičan, najvjerovatnije je da će se genocid dogoditi ako ga izvršioi posmatraju kao racionalnu, isplativu strategiju za dostizanje krupnijih, konkretnih ciljeva. Da bi se razradio ovaj stav, potrebno je, međutim, značajno promijeniti vrijednosti i perspektive koje olakšavaju put u genocid, ako oni već nisu u harmoniji. Rukovođenje od vrha do baze, i obezbjeđenje zvaničnog legitimiteta, bili su ključni faktori u Bosni i Hercegovini, i oni su daleko važniji kao motivaciona snaga nego historija ili tradicija.

Postojanje heterogene populacije, samo po sebi, ne vodi u genocid niti ga objašnjava, usprkos velikoj primamljivosti takvog viđenja. Na primjer, jedan službenik američke vlade zadužen za informisanje, pokazujući na mapu na kojoj se vidjelo šarenilo zajednica u Jugoslaviji, zaključio je, kao da je mapa bila dovoljan dokaz. "*To sve objašnjava*", kazao je. Populacija Bosne i Hercegovine (44% Muslimana, 31% Srba i 17% Hrvata, prema popisu iz 1991) bila je upadljivo izmiješana na čitavoj teritoriji Republike. Međutim, države sa daleko većom etničkom različitosti nego u Jugoslaviji ili u Bosni i Hercegovini - ne manjom od one u Sjedinjenim Američkim Državama - postoje na mnogim mjestima širom svijeta pojave genocida. Čak i u situacijama akutnih tenzija među etničkim ili vjerskim zajednicama, ne dolazi do automatske eskalacije u genocid. Najčešće, takva trvenja se prebacuju u političko nadmetanje, kao što je u Južnoj Africi, čak i kada atmosfera postaje veoma napeta ili se pretvori u dugotrajno nasilje. Čak ni u ratno vrijeme, genocid nije obavezno prateća komponenta. Isto tako, ni etničke grupe u bivšoj Jugoslaviji nisu opsjednute nasiljem, ni po prirodi ni po kulturi, da bi genocid bio neizbježan.⁽²⁾ Neki kreatori politike, dijele mišljenje da opšta "iracionalnost", ukorijenjena u regionu, može poslužiti kao objašnjenje događaja⁽³⁾. Međutim, pribjegavanje tom gledištu ne može zamijeniti ozbiljnu analizu.

Nacionalizam, takođe, nije sinonim za genocid, niti je obavezno njegov uzrok. Naravno, nisu ni svi nacionalizmi isti, a oni koji imaju takve primjese ekstremizma su, srećom, izuzetak. Mnoge grupe, uključujući ponovo Amerikance, ne bi pristale da slijede nikoga ko bi ih vodio u nacionalizam, bilo u prošlosti, bilo u sadašnjosti. Međutim, mogućnost da se američki nacionalizam degeneriše u državni genocid je tako daleka, čak i pod

pritisikom rata. Šta, dakle, služi kao katalizator, odnosno šta je to što olakšava prelazak takvog nadmetanja ili konflikta preko praga genocida?

2. Centralizacija rukovodenja

Jedan, možda ključni, element za pojavu genocida je sistem rukovodenja. Mora se ispitati kako društvena elita kanališe nadmetanje ili konflikt među etničkim zajednicama unutar jedne države ili preko međunarodnih granica. Genocid u Bosni i Hercegovini nije ni spontani izraz mržnje među zajednicama, koja traje preko milenijuma, niti prastarih narodnih emocija, koje srpsko rukovodstvo nije moglo kontrolisati. Naprotiv, pokušavajući da stvori sredstvo za svoje vlastite potrebe i konsolidaciju vlasti, srpska elita (i vladajuća i nevladajuća) smatrala je potrebnim da se angažuje u sistematskoj i intenzivnoj kampanji ne bi li stvorila nacionalistički pokret i pogoršala odnose među zajednicama do takvog stepena da genocid postane sasvim izvjestan.

Iako mnoga društva imaju ekstremističke elemente, sa krizom ili ratom koje uzburkaju strasti naroda, relativno mali broj se okreće genocidu. U Sjedinjenim Američkim Državama i Velikoj Britaniji, na primjer, osjećanja naroda prema Nijemcima u oba svjetska rata i prema Japancima u Drugom svjetskom ratu, bila su sasvim ekstremna i često izražavana sirovom terminologijom koja je graničila sa rasističkim stereotipima. Osnovna razlika, međutim, između te situacije i one u kojoj se razvija genocid je u tome što, umjesto daljeg potpaljivanja tih tendencija, rukovodstvo mudro ublažava takve emocije prije nego bi one prešle prag na putu bez povratka. Ne dajući legitimitet tim ekscesima rukovodstvo je sprječavalo njihovu implementaciju.

Ako, međutim, politički establišment eksploatiše i pojačava postojeća početna osjećanja do krajnjeg stepena, ili ih čak generiše ni iz čega da bi obezbijedio podršku za svoju vlastitu politiku ili vlast, nadmetanje ili konflikt će daleko prije prerasti u genocid. Ne samo da kontrola rukovodstva nad političkom infrastrukturom može olakšati mobilizaciju strasti naroda, već uticaj legalnih vlasti može, takođe dati suštinsku dimenziju legitimiteta u opravdavanju, i čak zahtijevati podršku za, i učešće u bilo kakvim aktivnostima koje ta vlast propiše.

3. Pripremna faza - Stvaranje legitimiteta

Slijedeći element u pojavi genocida je pripremna faza, važan korak u obezbjeđenju podrške, i čak važniji od toga, u pribavljanju legitimiteta za kasnije izvršenje te politike. Pripremna faza koja je prethodila raspadu Jugoslavije bila je od suštinskog značaja, pošto je tada uspostavljen moralni, pravni i institucionalni okvir unutar koga se genocid mogao desiti u narednoj fazi (fazi implementacije). Da bi se shvatila situacija u Bosni i Hercegovini, mora se prvo proučiti srbijanski politički sistem iz prethodne dekade. Mora se shvatiti razvoj događaja koji je stvorio potrebne uslove i legitimitet da bi se dovoljan dio populacije naveo da, bilo dobrovoljno bilo preko volje, primjeni politiku genocida.

4. Pravni okvir za analizu

Kako se prepoznaje genocid? Da li se ono što se događalo Muslimanima u Bosni i Hercegovini može okvalifikovati kao genocid? Iako su svi slučajevi različiti, prethodni slučajevi u svijetu i postojeće konvencije o ratnim zločinima i zločinima protiv čovječnosti, daju dovoljno zajedničkih karakteristika za pogodnu radnu definiciju i okvir za prosuđivanje ovog i ostalih slučajeva. Uzimajući u obzir ove parametre, postoji malo razloga za sumnju da se u Bosni i Hercegovini zaista dešava genocid.

Nacrt Povelje Tribunala u Nirnbergu napravljen je 1945. godine u vrijeme njegovog uspostavljanja. Članovi 6. c) i d) ovog statuta definišu ratne zločine i zločine protiv čovječnosti:

c) **Ratni zločini:** To su narušavanje odredbi međunarodnog ratnog prava i ratnih običaja. Narušavanja će uključiti, ali se neće ograničiti na, ubistvo, loše postupanje ili deportaciju zbog prisilnog rada ili za bilo koju drugu namjenu civilnog stanovništva sa okupirane teritorije ili na njoj, ubistvo ili loše postupanje sa ratnim zarobljenicima ili ljudima na morima, ubijanje talaca, krađa javne ili privatne imovine, divljačko razaranje gradova ili sela, ili uništavanje koje nije opravdano vojnom nuždom.

d) **Zločini protiv čovječnosti:** To su ubistvo, istrjebljenje, ropstvo, deportacija, i drugi neljudski akti počinjeni protiv civilnog stanovništva, prije ili za vrijeme rata, ili progoni na političkoj, rasnoj ili vjerskoj osnovi, u izvršenju ili u vezi sa bilo kojim zločinom unutar jurisdikcije Tribunala, bez

obzira predstavlja li to ili ne narušavanje domaćeg prava zemlje u kojoj je počinjen.⁽⁴⁾

U Konvenciji Ujedinjenih nacija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, od 11. decembra, 1946. godine, član II definiše genocid na slijedeći način:

Bilo koji od slijedećih akata počinjenih sa namjerom da uništi, u potpunosti ili djelimično, nacionalnu, etničku, rasnu ili religioznu grupu:

- a) Ubijanje članova grupe;
- b) Nanošenje ozbiljnih tjelesnih ili mentalnih oštećenja članovima grupe;
- c) Namjerno nametanje grupi životnih uslova sračunatih da ih dovedu do fizičkog uništenja u cjelini ili djelimično;
- d) Nametanje mjera u cilju sprečavanja rađanja unutar grupe;
- e) Nasilno premještanje djece iz jedne u drugu grupu.

Član II navodi koja su djela iz ovog niza kažnjiva: a) genocid, b) udruživanje u cilju činjenja genocida, c) direktno i javno podsticanje na činjenje genocida, d) pokušaj izvršenja genocida, e) saučesništvo u genocidu.

Ključni aspekt zakonskih postupaka u krivičnom pravu je teškoća dokazivanja, u mnogim okolnostima, umiješanosti u genocid, pošto izvršioči čine sve da sakriju svoja djela. Naučnici su umjesto toga predložili da uništenje grupe "ciljanom akcijom" bude dovoljno za kvalifikaciju tog djela kao genocida. Ne mora grupa biti kompletno uništena da bi se takvo nasilje kvalifikovalo kao genocid, pošto bi se genocid mogao sprovesti u više koraka u kontinuitetu.⁽⁵⁾

5. Dokumentacija genocida u Bosni i Hercegovini

Sa stajališta izvornog materijala, situacija u Bosni i Hercegovini se razlikuje na više načina od ostalih slučajeva genocida. Za razliku od slučaja nacističke Njemačke, na primjer, međunarodna zajednica ne kontroliše dokumente poražene zemlje, niti mjesta gdje su zločini bili počinjeni, ili nije uhvatila ključne osobe koje će ispitivati. Međutim, zahvaljujući trenutnoj fluidnoj situaciji u Bosni i Hercegovini, brzom pristupu predstavnika stranih vlada, Ujedinjenih nacija i humanitarnih agencija kao i agencija za pružanje

pomoći, i svjedočenja mnogih žrtava, obezbijedeni su obimni i značajni dokazi.⁽⁶⁾ Možda najznačajnija razlika u odnosu na prijašnje pojave genocida bilo je do sada nezabilježeno medijsko izvještavanje od strane odlučnih izvještača, kao što je "Njuzdejov" Roj Gatman (Roy Gutman) čiji su zapanjujući izvještaji sa terena zaslužili Pulicerovu (Joseph Pulitzer) nagradu 1993. godine.⁽⁷⁾

Tabela 1.

**GUBICI STANOVNIŠTVA ZA VRIJEME I NEPOSREDNO NAKON
DRUGOG SVJETSKOG RATA**

(u hiljadama)

Izvor	Srbi	Hrvati	Muslimani	Ostali
U cijeloj Jugoslaviji				
Kočović	487	207	86	234
Žerjavić	530	192	103	202
Samo u Bosni i Hercegovini				
Kočović	209	79	75	19
Žerjavić	170	66	78	14

IZVORI: Iako su dvije najpouzdanije procjene gubitaka stanovništva u ratu, uzrokovanih svim razlozima, bazirane na poređenju sa predratnim i poslijeratnim zapisima, bile radene nezavisno, one se slažu u velikom stepenu. Jednu studiju napravio je srpski naučnik Bogoljub Kočović, ŽRTVE DRUGOG SVJETSKOG RATA U JUGOSLAVIJI (London: Libra Books, 1985), pp. 102, 174, 182. Drugu studiju uradio je hrvatski naučnik Vladimir Žerjavić, a izdavač je bilo Jugoslovensko društvo za istraživanje žrtava i Zagrebačka jevrejska zajednica. Naslov djela je: GUBICI STANOVNIŠTVA JUGOSLAVIJE U DRUGOM SVJETSKOM RATU (Zagreb: Jugoslovensko viktimološko društvo, 1989), pp. 61, 82. Nisu naravno, svi ubijeni bili žrtve međuetničkih razdora; u nekim slučajevima, Hrvati su ubijali svoje sunarodnike Hrvate, a Srbi sunarodnike Srbe, iz ideoloških razloga, dok su članovi svih zajednica stradali od ruke sila osovine.

Nadalje, televizijske slike, koje su vidjeli milioni gledalaca širom svijeta, učinile su da, po prvi put, genocid bude dokumentovan TV slikom, onako kako se u stvarnosti dešavao.

Kao i u drugim sličnim situacijama kada se stanovništvo pomjera u velikom obimu i to u nepristupačnim oblastima, teško je odrediti tačan broj

žrtava, posebno u toku samog procesa. Međutim, po svim mjerilima, dolazi se do zapanjujućih brojeva. Cifre, koje je dala Bosanska vlada početkom 1994. godine, uključuju 140.000 mrtvih ili nestalih i preko 160.000 ranjenih. Pošto nije bio pristupačan čitav region, vjerovatno su ove cifre samo dio ukupnog broja, koji je vjerovatno blizak iznosu od 200.000. Pored toga, skoro dva miliona ljudi bilo je prisiljeno da izbjegne u inostranstvo ili u druge dijelove zemlje. Znatna većina žrtava su civili, ubijeni namjerno ili u unakrsnoj vatri, iako je i znatan broj ljudi ubijen u borbi.

Čak i ako se uzme niža cifra od 140.000 kao ukupan broj mrtvih u dvije godine nakon otpočinjanja borbi velikog obima, u aprilu 1992, to bi iznosilo između 37 i 43% ukupnih gubitaka stanovništva u Bosni i Hercegovini u četiri godine Drugog svjetskog rata (tabela 1). Pored toga, trebalo bi razmotriti i ostale vrste žrtava, uglavnom Muslimana i Hrvata, koji su izbjegli u inostranstvo, ili se premjestili drugdje unutar Bosni i Hercegovini. Broj ovakvih žrtava daleko je veći nego u Drugom svjetskom ratu, i mnogi od njih mogli bi trajno trpiti rizik od efekata podjela i pogoršanja uslova života. Sve u svemu, potencijalni gubici u republici, kao i obim razaranja, mogu se porediti sa onim iz drugog svjetskog rata.

Napomene uz I. poglavlje

1. Vidjeti Ervin Staub, **KORJENI ZLA - PORIJEKLO GENOCIDA I DRUGIH VRSTA GRUPNOG NASILJA** - (The Roots of Evil: The origins of Genocide and Other Group Violence) Cambridge University Press, 1989; John L.P. Thompson i Gail A. Quets, **GENOCID I DRUŠTVENI KONFLIKTI - PARCIJALNA TEORIJA I POREĐENJE**, (Genocide and Social Conflict: A Partial Theory and a Comparison), **ISTRAŽIVANJE DRUŠTVENIH POKRETA, KONFLIKTI I PROMJENE** (Research in Social Movements, Conflict and Change) 12 (1990): 245-66; Herbert C. Kelman, **NASILJE BEZ MORALNIH OGRANIČENJA - REFLEKSIJE DEHUMANIZACIJE ŽRTAVA I POČINITELJA**, (Violence without Moral Restraint: Reflections on the Dehumanization of Victims and Victimiziers) Časopis o društvenim pitanjima 29, 1973: 25-61; Isidor Wallimann i Michael N. Dobkowski, **GENOCID I MODERNO DOBA - ETIOLOGIJA I STUDIJA O SLUČAJEVIMA MASOVNIH SMRTI** (Genocide and the Modern Age : Etiology and Case Studies of Mass death), New York: Greenwood Press, 1987. Barbara Harff i Ted Robert Gurr, **PREMA EMPIRIJSKOJ TEORIJI GENOCIDA I POLITICIDA - IDENTIFIKACIJA I MJERENJE SLUČAJEVA KOJI SU SE DESILI OD 1945. GODINE** - (Toward Empirical Theory of Genocides and Politicides : Identification and Measurement of Cases since 1945) Međunarodne studije kvartalno 32 (1988):

- 359-71; Michael M. Marrus, HOLOKAUST U ISTORIJI (The Holocaust in History) Hanover, Conn: University Press of New England, 1987; i Israel W. Charney i Chanan Rapaport, KAKO MOŽEMO POČINITI NEZAMISLIVO? GENOCID - LJUDSKI RAK (How Can We Commit the Unthinkable? Genocide: The Human Cancer) Boulder: Westview Press, 1982.
2. Nasilje prikazano kroz omjer ubistava, naprimjer, bio je 5.7 puta niži u Jugoslaviji nego u SAD krajem osamdesetih godina (2.4 ubistva na 100.000 stanovnika naspram 13.7 respektivno) - vidjeti STATISTIČKI GODIŠNJAK JUGOSLAVIJE 1991 i OBLASNU I DRŽAVNU GRADSKU KNJIGU PODATAKA 1991. GODINE (Washington D.C.: Ministarstvo trgovine SAD, avgust 1991) str. 215. Za poredenje, omjer u Švedskoj 1988. godine bio je 2.6 ubistava na 100.000, u Finskoj 3.4 - vidjeti NORDIJSKI STATISTIČKI GODIŠNJAK, 1993. godine, Kopenhagen: Nordijski statistički sekretarijat, table 232, 334.
  3. Ministar odbrane SAD William Perry objasnio je, na primjer, situaciju kroz vic o škorpionu i žabi u kojem škorpion iz zlobe ubija žabu koja ga prenosi preko rijeke, iako to za njega znači samoubistvo. "*Eto, to vam je Balkan*", zaključio je. Vidjeti njegov govor od 10. marta 1994. godine ODREĐIVANJE ODGOVARAJUĆEG KORIŠTENJA SILE U BOSNI, Pitanja odbrane broj 9 (Washington D.C., Ministarstvo odbrane, 1994.): 4.
  4. Ured šefa Savjeta SAD za gonjenje zločina sila osovine, NACISTIČKA ZAVJERA I AGRESIJA – MIŠLJENJA I SUDOVI (Nazi Conspiracy and Agression: Opinion and Judgment) str. 3-4. Za informaciju o ostalim relevantnim međunarodnim konvencijama o genocidu, vidjeti Helsinki Watch, RATNI ZLOČINI U BIH, tom 1 (New York: aug., 1992), str. 199-227.
  5. Vidjeti Thompson i Quets, GENOCID I DRUŠTVENI KONFLIKT (Genocide and Social Conflict), str. 247-48.
  6. Više vladinih i nevladinih agencija objavilo je izvještaje sa hronologijom stanja ljudskih prava, uključujući i Senat SAD, komitet za odnose sa inostranstvom, izvještaj osoblja: ETNIČKO ČIŠĆENJE U BIH, 15. aug. 1992 (Washington D.C.: U.S. Government Printing Office, 1992) u kojem se nalaze neka zapanjujuća svjedočenja žrtava; i Ministarstvo inostranih poslova: Dostava informacija Savjetu sigurnosti UN-a, u skladu sa paragrafom 5 Rezolucije 771 (1992) i paragrafom 1 Rezolucije 780 (1992) (do osam izvještaja po tom pitanju). Među najdetaljnije i najdokumentovanije zapise spada dvotomni izvještaj Helsinki Watch-a, RATNI ZLOČINI U BIH, 2 toma (New York: aug., 1992 - apr., 1993).
  7. Njegovi lucidni i izuzetni izvještaji nalaze se u knjizi SVJEDOK GENOCIDA (New York: Macmillan, 1993).

II

HISTORIJSKI KONTEKST

- Analitički alat ili ludačka košulja? -

Historija daje moćnu, i često odlučujuću, uporišnu tačku u analizi krize na području bivše Jugoslavije. Uglavnom, posmatrači su promovisali gledište da je konflikt samo produžetak endemske netrpeljivosti među zajednicama u regionu, i da je historija bila glavni, ako ne i jedini, pokretač današnjih događaja. Tipično, jedan analitičar je komentarisao da se radi *"samo o ponovo podignutom talasu mržnje i zvjerstava koje Srbi, Hrvati i Muslimani čine jedni drugima od početka historije"*.⁽¹⁾ Čak su i naučnici usvojili taj okvir za analize, sa jednim zaključkom da su *"današnje strahote satkane od niti iste historijske tapiserije, stvarane od invazije Slavena na Balkan u šestom vijeku"*. Kao rješenje, bazirano na naglašavanju historijskog kauzaliteta, on je predlagao neostvariv akademski mehanizam liječenja, koji se sastoji u formiranju jedinstvene, trajne konferencije srpskih, hrvatskih, muslimanskih i ostalih historičara, uz ključno posredovanje "zapadnih eksperata".⁽²⁾

Vjerovatno je daleko značajnije to što su mnogi uticajni ljudi, civili i vojnici, koji donose odluke, takođe prihvatili tu historijsku paradigmu i time doprinijeli formiranje stava kao da se radi o milenijumu neprestanog etničkog razdora. Među onima koji koriste ovu premisu kao polaznu osnovnu veličinu, nalaze se civili - vrhunski kreatori politike na Zapadu, kao i mnogi oficiri uključeni u ovaj problem. Kada je medijator Evropske unije, lord Dejvid Oven (David Owen), jedanput ovu pretpostavku usadio sebi u glavu, ona je postala njegova najvažnija paradigma. Kada su ga, čak sredinom

1994. godine, upitali zašto nalaženje rješenja problema za Bosnu i Hercegovinu izgleda tako teško, on se i tada pozivao na problem historije - *"ove ličnosti su zaključane u historiji"*.⁽³⁾ Ovaj stav često je morao biti osnova nastupa u kojem je žaljenje kombinovano sa osjećanjem moralne superiornosti. Za mnoge, kao na primjer za general-pukovnika Armije SAD, Bari Mek Kafrija (Barry McCaffrey), tadašnjeg pomoćnika zapovjednika načelnika združenih štabova, lokalno stanovništvo, ne samo da je *imalo "dugo iskustvo etničke mržnje"*, već je, očito, ova reakcija bila jedino što se od njih moglo očekivati, pošto su oni samo *"tri odvojene plemenske skupine"*, *kazao je sa visine u toku svjedočenja u Senatu*.⁽⁴⁾

Nadalje, razumijevanje historije, koje je korišteno za informisanje, bilo je u najmanju ruku površno i u većini slučajeva iskrivljeno. Visoko rangirani republikanac u senatskom Komitetu za oružane snage, senator Džon Vorner (John Warner) bio je tipični protivnik strožijih mjera u Bosni i Hercegovini. U izjavi o jugoslovenskoj krizi on je potkrijepio svoje stanovište, ničim drugim do, *"moje vlastito istraživanje... pokazuje da... su se ovi ljudi međusobno borili, ne stotinama već hiljadama godina, zbog religioznih, etničkih i kulturnih razlika"*. Okrećući se prema visokom obavještajnom oficiru združenih štabova, a nesvjestan unutrašnje kontradikcije njegove vlastite analize, nastavio je: *"Tako mnogo pitanja za vas admirale: Pošto se mi neprekidno pitamo zašto, zašto, zašto, ta ubijanja, ta silovanja, te pljačke, postoji li odgovor? Postoji li ikakav odgovor zašto ovi ljudi, koji žive mirno jedni kraj drugih, žene se međusobno, idu u iste crkve (sic), organizuju međunarodni sportski događaj (Zimska olimpijada 1984.) u Sarajevu, zašto u to upadaju periodično i zašto to čine hiljadu godina?"* Odgovor koji je dobio, bio je isto tako tupav: *"Gospodine, volio bih da imam odgovor na vaše pitanje... Ali, sasvim sigurno postoji historija, postoji vraćanje unazad, kako moje proučavanje problema govori, najmanje u trinaesti vijek, historija neprekidnih etničkih i religioznih borbi između tih grupa"*.⁽⁵⁾

Historija, naravno, pomaže da uočimo pozadinu nedavnih događaja i može nam pomoći da ih razumijemo. Međutim, historija nije bila, kako neki sugerišu, odlučujući faktor. Ne može se objasniti današnji razvoj događaja, a najmanje pojava genocida, uzimanjem u obzir tek tako, mehanistički, takav kamen medaš, kao što je, recimo, Bitka na Kosovu 1389. godine, u kojoj su Osmanlije porazili srednjevjekovnu srpsku državu. Mnogi zapadni posmatrači prihvatili su ovu bitku kao korjen trajne srpsko-islamske borbe i, navodno, glavni uzrok sadašnje situacije.

Historija, kao ideološki klub, koja je u suprotnosti sa stvarnim historijskim dokumentima i njihovim naučnim izučavanjem, postala je u posljed-

nje vrijeme visoko prilagodljiva, sa najvećom upotrebljivošću u vidu sredstva mobilizacije za ostvarenje političkih ciljeva. Kao što reče srbijanski vođa, Slobodan Milošević, u svom odlučujućem govoru u povodu komemoracije šeststogodišnjice bitke na Kosovu: "*Danas je teško reći šta je istina a šta legenda u vezi sa bitkom na Kosovu. Danas, čak, to više nije ni važno*".⁽⁶⁾ Kao što je potcrtao prethodne godine, ono što je trenutno najvažnije, su konkretni interesi. On je izjavio: "*Osluškiivanje istorije nije, u stvari, osnova na kojoj ćemo izvršiti našu mobilizaciju. Sigurno, historija od nas traži da se mobilišemo. Međutim, glavni podsticaj mobilizaciji svih jugoslavenskih naroda i manjina je njihovo sadašnje stanje a, posebno, budućnost*".⁽⁷⁾

Gledati sadašnje događaje samo u svjetlu nerješivih, vjekovima starih atavističkih dilema, implicitno podrazumijeva da će rješenje uvijek biti neostvarivo i da uopšte i nema smisla tragati za njim. Iako je na prvi pogled privlačna, ta ideja je često samo pogodan izgovor za nečije slijeganje ramenima i nepoduzimanje ničega. Historija, međutim, nikoga ne osuđuje na ponavljanje prošlosti, niti na nečinjenje. U slučaju Jugoslavije, takav pristup vodi na stranputicu, pošto su međuetnički odnosi bili daleko od statičnih cijelo to vrijeme, sa promjenjivim vezama među zajednicama. Čak i u zadnje vrijeme, odnosi među zajednicama bili su prilično prilagodljivi, a ne nepromjenjivi u stereotipnom modelu postojanog kršćansko-muslimanskog starog neprijateljstva. Naprotiv, često je navodna urođena mržnja bila skorajši izum, i to kao korisno sredstvo za nacionalnu mobilizaciju i legitimizaciju vlasti pojedinih elita.

Znakovito je da su sve tri zajednice u Bosni i Hercegovini živjele stoljećima u relativnoj harmoniji. Prvi put se mogla uočiti istinska sklonost ka genocidu onda kada se, u devetnaestom vijeku, pojavio moderni nacionalni pokret u Srbiji.

1. Osmanski period

Islamsko-kršćanska koegzistencija, a ne genocid nad Srbima, bilo je ono što se dešavalo za vrijeme od 500 godina osmanskog prisustva. Bosna, koja je došla pod osmansku vlast u 15. i 16. vijeku, obezbjeđivala je, za to doba, relativno tolerantnu sredinu. Tako su se, Jevreji koje je Inkvizicija otjerala iz Španije, naselili u osmanskome Sarajevu, dok je, nakon osmanskih osvajanja, autohtonoj katoličkoj zajednici u Bosni, carskom poveljom, bila zagarantovana sloboda vjeroispovjesti. U isto vrijeme, veći dio unutrašnjosti Balkana imao je relativno zdrav ekonomski razvoj i, sve do 18. vijeka, ste-

pen stabilnosti i sigurnosti vjerovatno uporediv sa onim u većini tadašnjih država zapadne Evrope.

Ono što važi za skoro sve evropske narode, važi i za bosanske Muslimane, koji su amalgam različitih etničkih korjena, iako preovlađujuća većina vuče porijeklo od lokalne katoličke i bogumilske kršćanske populacije, koji su se preobratali u fazama u periodu od tri vijeka, dok su zadržali svoj originalni bosanski jezik. Oni ni na koji način nisu strana zajednica, usprkos uobičajenoj praksi Srba da ih nazivaju Turcima. Iako mnogi srpski nacionalisti tvrde da su današnji Muslimani srpskog porijekla, ima malo dokaza o Srbima ili drugim pravoslavicima koji su prešli na Islam u značajnijem broju, pošto su pravoslavci stigli u Bosnu i Hercegovinu za petama osmanskih osvajača.⁽⁸⁾ Srpski nacionalisti, uključujući i vodstvo Srpske pravoslavne crkve, ostali su, međutim, pri tvrdnjama o srpskom etnicitetu većine njihovih susjeda, što ovi ne žele priznati, ili nisu svjesni te činjenice. Tako, oni tvrde da su većina današnjih Hrvata - i u Hrvatskoj i u Bosni i Hercegovini, takođe Srbi koji su navodno prešli na katoličanstvo, da su Makedonci južni Srbi, i da, čak, većinu Albanaca čine prisilno asimilirani Srbi. Neki vodeći nacionalisti i danas tvrde da su većina ljudi u Mađarskoj, Rumuniji, Bugarskoj, Albaniji i Grčkoj, takođe etnički Srbi.

U najvećem dijelu tog perioda, katolički Habsburgovci i Venecijanci, a ne Srbi i drugi pravoslavni narodi, bili su uključeni u rušilačke ratove protiv muslimanskih Osmanlija duž krajina njihovih sukobljenih imperija. Međutim, u odnosima pojedinaca pa čak i grupa, podjele na religijskoj osnovi nisu nikada bile jasno određene, kao što bi neko mogao pomisliti. Uzećemo samo jedan primjer sa kraja sedamnaestog vijeka. Dva najistaknutija hrvatska plemića, Petar Zrinski i Fran Krsto Frankopan, zajedno sa velikim dijelom ostalog hrvatskog plemstva, pokušali su da zamijene vrhovnu vlast Habzburgovca vlašću Osmanske imperije, ali su bili osujećeni i pogubljeni prije nego su mogli ostvariti svoj plan. Za prelazak pod osmansku vlast, hrvatsko plemstvo bi dobilo vlast nad svim hrvatskim zemljama - i onim pod Habzburgovcima, i onim koje su već bile pod osmanskom vlašću - koje bi od tada bile ujedinjene i uživale bi autonomiju pod osmanskim sultanom.⁽⁹⁾

Pravoslavna zajednica bila je u najvećem dijelu tog perioda izravnih saveznik otomanske države u njenim pohodima protiv kršćanskih sila. Na primjer, u bici kod Nikopolja, 1396. godine, srpski vladar kao vazal i njegova vojska pridonijeli su porazu koji je osmanska vojska nanijela kršćanskim silama. To je, definitivno, otvorilo Balkan osmanskim osvajanjima. Srpske trupe, imale su, takođe, ključnu ulogu u spašavanju osmanske države od Tamerlan-ovog (Timur Lang) prodora, u bici kod Ankare 1402. godine.

Isto tako, martolozi, pravoslavna pomoćna vojska, igrali su važnu ulogu u pomaganju Osmanlijama da pustoše kršćansku teritoriju i brane osmanske granice. Tek kasnije su takve milicije promijenile stranu i postale plaćenici Habzburgovaca, kada je regionalni balans bio poremećen na štetu Osmanlija. Sama pravoslavna crkva pretvorila se u administrativni dodatak Osmanske države, pomažući ovim drugim da vladaju kršćanima na lokalnom nivou. U cilju slabljenja grčkog patrijarha u Istanbulu, Osmanlije su, čak, 1557. godine ponovo uspostavile Srpsku pravoslavnu crkvu kao instituciju nezavisnu od Grčke pravoslavne crkve.

Kao zaštićeni milet, ili autonomni religiozni i pravni entitet unutar osmanske države, u vijekovima osmanske vladavine, pravoslavna zajednica je značajno proširila teritoriju koju je nastanjivala. Ne samo Srbi, već takođe i druge razne pravoslavne grupe - kao što su Vlasi, Grci, Albanci, i druge manje zajednice - proširili su se kao plaćenici ili kao imigranti iz svojih domicilnih zemalja u današnju Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku, sjevernu Srbiju i Vojvodinu. U Bosni i Hercegovini, nastavila se imigracija velikog obima Srba i drugih pravoslavnih imigranata sve do modernih vremena. Posebno značajna bila je epidemija 1813-1817., u kojoj su pomrli mnogi kmetovimuslimani pa su bili zamijenjeni kmetovima pravoslavicima iz Crne Gore.⁽¹⁰⁾ Današnji Srbi koji žive van Srbije - prečanski Srbi (sa druge strane rijeke Drine, Save i Dunava) - potomci su, ne samo srpskih doseljenika, već vjerovatno brojnijih nesrpskih pravoslavnih imigranata, ali takođe i konvertita u pravoslavlje iz reda lokalnog katoličkog i bogumilskog stanovništva. Ove pravoslavne zajednice bile su asimilirane u stoljećima koja su uslijedila, i one čine današnju srpsku zajednicu Bosne i Hercegovine.

Nakon što je Bosna i Hercegovina, 1878. godine, došla pod starateljstvo Habzburgovaca, sve tri religiozne zajednice koegzistirale su u relativnoj harmoniji. Paradoksalno, kako su u devetnaestom vijeku popuštale katoličko-islamske tenzije na Balkanu, odmah nakon poboljšanja Otomansko-Habzburških odnosa, jačale su muslimansko-pravoslavne tenzije. Pokazalo se da je glavni uzrok bilo rađanje balkanskih nacionalnih pokreta. Ovakav razvoj bio je povezan sa socioekonomskim promjenama koje su se dešavale širom Osmanske imperije, i često se izražavao kroz revolt protiv lokalne zloupotrebe vlasti. Kao i u drugim dijelovima imperije, ali u kontrastu sa predominantno muslimanskim oblastima, u Srbiji je političko vrenje preraslo u militantnu religiozno-nacionalističku hajku. Lokalni uglednici nastojali su iskoristiti taj novi razvoj kao sredstvo za odvajanje od službene otomanske državne uprave, kao i od dijelova lokalne elite koja je bila voljna raditi u osmanskome sistemu. Takva politika konfrontacije poslužila je za legiti-

ranje uloge nove elite u društvu, kao i za pribavljanje podrške u narodu za ciljeve te elite i rastuće političke aspiracije. Taj novi duh revolta protiv Osmanske države vodio je ka uspostavljanju nezavisne srpske države bazirane na novoj nacionalističkoj ideologiji. ⁽¹¹⁾

2. Vizija velike Srbije

Ukoliko postoji u modernoj historiji, takav faktor, koji je ostavio u nasljedstvo trajni uticaj na sadašnje političke događaje, djelujući pri tome na sve etničke grupe, onda bi to bila težnja za velikom Srbijom. Ta težnja se razvila u središnji element srpske nacionalističke ideologije i to sa pojavom nezavisne Srbije u devetnaestom vijeku. Koncentrišući se na kontrolu teritorija i na nacionalno-religioznu zajednicu, ta ideologija bila je pogonska sila u traženju političkih rješenja, pošto je od tada domaća politička legitimacija bila obaveza da se svi Srbi okupe, ma gdje i ma ko oni bili, u jednoj nacionalnoj državi.

Etnička ekskluzivnost u centru ovog novog nacionalizma neizbježno nameće dilemu šta činiti sa nesrpskim zajednicama. U praksi, srpska država je težila da asimilira druge zajednice, ukoliko su bile pravoslavne. Ako su to, pak, bili muslimani, država ih je nastojala ukloniti, ukoliko su kočili napredak procesa, ili ako nisu bili voljni odreći se svoje vjere da bi bili asimilirani. U toku izgradnje moderne srpske nacije, Muslimani su - zbog njihove lokacije - bili postali posebno ranjiva zajednica, pošto se Srbija širila i stvarala uvjerenje da je etničko čišćenje prihvatljiv dio procesa.

Nakon sticanja autonomije u devetnaestom vijeku, Srbija je nastavila da se širi. Na teritorijama dobivenim u toj fazi, muslimani su bili prisiljavani na promjenu vjere, na odlazak ili su, pak, bili likvidirani. ⁽¹²⁾ Krajem devetnaestog vijeka, Kraljevina Srbija bila je uveliko očistila domaće muslimane i tursku manjinu. Problem je, međutim, ponovo iskrsnuo nakon balkanskih ratova 1912-1913, kada je Srbiji omogućeno da ugrabi i anektira dvije predominantno muslimanske provincije od nesretne Osmanske imperije: Kosovo i Sandžak, kao i Makedoniju, koja je imala veliku muslimansku albansku zajednicu. ⁽¹³⁾

Prvi svjetski rat je omogućio da se muslimansko pitanje na novopripojenim teritorijama prebaci u drugi plan; ali se za srpske nacionaliste taj problem povećao sa projektovanim stvaranjem Jugoslavije nakon Prvog svjetskog rata i očekivanim uključenjem Bosne i Hercegovine u novostvorenu državu. Upitan 1917. godine o planovima u Bosni, Stojan Protić,

voda Srpske narodne radikalne stranke i budući predsjednik Vlade, priznao je hrvatskim političarima: *"Ostavite to nama. Mi imamo rješenje za Bosnu. Kad naša armija pređe Drinu, daćemo Turcima (lokalnim Muslimanima) 24 sata, ili čak 48 sati, vremena da se vrate vjeri svojih predaka. Oni koji to ne žele učiniti, biće posječeni kao što smo ranije učinili u Srbiji"*.

Odgovarajući na proteste iznenađenih hrvatskih vođa, Protić je ustuknuo rekavši da on neće insistirati na tome da svi Muslimani koji ne promijene vjeru, obavezno budu ubijeni, ali je dodao: *"Neće više moći biti Turaka (Muslimana) u Bosni. Oni mogu pobjeći preko Save (preko rijeke u Hrvatsku) ili gdje god bilo"*⁽¹⁴⁾. Iako su tada prevagnule mudre glave, značajan broj Muslimana bio je ipak prisiljen da emigrira u periodu nakon Prvog svjetskog rata.⁽¹⁵⁾

Crna Gora, u kojoj mnogi od njenih stanovnika sebe takode smatraju Srbima, slijedila je paralelni put ekspanzije, učestvujući u aneksiji područja naseljenih Albancima, dijela obale i dijela Sandžaka u 1870-tim godinama i zauzimanju dodatnih teritorija u balkanskim ratovima 1912-13. U 1945. godini Crna Gora je dovršila svoju ekspanziju anektiranjem Boke Kotorske od Hrvatske i obale Herceg Novog i drugih teritorija od Bosne i Hercegovine.

Raspadom Habzburške imperije i uspostavljanjem Jugoslavije 1918. godine, svi Srbi su bili ujedinjeni u jednoj državi. Uskoro, hegemonija koju su nametnuli Srbi i nezadovoljstvo, praktično među svim drugim nacionalnim zajednicama, drugorazrednim statusom koje su imale, doveli su do hronične nestabilnosti i rastućeg neprijateljstva između: Srba i nesrba. Naprimjer, pritisak na Muslimane je nastavljen i kada je Bosna i Hercegovina, 1933. godine bila privremeno podijeljena duž novih internih granica, jugoslovenski predsjednik Milan Srškić je objasnio da je on to učinio zbog Turaka (Muslimana). *"Ne mogu podnijeti da gledamo minarete u Bosni, oni moraju nestati."*⁽¹⁶⁾ Sve do kasnih 1930-tih, ohrabreni prihvatanjem netolerancije u mnogim dijelovima Evrope, situaciju su pogoršavali sve do tačke kada je pripremljeno masovno protjerivanje, uglavnom, jugoslovenskih Muslimana-Albanaca. Nastupanje drugog svjetskog rata osujetilo je te planove. Atmosfera otudenja preovladavala je među mnogim nesrbima u međuratnoj Jugoslaviji, što je, kako se moglo i predvidjeti, bio važan faktor kasnijeg brzog raspada za vrijeme njemačkog napada u aprilu 1941. godine.

3. Drugi svjetski rat

Drugi svjetski rat bio je razmede u međuetničkim odnosima u Jugoslaviji, posebno na stepenu na kojem se pojavio genocid sa svojom ogromnom cijenom izraženom u broju žrtava, što je nedavno služilo kao podloga za mitingaške parole u svim zajednicama.

U 1941. godini i Srbija i Hrvatska su uspostavile fašističke države, saveznice sa Njemačkom. Pored pro-osovinske srpske države, stvorene u Beogradu, drugi srpski nacionalisti organizovali su četnički pokret, čiji je glavni cilj bilo uspostavljanje velike Srbije pod vlašću srpske kraljevske porodice. Četničkim rukovodstvom upravljao je Draža Mihailović, srpski oficir koji je prešao u ilegalu nakon poraza Jugoslavije od strane Nijemaca. Do juna 1941. godine, četničke vode su napisale formalan politički dokument kojim su tražili "*homogenu Srbiju*", baziranu na premisi da Srbi "*moraju izvršiti svoju historijsku misiju*". Plan je predviđao "*veliku Srbiju*" koja bi se prostirala preko današnjih granica Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Makedonije, Kosova, Vojvodine, većeg dijela Hrvatske, sjeverne (i po mogućnosti cijele) Albanije, i dijelova Bugarske, Rumunije i Mađarske, kao i same Srbije.

Shvatajući da bi Srbi bili u manjini u većini tih oblasti, planeri su preporučili "*čišćenje zemalja od nesrpskih elemenata*".⁽¹⁷⁾ Službena Mihailovićeva naredjenja, kao ono koje je poslao svojim komandantima na terenu 20. decembra 1941. godine, nagovještavala su njegove namjere prema Muslimanima: Tačka 4. Očistiti državnu teritoriju od svih nacionalnih manjina i anacionalnih elemenata. Tačka 5. Stvoriti direktnu i neprekinutu granicu između Srbije i Crne Gore i Srbije i Slovenije, čišćenjem Sandžaka od muslimanskog stanovništva i Bosni i Hercegovini od muslimanskog i hrvatskog stanovništva.⁽¹⁸⁾ Ovaj cilj bio je razjašnjen narednim instrukcijama koje je Mihailovićev štab poslao komandantu Druge sarajevske četničke brigade. Dio tog teksta glasi: "*Trebalo bi svakome razjasniti; poslije rata ili kada bude pogodno vrijeme, mi ćemo izvršiti naš zadatak tako da niko osim Srba neće ostati u srpskim zemljama. Objasni ovo (našem) narodu i osiguraj da to bude njihov prioritet. Ti ne smiješ ovo staviti u pisanu formu ili objaviti u javnosti, pošto bi Turci (Muslimani) mogli čuti o tome i ovo se mora prenijeti od usta do usta*".⁽¹⁹⁾

Pandan četničkim ekstremistima na hrvatskoj strani bile su ustaše, koji su pokušavali sprovesti po brutalnosti sličan program etničkog ekskluziviteta protiv Srba. Oni su formirali hrvatsku državu koja je obuhvatala

Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu, dokazujući, sve do 1945. godine, da je većina slavenskih Muslimana, usprkos razvoju odvojene kulture, identifikovala sebe kao Hrvate - muslimane.

Pošto su Muslimani imali središnju poziciju u Bosni i Hercegovini, postali su primarni cilj masovnih ubistava koje su činili srpski četnici u cilju izvršenja planova o velikoj Srbiji. Uskoro su uslijedile osvete, pošto su se mnogi Muslimani priključili ustašama da bi se zaštitili ili da bi se osvetili.

Titovi komunistički partizani (čiji su članovi pripadali svim etničkim grupama) pridružili su im se u ubistvima i zvjerstvima, potaknuti više ideološkim nego etničkim razlozima. Srbi, Muslimani i Hrvati postali su u isto vrijeme i žrtve i izvršiooci - nisu to, naravno, obično bile iste osobe u oba slučaja - u etničkoj i ideološkoj netrpeljivosti koja je karakterisala taj period. Nijemci i Italijani su pothranjivali konflikte zbog svojih interesa. Procijenjeno je da je za vrijeme drugog svjetskog rata, po raznim osnovama, izgubljeno milion ljudi u Jugoslaviji. Ovaj broj bio je približno podijeljen između Srba i nesrba, od čega je jedna trećina bila iz Bosne i Hercegovine (tabela 1).

4. Posljedice - Druga Jugoslavija

Iako je poraz četnika od strane komunista u drugom svjetskom ratu spriječio provođenje srpskog nacionalističkog programa, kao kopromis učinjen za dobivanje podrške njegovoj novoj vladi, Hrvat po rođenju, Tito, ustupio je Srbiji kontrolu nad više oblasti u kojima su nesrbi činili većinu stanovništva: na Kosovu, u Vojvodini i u Sandžaku. Pored toga, Srbi su dobili neproporcionalan udio u broju mjesta u saveznoj birokratiji, vojsci, diplomatskoj službi, ekonomskoj infrastrukturi, pravnom sistemu i Komunističkoj partiji - takva situacija je ostala sve do raspada Jugoslavije. ⁽²⁰⁾

Otuđenje i sumnjičavost među ostalim etničkim grupama u Jugoslaviji, kao rezultat saznanja da Srbi pokušavaju dominirati i novouspostavljenom jugoslovenskom državom, bili su najvećim dijelom uzrok političkog zastoja koji se dogodio u zemlji do osamdesetih godina. Odlazak Titove generacije vođa odanih viziji Komunističke Jugoslavije, odstranio je značajan element prinude i otvorio put ka demokratiji i promjenama. U isto vrijeme, gašenje autoritarizma neizbježno bi vodilo ponovnoj uspostavi nejednakosti i, potencijalno, težnjama za disolucijom Jugoslavije. Ova mogućnost stvorila je duboku zabrinutost među mnogim Srbima koji su u tome vidjeli mogući gubitak statusa i privilegija, kako pojedinačnih tako i na nivou zajednice.

Međutim, to je nudilo jednu novu priliku. Nove elite mogle su pokušati da iskoriste te napetosti da bi sebi isposlovale veću ulogu u strukturi vlasti društva koje je doživjelo promjene, pošto su postojeći oblici političkog legitimiteta bili istrošeni, a zabrinutost je sve više eskalirala.

U posttitovskom periodu tranzicije, raniji pokušaji stvaranja velike Srbije ponovo su postali privlačni kao političko sredstvo. Oni su, takođe, imali pripremljenu nacionalističku ideologiju sa prigodnom simbolikom spremnom za eksploataciju. Osim toga, jedan od najtrajnijih rezultata djelovanja nacionalista u modernoj Srbiji, bilo je uspostavljanje shematskog plana, dokazane metodologije etničkog čišćenja, koju buduće generacije nacionalista mogu iskoristiti, ako to požele. U onoj mjeri u kojoj ovaj okvir daje provjerene putokaze za nacionaliste, ne tako davni historijski događaji mogu se posmatrati, prije kao sredstva koja olakšavaju, nego kao neizbježan uzrok tekućeg genocida u Bosni i Hercegovini.

Iako ponovouskršli nacionalistički program ima ciljeve i metode u mnogome slične ranijim planovima i rješenjima, ponavljanje ranijih ekscesa nipošto ne znači da su automatski oni bili neizbježni. Ni nazadovanje prema obrascima iz prošlosti nije bio spontani razvoj događaja. Naprotiv, bio je to rezultat namjernog izbora politike. Ustvari, usprkos trvenjima između Srba i nesrba u političkoj i ekonomskoj sferi u poslijeratnom periodu, i čestoj očitj diskriminaciji, posebno prema islamu, etničke grupe u Jugoslaviji, uključujući i Bosnu i Hercegovinu, uspjele su ostvariti koegzistenciju bez otvorenog nasilja više od jedne generacije (sa izuzetkom perioda "strogosti" prema zajednici kosovskih Albanaca). Razlog za tu koegzistenciju nije ležao u činjenici da su nekadašnje strane iz drugog svjetskog rata bile satjerane u tjesnac čvrstom rukom Titovog sistema. Nije to bio ni rezultat opšte amnezije pošto je "postojanje građanskog rata bilo namjerno potiskivano od strane Tita, što su lord Dejvid Oven (David Owen) i ostali tvrdili.⁽²¹⁾ Sasvim suprotno, građanski rat bio je tema većeg dijela vladine poslijeratne propagande i službene historiografije, naravno gledane kroz službene naočale, pa su izrazi četnik i ustaša olako dijeljeni svakome ko nije podržavao novi sistem.

Prema tome, promjena međuetničkih odnosa, potrebna radi masovne mobilizacije Srba za podržavanje odnosa konfrontacije, uključujući i one prema Muslimanima, nije bila ni spontana ni neizbježna. Naprotiv, pripremna faza, obilježena intenzivnom, metodičnom i sveobuhvatnom političkom i informativnom kampanjom u osamdesetim godinama, imala je zadatak da izmijeni sistem vrijednosti čitave generacije Srba.

Napomene uz II. poglavlje

1. Katherine McIntire, VJEKOVNI BOSANSKI KONFLIKT OBILJEŽEN MRŽNJOM (Centuries of Hated Mark Bosnian Conflict), Army Times, maj, 1993, str. 12.
2. Thomas Butler, KRAJ ISTORIJE - BALKANSKA KULTURA I KATASTROFA (The Ends of History: Balkan Culture and Catastrophe), Washington Post, 30. aug., 1992, str. C3.
3. Intervju lorda Dejvida Ovena (David Owen) dat Čarli Rouzu (Charlie Rose) u šou Čarlija Rouza, Public Broadcasting System (PBS), 14. jun, 1994. godine.
4. Senat SAD, Komitet za oružane službe, SITUACIJA U BOSNI I PRIKLADAN ODGOVOR SAD I ZAPADA, svjedočenje, 11. aug., 1992 (Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1992), str. 29.
5. Senat SAD, Komitet za oružane službe, Brifing načelnika združenog štaba o tekućim vojnim operacijama u Somaliji, Iraku i Jugoslaviji, svjedočenje, 29. jan., 1993 (Washington D.C.: U.S. Government Printing Office, 1993), str. 95-96.
6. Govor na Gazimestanu, KOSOVO I SLOGA, NIN, 2. juli, 1989, str. 6.
7. Govor na prvoj konferenciji Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, Juni 1988. godine, ponovo štampan u zbirci govora Slobodana Miloševića, GODINE RASPLETA, četvrto izdanje (Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1989. godine), str. 215.
8. Da bi dobili cjelovit pregled istorije i etnografije muslimanske zajednice, vidjeti, Vatro Murvar, NACIJA I RELIGIJA U CENTRALNOJ EVOPI I ZAPADNOM BALKANU; MUSLIMANI U BOSNI I HERCEGOVINI I SANDŽAKU - SOCIOLOŠKA ANALIZA (Nation and Religion in Central Europe and the Western Balkans; The Muslims in Bosnia, Hercegovina and Sandžak: A Sociological Analysis) (Brookfield: University of Wisconsin, 1989. godina). Ustvari, mnogi Srbi bi mogli imati daleko više turskog porijekla nego Muslimani, jer su prezimena srpskih vođa Radovana Karadžića i Dobrice Ćosića turskog porijekla.
9. Znakovito je, da su Zrinski i Frankopan kasnije smatrani nacionalnim mučenicima i da su dobili počasna mjesta u galeriji heroja zagrebačke katedrale. Ponekad su, čak i članovi iste familije mogli pripadati različitim religijama. Tako je hrvatski franjevac iz sedamnaestog vijeka iz Bosne i Hercegovine bio kandidovan za biskupa, iako su tri njegova brata bili Muslimani - prema dokumentima koje je navodio Dominik Mandić u djelu: ETNIČKA POVIJEST BOSNE I HERCEGOVINE (Toronto: Ziral, 1982. godine), str. 239.
10. Pravoslavni Crnogorci nastavili su emigrirati u otomansku Bosnu i Hercegovinu u devetnaestom vijeku, čak i onda kad je njihova zemlja postala

- nezavisna. Vidjeti Đordije Đoko Petrović, *ISELJAVANJE CRNOGORACA U XIX VIJEKU* (Titograd, Crna Gora: Istorijski institut Republike Crne Gore, 1962. godina), str. 109-11, 207.
11. Za ovaj period osmanske istorije vidjeti, Kemal Karpat, *ISTRAŽIVANJE DRUŠTVENIH TEMELJA NACIONALIZMA U OSMANSKOJ DRŽAVI - OD DRUŠTVENOG STALEŽA DO KLASE, OD MILETA DO NACIJE* (An Inquiry into the Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State: From Social Estates to Classes, From Millets to Nations) (Princeton: Princeton University, 1973. godina), str. 55-93, naročito str. 80-83; i Stanford J. Shaw and Ezel Kural Shaw, *ISTORIJA OSMANSKE IMPERIJE I MODERNE TURSKE* (History of the Ottoman Empire and Modern Turkey), 2 toma (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), str. 13-15, 147-49.
  12. Tadašnji srpski istoričar Vuk Karadžić dao je, naprimjer, hronologiju slučajeva protjerivanja, prisilnog pokrštavanja ili ubijanja kada je uspostavljena srpska država, u devetnaestom vijeku, u *ISTORIJSKIM SPISIMA*, izdavač Radovan Samardžić (Beograd: Prosvjeta, 1987. godina), str. 56, 274. Zvanična istorija srpskog ustanka iz 1804. godine registruje, takode, dokaze o procesu etničkog čišćenja, Stojan Novaković, *USTANAK NA DAHIJE* (Beograd: Državno štamparsko preduzeće, 1904. godine), posebno str. 121, 175. Stevan Ignjić analizira isti proces u jednom dijelu Srbije u 1860-im u djelu *MUSLI-MANSKA IMANJA U UŽICU, OSLOBOĐENJE GRADOVA U SRBIJI OD TURAKA 1862-1867. GODINE*, urednik Vasa Čubrilović (Beograd: Srpska akademija nauka i umjetnosti, 1970. godina), str. 377-87.
  13. O srpskoj politici etničkog čišćenja u oblastima koje je Srbija osvojila u Balkanskim ratovima, vidjeti, *IZVJEŠTAJ MEĐUNARODNE KOMISIJE ZA ISTRAŽIVANJE UZROKA I TOKA BALKANSKIH RATOVA* (Carnegie Endowment for International Peace, Report of the International Commission to Inquire into the Causes and Conduct of the Balcan Wars) (Washington, D.C.: Carnegie Endowment, 1914. godine), str. 148-86.
  14. Ovaj incident je povezan sa skulptorom Ivanom Meštrovićem, jednim od arhitekata prve Jugoslavije, *USPOMENE NA POLITIČKE LJUDE I DOGAĐAJE*, izdavač Dubravko Horvatić (Zagreb: Matica Hrvatska, 1993. godine), str. 65-66.
  15. Vidjeti, Ivo Banac, *NACIONALNO PITANJE U JUGOSLAVIJI, IZVORI, ISTORIJA, POLITIKA* (The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics) (Ithaca: Cornell University Press, 1984. godine), str. 368. Ova studija predstavlja najbolju cjelovitu analizu ranog perioda istorije Jugoslavije.
  16. Meštrović, *MEMOARI* (Memoirs), str. 213.
  17. Relevantni četnički dokumenti objavljeni su u *ZBORNIKU DOKUMENATA I PODATAKA O NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU NARODA*

- JUGOSLAVIJE, 14. tom, 1. knjiga (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1981. godine), posebno str. 1-7, 101-103.
18. Ovaj dokument je objavljen u DOKUMENTIMA O IZDAJSTVU DRAŽE MIHAJLOVIĆA, I tom, (Beograd: Državna komisija za dokumentovanje zločina okupatora i njegovih saradnika, 1945. godine), str. 10-13.
  19. Isto, broj dokumenta 523, str. 505.
  20. Naprimjer, u pregledu iz 1969. godine, Srbi (i Crnogorci) učestvovali su sa 42.2% u ukupnom stanovništvu, ali su držali 78.9% visokih položaja u vladi Federacije; vidjeti EKONOMSKA POLITIKA (Beograd: 27. jan, 1969. godine), tabela na str. 12. U vojsci su, početkom osamdesetih godina, 66.2% oficira bili Srbi, a u 1991. godini, 70% svih oficira sa činom majora i većim su bili Srbi; Vidjeti Vlatko Cvrtila, TKO JE ŠTO U ARMIJI, Danas, 5. feb., 1991. godine, str. 16-17.
  21. Čerčilovo predavanje u Uniji engleskog govornog područja, Guildhall, London, 26. nov., 1993. Zahvaljujem se ovoj uniji što mi je obezbijedila tekst govora.

III

PRIPREMNA FAZA

- Popločavanje puta u genocid -

Period koji prethodi dezintegraciji Jugoslavije važan je zbog toga jer je poslužio kao pripremna faza za klizanje u genocid. Pripremljena je ideologija, mašinerija i ono što Tompson (Thompson) i Kuets (Quets) nazivaju *"preovladavajući moralni ambijent"* koji je trebalo da učini etničko čišćenje mogućim. Iako su dugoročni faktori - kao što su religija, historija, ili kultura - mogli uticati na ponovnu pojavu srpskog nacionalizma u osamdesetim godinama, oni ne bi bili dovoljni da uzrokuju otvoreni rat, a još manje genocid koji je kasnije uslijedio.

1. Potreba za ideologijom

Za genocid je posebno važno stvaranje ideologije koja služi kao vodič i kao opravdanje, kako sociolog Lio Kaper (Leo Kuper) podvlači, "kada djeluju kolektivno, oni (izvršiocí genocida) u najmanju ruku trebaju ideologiju koja će legitimirati njihovo ponašanje, jer bez toga oni bi sebe vidjeli onakvima kakvi zaista i jesu - običnim lopovima i ubicama.⁽¹⁾ U ovom slučaju, traženo je redefiniranje i legitimiranje nacionalnih ciljeva, unutar ubjedljivog intelektualnog okvira, koji može motivisati i čitave slojeve stanovništva, a ne samo mali broj psihopata i oportunistički koji postoje u većini društava. Bilo je takode potrebno stvoriti pogodnu i efikasnu političku strukturu, predviđenu novom ili transformisanom elitom, koja može sprovesti takav program.

Na početku, srpski intelektualci van zvaničnih vladajućih krugova, uz podršku Srpske pravoslavne crkve, preuzeli su vodstvo u izradi nacionalnog programa. To se dešavalo u ranim osamdesetim godinama koje su slijedile nakon Titove smrti. Tek sa usponom Miloševićeve lične vlasti u Savezu komunista Srbije - kako se zvala vladajuća Komunistička partija Srbije i njegovim prihvatanjem nacionalističkog programa, vlast se punom težinom angažovala u tim naporima. Konačno, Milošević i njegova vlada, koji su dominirali u tom procesu, moraju snositi najveću krivicu za sve što se desilo u Bosni i Hercegovini. Međutim, moralna i intelektualna podrška koju su pružale srbijanske opozicione partije, intelektualna zajednica čitavog ideološkog spektra i hijerarhija Srpske pravoslavne crkve znatno, su pomogli Miloševiću da ubijedi mase da podrže čak i najekstremnije opcije. Stoga, oni takođe moraju u potpunosti snositi svoj dio odgovornosti.

a) Srpski memorandum - Odlučujući momenat

Ako neko pokuša odgonetnuti koji je momenat bio odlučujući u pripremnoj fazi, tako što je poslužio kao katalizator svih kasnijih događaja u Bosni i Hercegovini, najvjerovatnije je da će to biti srpski memorandum koji je 1985. i 1986. godine napisan u Srpskoj akademiji nauka i umjetnosti. Memorandum su pisali vodeći srbijanski intelektualci, koji su imali viziju o većoj vlastitoj ulozi u društvu. Mnogi od njih kasnije su zaista postali ključne političke ličnosti. Ovaj dokument kristalizirao je ponovno oživljavanje ranijih nacionalnih ciljeva među srpskim intelektualcima.

Memorandum je, bez ikakve nejasnoće, proklamovao da ranija težnja za velikom Srbijom ostaje na snazi i time je definisao politički program sa nacionalnim legitimitetom. U Manifestu stoji da je *"rješenje nacionalnog pitanja"* srpskog naroda bilo osujećeno od strane komunista na kraju Drugog svjetskog rata, pošto *"on (srpski narod) nije dobio svoju vlastitu državu kao ostali narodi"*. Jedino rješenje da se osigura istinsko *"postojanje i razvitak"* Srba, bilo je, prema Memorandumu, *"teritorijalno ujedinjenje srpskog naroda"*. To se postiže ujedinjenjem svih Srba u jedinstvenu srpsku nacionalnu državu. Kao što to Memorandum izražava, *"uspostavljanje punog nacionalnog integriteta srpskog naroda, bez obzira koju republiku ili oblast nastanjuje, je njegovo historijsko i demokratsko pravo"*.⁽²⁾

Kao što se predviđalo, većina komunista, koji su tada bili na vlasti u Srbiji, reagovala je neprijateljski prema tom programu stvaranja velike Srbije, pošto su smatrali da je to put bez povratka prema nasilju među zajednicama. U jednom govoru održanom na Beogradskom univerzitetu, 30.

oktobra 1986. godine, Ivan Stambolić, tadašnji predsjednik Srbije i komunist-reformista, započeo je izlaganje slijedećim riječima: *"Takozvani Memorandum nije nova stvar. To je stara šovinistička briga za sudbinu srpske stvari sa dobro poznatom formulom da Srbi pobjeđuju u ratu ali gube u miru... Ukratko, takozvani Memorandum, mogao bi se mirne savjesti nazvati "In Memoriamom" Jugoslaviji, Srbiji, socijalizmu, samoupravljanju, jednakosti, bratstvu i jedinstvu... U osnovi, to je dijametralno suprotno stvarnim interesima Srba širom Jugoslavije".*⁽³⁾

Stigavši u vrijeme prijetećih promjena i nesigurnosti, izgledalo je da, Memorandum ispunjava zahtjev za postojanjem nacionalnog strateškog plana u Srbiji. Međutim, to je, takođe, stvorilo uslove za provalu nasilja, pošto je njegova implementacija ugrožavala osnovnu sigurnost ostalih zajednica u Jugoslaviji. Čak i da su ostale zajednice pasivno prihvatile implikacije Memoranduma - što nije vjerovatan scenario - on se jedino mogao sprovesti upotrebom sile.

b) Oblikovanje intelektualne atmosfere

Novi talas srpskog nacionalizma u osamdesetim godinama ustremio se, što nije iznenađujuće, na one zajednice za koje su smatrali da svojim fizičkim prisustvom, stoje na putu stvaranja velike Srbije. Ključna komponenta novog nacionalizma bilo je beskompromisno neprijateljstvo - u čemu je prednjačila intelektualna elita Srbije - prema muslimanskoj zajednici. Ova zajednica je, zbog svoje veličine i lokacije, bila ključna za donošenje odluke hoće li ili ne Bosna i Hercegovina postati dio velike Srbije. Iako je albanska zajednica, u kojoj većinu čine muslimani, bila na početku glavna meta napada, jaka antiislamska komponenta u tim napadima koje je lansirao Beograd služila je takođe i kao priprema za vrijeme kada će u fokus doći Muslimani iz Bosne i Hercegovine i Sandžaka.

Znatno prije stvarnog raspada Jugoslavije, uticajne ličnosti u Srbiji započele su uobličavanje stereotipne slike o Muslimanima kao tudincima, inferiornim osobama i prijetnjom svemu onome što Srbi smatraju dragocjenim. Bile su to postavke "orijentalistike", uzete u širem smislu i pisane po nalogu. Orientalistika, koju je izučavao Edvard Said (Edward Said) u svojim pionirskim radovima o tom fenomenu, bila je uočljivo kruta i opterećena podjelom na "njih" i "nas".⁽⁴⁾ Ovakve stavove prihvatila je većina srpske nacionalne elite, uključujući i vodeće intelektualce, političke ličnosti i sveštenstvo, i njihovo dejstvo trebalo je da se proširi na sve slojeve društva. Potreba da se Muslimani predstave u skladu sa ovim obrazcem, bila je u velikoj

oktobra 1986. godine, Ivan Stambolić, tadašnji predsjednik Srbije i komunist-reformista, započeo je izlaganje slijedećim riječima: *"Takozvani Memorandum nije nova stvar. To je stara šovinistička briga za sudbinu srpske stvari sa dobro poznatom formulom da Srbi pobjeđuju u ratu ali gube u miru... Ukratko, takozvani Memorandum, mogao bi se mirne savjesti nazvati "In Memoriamom" Jugoslaviji, Srbiji, socijalizmu, samoupravljanju, jednakosti, bratstvu i jedinstvu... U osnovi, to je dijametralno suprotno stvarnim interesima Srba širom Jugoslavije".*⁽³⁾

Stigavši u vrijeme prijetećih promjena i nesigurnosti, izgledalo je da, Memorandum ispunjava zahtjev za postojanjem nacionalnog strateškog plana u Srbiji. Međutim, to je, takođe, stvorilo uslove za provalu nasilja, pošto je njegova implementacija ugrožavala osnovnu sigurnost ostalih zajednica u Jugoslaviji. Čak i da su ostale zajednice pasivno prihvatile implikacije Memoranduma - što nije vjerovatan scenario - on se jedino mogao sprovesti upotrebom sile.

b) Oblikovanje intelektualne atmosfere

Novi talas srpskog nacionalizma u osamdesetim godinama ustremio se, što nije iznenađujuće, na one zajednice za koje su smatrali da svojim fizičkim prisustvom, stoje na putu stvaranja velike Srbije. Ključna komponenta novog nacionalizma bilo je beskompromisno neprijateljstvo - u čemu je prednjačila intelektualna elita Srbije - prema muslimanskoj zajednici. Ova zajednica je, zbog svoje veličine i lokacije, bila ključna za donošenje odluke hoće li ili ne Bosna i Hercegovina postati dio velike Srbije. Iako je albanska zajednica, u kojoj većinu čine muslimani, bila na početku glavna meta napada, jaka antiislamska komponenta u tim napadima koje je lansirao Beograd služila je takođe i kao priprema za vrijeme kada će u fokus doći Muslimani iz Bosne i Hercegovine i Sandžaka.

Znatno prije stvarnog raspada Jugoslavije, uticajne ličnosti u Srbiji započele su uobličavanje stereotipne slike o Muslimanima kao tuđincima, inferiornim osobama i prijetnjom svemu onome što Srbi smatraju dragocjenim. Bile su to postavke "orijentalistike", uzete u širem smislu i pisane po nalogu. Orientalistika, koju je izučavao Edvard Said (Edward Said) u svojim pionirskim radovima o tom fenomenu, bila je uočljivo kruta i opterećena podjelom na "njih" i "nas".⁽⁴⁾ Ovakve stavove prihvatila je većina srpske nacionalne elite, uključujući i vodeće intelektualce, političke ličnosti i sveštenstvo, i njihovo dejstvo trebalo je da se proširi na sve slojeve društva. Potreba da se Muslimani predstave u skladu sa ovim obrazcem, bila je u velikoj

mjeri u službi određenih političkih ciljeva, čije ostvarenje je ometalo prisustvo Muslimana i drugih nacija. Nakon izolovanja čitave muslimanske zajednice, svi kasniji koraci koji su poduzimani protiv Muslimana, a bili su u skladu sa političkim ciljevima Beograda, dobivali su zato legitimitet i opštu podršku.

Vuk Drašković, autor više kontraverznih dobro prodavanih knjiga, kao što je ona pod naslovom NOŽ, štampana prvi put 1982. godine i zatim doživjela još nekoliko izdanja, bio je, možda, najpopularniji i najuticajni pojedinac u početku stvaranja ovakvih stereotipova. Likovi Muslimana u NOŽU nisu bili u skladu sa stvarnom pozadinom Drugog svjetskog rata i uglavnom su predstavljani kao podmukle, hladnokrvne ubice. Pored toga, NOŽ eksplicitno poriče postojanje Muslimana kao legitimne zajednice. Prema Draškovićevoj osnovnoj liniji u toj priči, Muslimani su, tobože, samo potomci Srba koji su promijenili vjeru prije nekoliko vjekova, izdajući tako svoju vlastitu naciju. U toj knjizi muslimanski likovi su postavljeni kao suprotnost čestitim Srbima - vječnim pačenicima. U ovaj portret uključeni su i četnici iz doba rata, koji su svi opisani sa velikim simpatijama.

Takve poruke o Muslimanima postale su kasnije opšte mjesto u srbijanskoj popularnoj i stručnoj literaturi, dok su srbijanski mediji otvoreno i sasvim nezasluženo ocrnjivali islam, što se često graničilo sa rasizmom. Sam Drašković je nastavio propagirati ove ideje u ostalim pisanim djelima i govorima. On se žestoko okomio na *"bjesomučnu ofanzivu netolerantnog islama u Bosni, Kosovu, Sandžaku i Hercegovini...na povampirenje šerijatske tradicije (religioznog zakona), i... na strategiju džihada (svetog rata) čiji je cilj formiranje islamske države na Balkanu"*.⁽⁵⁾

Da je pisana riječ u toj fazi već imala konkretan negativan uticaj, može se zaključiti na osnovi efekata koje je imala na budućeg komandanta milicije - srpske garde - koju je Drašković kasnije formirao. Kao što je budući komandant priznao u kasnim osamdesetim godinama, *"Pretukao sam mnoge Muslimane i Hrvate koji su ljetovali u Cavtatu zbog njegovog (Draškovićevog) Noža. Čitajući tu knjigu, ja bih pobjesnio, ustajao bih i birao najvećeg momka na plaži i izbio mu zube"*.⁽⁶⁾

Srpske nacionaliste posebno su smetali dobri odnosi između katoličke i islamske zajednice i povremeno su pokušavali da posiju razdor. Kada je 1988. godine u Zagrebu otvorena jedna od najvećih džamija u Evropi, koja je izgrađena za potrebe muslimanske zajednice u Hrvatskoj, luksuzno opremljena publikacija srpskih nacionalista "Duga", objavila je, naprimjer, članak u kome poziva Hrvatsku na odgovornost. Pitajući retorički šta bi mislili

o tome srednjovjekovni zagrebački biskupi i hrvatski vojskovođa iz sedamnaestog vijeka, Nikola Zrinski, koji su se borili protiv Osmanlija. Za njih bi džamija bila dokaz da je Hrvatska poklekla u nastojanju da se od islama drži na odstojanju. Uvrijedljivi jezik članka i prateća fotografija pozadine Muslimana sagetih za vrijeme molitve, imali su jasan cilj da uvrijede Muslimane.⁽⁷⁾

Sve u svemu, Muslimani kao i Hrvati, rutinski su predstavljani kao ne-narodi, kao Srbi koji su prešli na islam ili katoličanstvo, respektivno, za šta ima malo historijske osnove. Tvrdili su da Muslimani i Hrvati nemaju svijesti o svojim pravim korjenima i identitetu. Srpski mediji težili su, takođe, da ukažu Makedoncima na navodnu prijetnju od islama, nadajući se da će tako dobiti saveznika u predstojećoj borbi koja se već najavljivala.⁽⁸⁾

Neki srpski intelektualci išli su i dalje i u svoje argumente su uključivali jasnu primjesu rasizma. Jedan od njih, Dragoš Kalajić, kaže za bosanske Muslimane da *"ne pripadaju evropskoj porodici naroda"*, pošto je, njihova muzika, inter alia, po njemu, *"nesvjestan i spontan izraz kvazi arapske subkulture" i rezultat genetske predodređenosti i sklonosti*". Govoreći o porijeklu Muslimana u Jugoslaviji, on je tvrdio da su *"u toku pet vijekova, zadovoljavajući svoje seksualne nagone...osmanske vojske i upravljači - pristigli iz bliskoistočnih i sjeveroafričkih bazara - stvorili posebnu kvaziarapsku etničku grupu"*.

Kao rezultat njihovog tobožnjeg *"pustinjskog porijekla"* i *"posebnog gena osmanske vojske"*, jugoslovenski Muslimani imali su, navodno, dugu listu naslijeđenih mana u karakteru, kao što su sklonost krađi, nedostatak etike, lijenost, autoritarnost, *"neoprimitivna pohlepa za vlašću"* i, čak, nelagodnost kada je u pitanju nošenje evropske odjeće. Lokalni Muslimani su, nastavlja on, tobože nesposobni da vladaju sami sobom pošto, kao i *"njihovi pustinjski preci"*, oni mogu koristiti samo *"nomadska pljačkaška sredstva"*. *"Kada su na vlasti, lokalni Muslimani će, tvrdi Kalajić, pljačkati, ne pokazujući ni najmanje stid koji je karakterističan za Evropljane u sličnim situacijama."* Nadalje, *"jednostavno rečeno, kvazi Arap nije sposoban da razumije suštinu jedne od osnovnih crta Evropljanina, a to je institucija lične slobode koja je u osnovi iznad bilo kojeg kolektiviteta."* Njegov zaključak je, da u svjetlu tuđinske muslimanske opasnosti, jedino krajnja sila može biti pravo rješenje, odnosno, *"ono što je potrebno je opšta mobilizacija energije Evropljana i nadnacionalno, nadreligijsko, nadideološko jedinstvo Evropljana... Takođe je potreban i kvalitativni napredak u spremnosti onih jugoslovenskih institucija koje se moraju održati, kao što su Državna bezbjednost i JNA (Armija)"*. Da bi povredi dodao uvredu i da bi pojačao stereotip o

Muslimanima, članku je pridodata ilustracija oskudno odjevene trbušne plesačice.⁽⁹⁾

Neki drugi nacionalisti pribjegavali su primjeni nerazumne psihologije da bi portretirali Muslimane. Psihijatar Jovan Rašković - kasnije vodeća ličnost u srpskom nacionalističkom pokretu u Hrvatskoj, bio je uvjeren, na bazi svojih kliničkih posmatranja, da ključ za razumijevanje Muslimana predstavlja "*njihova analna fiksacija*". Ovo ponašanje, navodno, proizilazi iz preokupacije ritualnom čistoćom koja se nalazi u njihovom vjerskom zakonu i koja je, tobože, iskrivila njihov karakter tako da su postali vidljivo agresivni i pretjerani materijalisti.⁽¹⁰⁾

c) *Srbijanski orijentalisti - naučno uvjeravanje*

U užem smislu, srbijanski orijentalisti, učenjaci koji su se specijalizirali u izučavanju islama, bili su takođe ključni faktor u tom procesu, obezbijedjući akademsku podlogu za kampanju protiv islama koja je vođena od osamdesetih godina. Oni su značajno doprinijeli stvaranju neprijateljstva prema Muslimanima u širokim slojevima stanovništva Srbije, prikazujući muslimansku zajednicu uz pomoć mješavine nauke i političke retorike. To je bilo posebno važno jer su ti naučnici često bili prisutni u mas-medijima. Na samom kraju, takvi naučnici, kao priznati poznavaoi materije, kristalizirali su i ojačali uopštene stereotipove o islamu i obezbijedili su naučno opravdanje za bilo koju mjeru koju bi vlada mogla poduzeti protiv Muslimana. Mnogi orijentalisti iz rane kolonijalne ere, kao i njihove kolege iz Srbije, podržavali su nacionalne političke interese kroz svoja istraživanja, ali je rijetko ta povezanost bila tako neposredna i destruktivna kao u slučaju Bosne i Hercegovine.

Generalno, srbijanski učenjaci prikazali su islam i Muslimane, retrogradnim i predstavili ih kao prijetnju modernoj civilizaciji, i to kako u opštem smislu tako i u samoj Srbiji. Najaktivniji pristalica takvih ideja bio je Miroljub Jevtić, naučnik u oblasti politike i specijalista za islam na Beogradskom univerzitetu. On je izjavio da su islamski "*fundamentalisti*", etiketa koju je s lakoćom prilijepio svim Muslimanima, ništa drugo do refleks "*tame iz prošlosti*". Oni ne razumiju "*ropstvo i jednakost na način civilizovanog čovjeka, već na način kako to njihov Bog razumije*". Prema Jevtiću, "*Islam je suprotstavljen bilo kakvom pravom odnosu, toleranciji, dijalogu ili koegzistenciji*", i, ustvari, Kur'an i Šerijat, navodno, *dozvoljavaju "uništenje onih koji imaju drugu vjeru"*. Islam, tobože, podržava zabranu turizma, sporta i odlazaka u kafane gdje se služi alkohol, što neizbježno vodi u ksenofobiju i

stoprocentnu segregaciju. On retoristički pita, *"Ako vi ne možete jesti, piti, biti sahranjen u istom groblju ili stupiti u brak sa susjedom druge vjere, šta onda možete raditi"*? Pošto, sasvim jasno, svi Muslimani u Bosni i Hercegovini nisu vjernici (uključujući mnoge koji su bili članovi Komunističke partije), Jevtić je bio prisiljen da razvuče svoju definiciju fundamentaliste i na *"sekularni islamski fundamentalizam"* i *"komunistički islam"* sa ciljem da obuhvati sve one koji su na bilo koji način Muslimani. ⁽¹²⁾

Prema Jevtiću, u knjizi u kojoj on izučava koncept džihada ili svetog rata, taj fenomen je neodvojiv od Islama, svugdje i u svim vremenima. Iako u doba dok je to pisao u Jugoslaviji nije uopšte bilo vojnih aktivnosti, on je insistirao na tome da je tiha, ali ništa manje opasna, forma džihada bila u toku. Pozivajući se na *"međunarodne islamske organizacije koje, zahvaljujući velikim finansijskim izvorima, teže osvajanju svijeta"*, jugoslovenski Muslimani su navodno koristili taktiku u vidu *"visoke stope rađanja, izgradnje džamija i pritiska na nemuslimane"*. On je tvrdio da je, *"na bazi detaljnih izvještaja, jasno da je ta strategija, u čijoj realizaciji se ne diže mnogo buke, znatno efikasnija u dostizanju postavljenih ciljeva."* ⁽¹³⁾ Iza svake muslimanske akcije, navodno, leži veliki plan za potkopavanje Srbije.

Prema Jevtiću, muslimanske manjine u Srbiji služe kao mostobran za "potpunu islamizaciju Srbije". Kada, naprimjer, beogradska muslimanska zajednica traži zemlju za groblje za svoje članove, Jevtić odgovara: *"Nakon zemlje za mrtve, slijedeći korak je osvajanje zemlje za život. Oni će zatim tražiti džamiju, potpuno legitimno, ali onda, oko džamije, oni će željeti zemlju na koju će naseliti Muslimane. Nakon toga, neće proći mnogo vremena prije nego nemuslimani krenu odatle, na početku dobrovoljno, ali kasnije pod pritiskom... Ono što je planirano je: naseliti Muslimane u tim oblastima, i onda povećanjem stope rađanja postepeno postići brojčanu nadmoć"*. Kao vrhunski argument, poslužio mu je jedan "šuplji primjer". On je, naime, ukazao na pad intenziteta noćnog života na Pigalu, kvartu za zabavu punoljetnih osoba u Parizu, nakon što su se Muslimani iz sjeverne Afrike tamo naselili. Posmatrano u tom svjetlu, čak i zahtjev za dodjelu zemlje za groblje je "ogromno političko pitanje", zaključuje on. Srbija je, ustvari, samo dio šireg islamskog plana za ponovno osvajanje izgubljenih teritorija, ne samo na Balkanu već, takođe, i na Iberijskom poluostrvu, tvrdi Jevtić. ⁽¹⁴⁾ Prevođeci takve porazne ocjene u konkretnu formu, Jevtić je, bez ikakve osnove, upozorio, da se vrše pripreme za repatrijaciju preko milion Muslimana koji su se naselili u Turskoj nakon što su bili prisiljeni napustiti Sandžak u ranijim vremenima. *"Šta će se desiti sa Srbijom ako se ljudi, koji (sada) imaju svijest*

Turaka, ovamo vrate"? pitao je on, pokušavajući da izazove zabrinutost kod publike.⁽¹⁵⁾

Drugo uporište kampanje koju su vodili orijentalisti, bio je stav po kojem su Muslimani pripadali tuđinskoj religiji i kulturi, pa su prema tome, na neki način, imali manji legitimitet da žive u Bosni i Hercegovini nego Srbi, iako su Muslimani tamo starosjedioci, a Srbi pridošlice. Profesor Darko Tanasković, ekspert u izučavanju islama, na Beogradskom univerzitetu, zaključio je da *"mnogi (u Srbiji) još uvijek vide (islam) kao nešto strano i neprijateljsko"*.⁽¹⁶⁾ Slično tome, Jevtić naglašava predstavu o Muslimanima iz Bosne i Hercegovine kao o izdajicama. On je tvrdio: *"Oni koji su prihvatili islam, prihvatili su de facto osvajače kao svoju braću i njihove zločine kao svoje. To znači da su i njihove ruke takode uprljane krvlju njihovih vlastitih predaka, nekadašnjeg bosanskog nemuslimanskog stanovništva"*. Prelaskom na islam, oni su uništili *"kršćansku Bosnu"* i *"omogućili Osmanlijama da vladaju bosanskim kršćanima dugo vremena"*. Očito, sve što je moglo biti korišteno za kritikovanje Muslimana, smatralo se fer igrom, pa čak i optužba da su oni izdali *"Stjepana Tomaševića, posljednjeg bosanskog kralja katoličke vjere"*, iako je to ličnost za koju srbijanski nacionalisti u normalnim prilikama ne bi pokazali nikakav interes.

Obrušavajući se na obnovljenu vjersku islamsku aktivnost i pobožnost u Bosni i Hercegovini, Jevtić iznosi argument da *"ni jedna normalna zemlja ne bi tolerisala da jedna vjerska zajednica aktivno publikuje i popularizuje jednog okupatora (Osmanlije) koji je ovu zemlju zavio u crno"*.⁽¹⁷⁾ *"Dobro je poznato"*, produžio je on, *"da je Srbija svojom borbom oslobodila naš dio Balkana od halifata i da zato nije čudo što je srbofobija duboko ukorijenjena među fundamentalističkim Muslimanima"*.⁽¹⁸⁾ Mnogo prije ovog preokreta, Jevtić je već objašnjavao kako je islam *"najznačajnija prijetnja Jugoslaviji, čak mnogo značajnija... od srpsko-hrvatskih odnosa"*.⁽¹⁹⁾

d) Srpska pravoslavna crkva - Davanje moralnog oprosta

Srpska pravoslavna crkva takode je igrala ključnu ulogu u stvaranju moralne atmosfere u vezi sa muslimanskim pitanjem. Iako je, u doba komunističke vladavine, nakon 1945. godine, njen uticaj slabio, ona je u kasnim osamdesetim godinama počela vraćati dio izgubljenih pozicija koje je imala kao moralna snaga koja može oblikovati stavove među svojim sljedbenicima. Podcrtavajući preklapanje nacionalnog i vjerskog identiteta, crkvena hijerarhija oblikovala je predstojeći rat kao religiozno pitanje. Crkva je kroz takvo stanovište vidjela ne samo mogućnost promocije duhovnih interesa,

već, takođe, i odskočnu dasku koja će je izbaciti u sfere većeg značaja u političkoj areni i povećati broj njenih odanih sljedbenika, zahvaljujući vodećoj ulozi u tom pitanju. Čak i kada su u svojim propovjedima podcrtavali duhovne interese, ove ideje su često bile izražavane u svjetovnoj formi. Na primjer, teritorijalno proširenje smatrano je legitimnim čak i ako je bilo na štetu ostalih zajednica, kao što su Muslimani, koji su stajali na putu preuzimanja teritorija koje je Crkva proglasila srpskim zemljama.

Više nego što je poticala tendencije konfrontacije među zajednicama u bivšoj Jugoslaviji, Srpska pravoslavna crkva doprinosila je njihovom pogoršanju, pošto je stavljanje nekog pitanja u religiozne okvire često podizalo konflikt do najviše emocionalne tačke. Iako je na početku uglavnom bila u pozadini, crkvena hijerarhija je doprinijela isticanju opasnosti od islama i stvaranju osjećaja da je prisustvo islama na ovim prostorima nelegitimno. Odražavajući zajedničko gledište, tadašnji srpsko-pravoslavni sveštenik Atanasije - kasnije episkop i vodeći politički aktivista-pomogao je da se islam žigoše kao nešto tuđinsko. On je okarakterisao zidove oko albanskih kuća kao znak da muslimani nisu bili oslobođeni, dodajući da su *"korjeni toga (prakse) duboki. Postoje zidovi oko kuća od Bagdada do Bihaća (u zapadnoj Bosni)... Bio bi nedovoljno nazvati tako nešto običnim primitivizmom"*. Slično tome, srpsko-pravoslavni mitropolit ljubljansko-zagrebački, Jovan Pavlović, u jednom intervjuu 1989. godine, olako je okarakterisao islam agresivnim.⁽²¹⁾

U toj ranoj fazi propagande, mediji Pravoslavne crkve često su objavljivali antiislamske tekstove, sa težištem na navodnoj prijetnji. Jedan je napisao sveštenik iz Bosne i Hercegovine: *"u posljednjih nekoliko dekada mi (Srbi) smo postali poznati po tome što smo bili cilj iznenadnog pritiska džihada fundamentalističkog islama"*.⁽²²⁾ Pišući, na način srpskih intelektualaca, u službenom glasilu Srpske pravoslavne crkve, Glasu Crkve, u 1991. godini - dok je Jugoslavija još uvijek postojala - otvoreno je promovisao stvaranje velike Srbije. On je krenuo od procjene da *"Srbija i njen narod vide sebe između dvije moćne svjetske religije (islam i katoličanstvo)... U takvoj situaciji, opstanak u nacionalnom i vjerskom pogledu u velikoj je opasnosti"*. On vidi jedini spas u novoj nacionalnoj strategiji čija *"suština mora biti izražavanje ekskluzivne srpske nacionalističke ideologije... Novo, dopunjeno Načertanije (politički program iz devetnaestog vijeka za stvaranje uvećane srpske države) mora postaviti jasno i nedvosmisleno granice nove srpske države, (i) mora odbraniti naš narod (koji živi) u drugim državama. Srbija kao država, mora se obavezno formirati unutar svojih etničkih granica i niko nema pravo da pravi ustupke ili da izdaje nacionalne*

interese". On je dodao da je u krugovima bosanskih Srba već prihvaćena inicijativa za pravljenje konsenzusa upravo na takvom planu nove, proširene Srbije.⁽²³⁾

U to doba, predstavnici Crkve spuštali su se nisko, sve do upotrebe metafora o bolesti koja se pripisivala muslimanskoj zajednici. Krajem 1991. godine, započinjući hajku protiv navodne islamske inspiracije u člancima u sarajevskim novinama, sveštenik Srpske pravoslavne crkve pisao je u službenom crkvenom glasilu o *"malignoj bolesti autora tih tekstova i onih po čijem nalogu su pisali"*. Etiketirajući ove druge kao *"fašističke fundamentaliste"*, on retorički traži od muslimanske populacije u Bosni i Hercegovini da odluči *"da li da zaustavi širenje bolesti ili dopusti da ona inficira veći dio organizma"*. Štaviše, on prijeteći sugeriše da *"umjesto osuđivanja ili revanšizma, Srbi moraju pomoći Muslimanima u izliječenju ili odstranjivanju tog tumora iz njihovih grudi"*.⁽²⁴⁾ Ovakav pristup je karakterističan za proces dehumanizacije povezan sa genocidom i posebno je značajan pošto, kako Tompson (Thompson) i Kuets (Quets) ukazuju: *"Element (dehumanizacije) je ocrnjivanje drugih grupa, bilo kao podljudskih vrsta, bilo putem metafora o bolesti. Postoji konsenzus o tome da ovaj tip klevetanja obezbjeđuje moralnu saglasnost za opšte uništenje oklevetanih"*.⁽²⁵⁾

U praksi, Crkva je takode obezbijedila rano utočište i javni forum za nacionaliste dok su oni još uvijek bili disidenti, kao protivnici vladajućeg komunističkog režima. Tako su se najzapaljiviji Draškovićevi članci pojavili prvo u "Glasu crkve"- službenim crkvenim novinama. Kasnije, Crkva je bila suizdavač njegovih sabranih djela, koja su bila promovisana u "Glasu crkve" sa popratnim pohvalama, u kojima su njegove knjige proglašene za *"literaturu koja je porodila veliki duhovni pokret obnove i ponovnog rođenja među Srbima"*.

Crkva je, na svoj način, takode doprinijela prihvatanju sile kao moralno prihvatljivog sredstva u Bosni i Hercegovini, kada je odbacivala miroljubiva rješenja. Naprimjer, kratko prije izbijanja nasilja u Bosni i Hercegovini, jedan članak u Pravoslavlju, službenoj crkvenoj publikaciji, hrabrio je Srbe da na taj konflikt gledaju pozitivno i zauzmu jasan stav protiv onoga što je Crkva osuđivala kao pacifizam i defetizam. Podvlačeći da su Srbi bili angažovani u istinskoj borbi između dobra i zla, autor članka je ustvrdio da *"(Srbi) koji su pristalice mira pomažu zlim silama koje se protive Bogu (i prema tome, i humanosti), i da su oni šampioni izdaje i poraza. U našem sadašnjem Armagedonu, oni su na strani destruktivnog Goga i Magoga (mitske personifikacije ropstva i tiranije). Osnova za ovakvu praksu i teoriju mira često je kukavički egoizam"* (podvučeno u članku). Zaokružu-

jući svoje huškanje, on je oslikao rat kao vjersko pitanje Srba, uvjeravajući svoju publiku da je *"borba u kojoj se sami žrtvujemo da bi došli do ove (države) pravednosti, krajnje stvaralački impuls i doprinos ispunjenju božijih i ljudskih ciljeva protiv zla i ugnjetavanja, kao dijela univerzalnog plana spasenja"*.⁽²⁶⁾

2. Stvaranje mašinerije za izvodjenje genocida

a) *Uspón crveno-braon-crne simbioze*

Uprkos rastućoj netoleranciji i agitaciji, Memorandum bi "ispuhao" da nije bilo Miloševića. Predosjećajući skoro nestajanje komunizma - sredstva za legitimiranje vlasti u čitavom istočnom bloku - Milošević ga je želio nadomjestiti korištenjem i daljim razvojem nacionalističkih osjećanja koje je generisala nevladajuća srbijanska elita, sa namjerom da time obezbijedi podršku za svoju ličnu vlast. Zahvaljujući Miloševiću, srbijanski komunisti su morali sklopiti brak iz računa sa nekomunističkim sekularnim nacionalistima i sa Srpskom pravoslavnom crkvom. To je, dakle, bila ta simbioza crvenog -braon i crnog, koja je trebalo da obezbijedi početni poticaj i strukturu srpskom nacionalizmu.

Milošević je, ne samo doveo nacionaliste u glavni tok političkih zbivanja, već je takođe, obezbijedio mašineriju u formi političke organizacije, medija i finansijskih sredstava, kao i vojnu silu koja je početna osjećanja transformisala u konkretan državni program.⁽²⁷⁾ Bez njegovog doprinosa, napori srpskih nacionalista, i pored sve njihove žestine, ne bi vjerovatno bili dovoljni za otpočinjanje i održavanje nasilja i genocida koji su kasnije uslijedili.

Umjesto da promovišu atmosferu koegzistencije i miroljubivih rješenja, kampanja u državnim medijima i direktna politička aktivnost Miloševića i njegove frakcije u partiji, igrali su značajnu ulogu u potpaljivanju i uzburkavanju osjećanja straha i mržnje među Srbima. U isto vrijeme, kult strogog i nesumnjivog vode i idealizacija nasilja, što je bio dio Miloševićeve taktike pri njegovom usponu ka vlasti, mora se takođe posmatrati kao značajan faktor koji je doprinio pojavi tako velikog broja žrtava i visokom nivou razaranja. Miloševićevi govori, kao i metodi čvrste ruke koje su njegovi sljedbenici koristili pri zastrašivanju i obaranju sa vlasti političkih protivnika, dao je veoma rano ton odnosima među zajednicama i učinio da nasilje izgleda prihvatljivo i prirodno sredstvo u političkim odnosima.⁽²⁸⁾

Milošević i njegova čvrstorukaška frakcija mogli su odnijeti pobjedu unutar Saveza komunista Srbije nad umjerenijim protivnicima u decembru 1987. godine, najvećim dijelom zato što su igrali na nacionalističku kartu. Njegov najefikasniji metod bilo je zastrašivanje protivnika upotrebom kontrolisanih medija i nasilničkih uličnih mitinga, koji su na početku bili potaknuti kontraudarom srpskih nacionalista na Kosovu, gdje je, u prethodnoj dekadi, srpski uticaj značajno erodirao. Znakovito je da svi pouzdani dokumenti pokazuju da je cijeli proces, od prve pojave srpskih protesta na Kosovu, kroz kasnije serije političkih mahinacija, bio orkestriran i vođen od strane Miloševića i njegove frakcije.⁽²⁹⁾ Kada se osjetio sigurnim u Srbiji, on je krenuo, tokom 1988. i 1989. godine, da finansira i organizuje još više uličnog nasilja u cilju konsolidacije preuzete vlasti od strane Srbije u autonomnim pokrajinama Vojvodini i Kosovu - koje su, takode, bile osnova njegove lične vlasti. Njegovi sljedbenici uspjeli su oboriti sa vlasti umjereno komunističko rukovodstvo u Vojvodini i fleksibilno rukovodstvo na Kosovu i, u skladu sa svim namjerama i ciljevima, kada je Srbija ratifikovala novi ustav u julu 1990. godine, tradicionalna autonomija ove dvije pokrajine bila je kompletno ukinuta. U Crnoj Gori, pritisak rulje bio je takode uspješan, pa su na vlast dovedeni čvrstorukaški, pro-miloševićevski nacionalisti.

Miloševićeva konsolidacija vlasti, ubrzala je nacionalističku kampanju usmjeravajući svu snagu države na program Memoranduma. Srbijanski mediji pod državnom kontrolom, započeli su nezabilježenu seriju napada na druge zajednice i, kao dio nove orijentacije vlasti, stvorili su otvoreni forum u kojem su intelektualci vodili ustrajnu kampanju u prilog nacionalističkog programa. U cilju oblikovanja mišljenja naroda u svoju korist, Milošević je ohrabrivao Srbe da fokusiraju svoj gnjev na one etničke grupe koje su stajale na putu ispunjenja Memorandumskih ciljeva. Zvanična kampanja insistirala je na takvim temama kao što su ubijanje Srba u Drugom svjetskom ratu i potrebi zaštite od navodne opasnosti da ponovo postanu žrtve genocida.

U odnosu prema Muslimanima, do kasnih osamdesetih, nacionalistički, državni mediji bili su puni senzacionalnih priloga koji su isticali masakre Srba od strane Muslimana - ustaša za vrijeme Drugog svjetskog rata i koji su sugerisali da se ista prijetnja ponovo pojavila. Muslimani, koji su nedvosmisleno bili označeni kao jedna od glavnih prijetnji, ubrzano su postajali objekat političke aktivnosti Srba. Tokom 1988. i 1989. godine, srpski nacionalistički mitinzi koje je organizovao Milošević, imali su na meti Muslimane. Na ovim mitinzima čuli su se slogani: *"Muslimani došli su vam crni dani, nema Tite da vas brani"!*, *"Volimo te Slobodane (Miloševiću) jer ti*

mrziš Muslimane" i "Ja sam drugi ko je prvi da pijemo turske (muslimanske) krvi".⁽³⁰⁾ Možda su najopasniji bili uzvici "*hoćemo oružje*" koji su se čuli na tim namještenim mitinzima.⁽³¹⁾

Pored toga, u svom emocijama nabijenom govoru na Gazimestanu 28. juna, 1989. godine, na obilježavanju šestogodišnjice Kosovske bitke, Milošević je signalizirao namjeru svoje vlade da proširi nacionalistički program i van granica Srbije. Kada se posmatra zajedno sa aktivnim mjerama koje su poduzimali u susjednim republikama, njegovo isticanje činjenice da "su Srbi uvijek sami sebe oslobadali i da su, kada su imali priliku, pomagali i drugima da se oslobode, stiče se utisak da je Srbija bila odlučna da silom mijenja davno uspostavljene unutrašnje granice u Jugoslaviji u nastojanju da "oslobodi" Srbe van Srbije, kako je to propovijedao Memorandum. Bez kasnijih provokacija, ohrabrenja i direktne masovne finansijske, političke i posebno, vojne podrške iz Srbije, bosanski Srbi se ne bi odlučili da krenu putem secesije, a pogotovo se ne bi odlučili za učešće u genocidu nad svojim susjedima.

b) Srpski nacionalisti: Prelazak sa riječi na djela

U isto vrijeme, Milošević je promovisao ponovnu pojavu raznih četničkih političkih organizacija, koje su bile zabranjene od 1945. godine. Većina je brzo osnovala vlastite paravojne formacije, koje su naoružale i finansirale beogradske vlasti. Ove organizacije ubrzo su postale matica nacionalističkog pokreta. Zasiurno, Muslimani nisu bili jedini cilj srbijanskog neonacionalističkog pokreta u vrijeme dok je ovaj hvatao zalet. Međutim, napadi na Muslimane bili su promjenjivog intenziteta u skladu sa tim kako su srbijanski mediji i politički aparat usmjeravali dejstva prema jednoj po jednoj zajednici u bivšoj Jugoslaviji, i to onako kako su diktirale potrebe dnevne politike. U određeno vrijeme meta su bili Albanci, Slovenci, Muslimani, Hrvati i Makedonci, a proces je ukazivao na visok stepen kordinacije i na činjenicu da se uopšte ne radi o slučajnosti.

Unutar ovog okvira fazne eskalacije protiv svih nesrpskih zajednica, srbijanski intelektualci su ojačali svoj antiislamski stav nakon što su sa akademskih aktivnosti prešli u političku akciju uz Miloševićev blagoslov. Spomenuti književnik Dobrica Ćosić - kasnije predsjednik Savezne Republike Jugoslavije, koji je smatran ocem Memoranduma - nastavio je sa insistiranjem, da, naprimjer, srpsku zajednicu u Bosni i Hercegovini ugrožavaju Muslimani, dok su beogradski mediji, u okviru dirigovane kampanje, ubjeđivali srpsku zajednicu u Bosni da su zaista ugroženi. Nacionalistički mitinzi u

Bosni i Hercegovini, pripremljeni uz pomoć demonstancija koje su autobusima prebacivali iz Srbije, i koji su bili organizovani uz podršku vlade Srbije, postali su normalna pojava u kasnim osamdesetim godinama. Kao predskazanje izgledala je ekskurzija po Bosni i Hercegovini u kojoj su nosili posmrtnu ostatku kneza Lazara (Srpski vladar poginuo u Kosovskoj bici 1389. godine). Ta ekskurzija bila je organizovana sa ciljem pridobijanja podrške za navedene ciljeve. Ova demonstracija bila je praćena upozorenjima neprijateljima *"okrvavljenih i vječno patećih Srba"* da *"ćemo mi učiniti sve da skršimo njihovu rasu i njihove potomke tako temeljito da ih istorija neće čak ni zapamtiti"*.⁽³²⁾

Drašković je, sa svoje strane, napisao manifest Srpske narodne obnove (SNO), jedne od najglasnijih novih nacionalističkih organizacija. Tvrdeći da su Muslimani samo prisilno obraćeni Srbi, čiji je muslimanski identitet Tito vještački stvorio, i mitingujući protiv prijetnje *"militantnog islamskog fundamentalizma"*, manifest je pozivao na pravljenje velike Srbije, koja bi uključila i Bosnu i Hercegovinu.⁽³³⁾ Mirko Jović, vođa Stranke narodne obnove (SNO) i njenih paravojnih formacija "Bijelih orlova", otišao je dalje podvlačeći da *"mi nismo samo zainteresovani za Srbiju, već za kršćansku, pravoslavnu Srbiju, bez džamija i bez nevjernika"*.⁽³⁴⁾ Kao slijedeći praktičan korak, Drašković je obznanio kartu sa izmijenjenim granicama, i oblastima, naseljenim pretežno Muslimanima, stavljenim pod srpsku kontrolu.

Tu je, takođe, Srpska pravoslavna crkva igrala ulogu koja je prevazilazila puki blagoslov srpskom nacionalističkom programu. U praksi, naprimjer, gospodar rata, Željko Ražnatović (Arkan), čiji su revolveraši bili kasnije optuženi za neke od najtežih ratnih zločina u Bosni i Hercegovini, dobio je, "iznad svega", kako je kasnije potvrdio, početnu pomoć od Srpske pravoslavne crkve za organizovanje, finansiranje i naoružavanje svojih paravojnih formacija.⁽³⁵⁾

U kasnim osamdesetim godinama, incidenti protiv srbijanske muslimanske manjine počeli su se umnožavati, dok je neprijateljstvo ubrzano dobivalo konkretne oblike. Za beogradsku muslimansku zajednicu, to se kretalo u opsegu od crtanja sprejom srpskih nacionalističkih simbola, do namjere paljenja džamije bacanjem bombe u decembru 1988. godine.⁽³⁶⁾ Srbijanska štampa je kritikovala, kako su govorili, građenje prevelikog broja novih džamija i upozoravala da su one, podignute bez dozvole, koja se inače teško dobivala, tehnički nezakonite (ili "divlje" kako su ih mediji nazivali), i da ih treba srušiti. U Sandžaku su 1989. godine vlasti naredile rušenje minareta tek izgrađene džamije. Iako je rušenje moralo biti odgođeno, pošto su

čak i osuđenici, određeni za taj posao, odbili da to učine, incident je uzrokovao otpuštanje tolerantnih lokalnih zvaničnika koji nisu poštovali tadašnju striktnu zabranu gradnje novih džamija u toj oblasti. Ova akcija generalno je pojačala strahovanja Muslimana. ⁽³⁷⁾

U samoj Bosni i Hercegovini, suđenje 1983. godine Aliji Izetbegoviću i drugim muslimanskim intelektualcima u Sarajevu, optuženim za "fundamentalizam", iako zakonski i moralno neodrživo, održavalo je želju komunističke vlasti da primijeni oštre mjere u cilju sprječavanja razvitka svih elemenata u društvu koji su van njene kontrole. To je dakle bio osnovni razlog, a ne nacionalistička motivacija. U to vrijeme srbijanski nacionalisti bili su, u najvećem broju, disidenti u sukobu sa vladajućom komunističkom partijom, pa su imali uticaj samo na ograničeni dio publike. Kao posljedica želje komunističkog režima za ravnotežom, uhapšeno je, takode, i nekoliko srpskih nacionalista za vrijeme suđenja Izetbegoviću, pod optužbom da su bili četnici.

Međutim, u vrijeme krivičnog procesa protiv muslimanskog direktora Agrokomerca, agrokompleksa u Bihaćkoj oblasti, u 1987. i 1989. godini, srbijanski nacionalisti ubacili su se u glavne političke tokove u kolaboraciji sa Miloševićem koji je bio u usponu. Taj novi odnos se odrazio na pravac kojim je politička afera Agrokomerc krenula. Optužbi za finansijske malverzacije bile su pridodate one o "kontrarevolucionarnom ugrožavanju državnog uređenja" i "fundamentalizmu". Slučaj je bio praćen širokim učešćem srpskih nacionalista u žestokoj antiislamskoj - propagandnoj ofanzivi, koja je davala za pravo onima koji su smatrali da je muslimanska zajednica u cjelini bila meta, i to u skladu sa širim političkim programom.

Treba reći da je rastuća netolerancija prije izbijanja rata bila takode usmjerena i prema drugim nesrbima, a ne samo prema Muslimanima. Pokazatelj pogoršanja opšte atmosfere bio je incident koji se desio u oktobru 1990. godine na popularnom beogradskom šetalištu, dobro poznatom mjestu po lokalnim umjetnicima i muzičarima. Kada su muzičari - Romi pokušali da tamo nešto odsviraju, siledžije u četničkim uniformama su ih odvukli odatle uz opravdanje da ovdje nema mjesta za cigansku muziku "i da se to šetalište nalazi u ulici "srpskih četnika". ⁽³⁸⁾

Ipak, antimuslimanska antipatija velikog intenziteta bila je uzrokovana činjenicom da su Muslimani bili prepreka za provođenje srpske politike. Srpski političari su otvoreno prijetili muslimanskoj zajednici ukoliko se ona odluči da stane na put srpskom programu. Na odlučujućoj sjednici Parlamenta Bosne i Hercegovine u oktobru 1991. godine, razmatrana su osnovna

pitanja budućnosti Republike. Tom prilikom, vođa bosanskih Srba, rođen u Crnoj Gori, Radovan Karadžić, upozorio je da bi muslimanska zajednica mogla "nestati sa lica zemlje" ako se "odluče za rat". To znači da su ove kobne posljedice bile neizbježne, ako se donese odluka o nezavisnosti cjelovite Bosne i Hercegovine, umjesto prihvatanja prijedloga bosanskih Srba za pripajanje krnjoj Jugoslaviji ili podjeli po linijama koje je predlagao Karadžić. Kada su ga nešto kasnije pitali o toj izjavi on je pojačao tvrdnju da su "Muslimani najviše ugroženi. Oni su najviše ugroženi ne samo u fizičkom smislu, i ja nisam mislio da bi oni mogli nestati samo fizički; to je takode početak kraja njihovog postojanja kao nacije".⁽³⁹⁾

Napomene uz III. poglavlje

1. Leo Kuper, GENOCID - NJEGOVA POLITIČKA PRIMJENA U DVADESETOM VIJEKU (Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century) (New Haven: Yale University Press, 1981 godine), str. 84.
2. Tekst Srpskog memoranduma objavljen je od strane izdavača Bože Čovića, IZVORI VELIKOSRPSKE AGRESIJE (Zagreb: Školska knjiga, 1991. godine), posebno str. 291, 297.
3. Ivan Stambolić, RASPRAVE O SR SRBIJI (Zagreb: Globus, 1987. godine), str. 218-19.
4. Edward W. Said, ORIJENTALIZAM (Orientalism), New York: Vitange, 1979. godina.
5. Vuk Drašković, ŠTA MENJETI U USTAVU, govor u Udruženju srpskih pisaca, 5. Feb. 1988. godine u KOEKUDE SRBIJO, 4. izdanje, (Beograd: Nova knjiga i Glas crkve, 1990. godina), str. 74.
6. Branislav Lalović citiran u djelu Duške Jovanić, HEROJ BEZ ORDENA, Duga, 11-24. juna, 1994. godine, str. 25.
7. Goran Babić, VRH BIJELOG MINARETA, Duga 3-16. Sep., 1988. godine, str. 36-37. Iako je autor bio Jugosloven iz Hrvatske, bio je nemoćan da tamo sprovede svoje napade.
8. Tipični članci koji su podcrtavali ugroženost bili su: Nataše Jokić, POUKE ZA VERNIKE I NEVERNIKE, Intervju, 20. juni, 1986. godine, str. 16-17; i Svetislava Spasojevića, POTKOPANA MAKEDONIJA, NIN, 7. jan., 1990. godine, str. 26-27.
9. Dragoš Kalajić, KVAZI ARAPI PROTIV EVROPLJANA, Duga, 13-19. sep., 1987. godine, str. 14-15.
10. Intervju Mire Ružić sa Jovanom Raškovićem, O ETNOKARAKTERIMA – EDIPOVCI I KASTRATI, Intervju, 15. sep., 1989. godine, str. 15.

11. Miroljub Jeftić, REZERVISTI ALAHOVE VOJSKE, Duga, 9-22. dec, 1989. godine, str. 21.
12. Isto, str. 20,22.
13. Miroljub Jeftić, SAVREMENI DŽIHAD KAO RAT (Beograd: Narodna biblioteka Srbije, 1989. godina), str. 316-17.
14. Miroljub Jeftić, ŠTA SE KRIJE IZA GROBLJA - ISLAM JURIŠA NA SRBIJU, Ilustrovana politika, 18. dec., 1990. godine, str. 25.
15. Miroljub Jeftić, TURCI (OPET) ŽELE SRBIJU, Srpska reč, 19. aug, 1991. godine, str. 64.
16. Darko Tanasković, NACIJA I VERA, IZMEĐU "m" I "M", NIN, 24. sep., 1989. godine, str. 25.
17. Jeftić, ALAHOVA VOJSKA, str. 23, Tanasković takode bilježi da, *"je za mnoge Islam još uvijek tuđ, pa čak i neprijateljski"*, vidjeti, NACIJA I VERA, str. 25.
18. Jeftić, ALAHOVA VOJSKA, str. 23.
19. Intervju Slavoljuba Kačarevića sa Miroljubom Jeftićem, ISLAM BEZ MASKE, Intervju, 15. sep., 1989. godine, str. 11.
20. Intervju sa Atanasijem Jevtićem u djelu Rajka Radivojića, ZAVOĐENJA ZA GOLEŠ-PLANINU, Intervju, 9. dec., 1988. godine, str. 27.
21. Spasojević, POTKOPANA MAKEDONIJA, str. 41.
22. Dragomir Ubiparipović, PISMO JEDNOVERNOJ I JEDNOKRVNOJ BRAĆI, Glas Crkve, Valjevo, Srbija, 2, 1991. godine, str. 56.
23. Miroslav Radovanović, O POTREBI DONOŠENJA NACIONALNOG PROGRAMA, Glas Crkve, 4, 1991. godina, str. 52-54.
24. (Đakon) Radovan Bigović, POVODOM PISANJA SARAJEVSKOG LISTA NOVI VOX, Pravoslavlje, 15. nov., 1991. godine, str. 5.
25. Thompson i Quest, GENOCID I SOCIJALNI KONFLIKT (Genocide and a Social Conflict), str. 254-55.
26. Božidar Mijač, MIR, DA, ALI KAKAV?, Pravoslavlje, 15. mart, 1992. godina, str. 5.
27. Za oštru ocjenu ove ključne ličnosti, vidjeti Sabrina P. Ramet, SRBIJANSKI SLOBODAN MILOŠEVIĆ - PROFIL (Serbia's Slobodan Milošević: A Profile), Orbis, (Zima, 1991. godine), str. 93-105.
28. Izvršne analize Miloševićeve retorike i prakse nasilja mogu se naći u djelu Nebojše Popovića, SRPSKI POPULIZAM - OD MARGINALNE DO DOMINANTNE POJAVE, u dodatku lista Vreme, 24. maj, 1993. godine, posebno str. 22-23.

29. Srpski aktivisti sa Kosova, predvodnici Miloševićevog uspona do vlasti, kasnije su se žalili da ih je on iskoristio za svoje ciljeve, a kada mu više nisu trebali, on ih je napustio, Sandra Petrušić, KOLEVKU SRPSTVA PREVRNULI SRBI, Srpska reč, 2. mart, 1992. godine, str. 38-40.
30. Jevrem Brković, ŠUŠTEĆA ŠUTNJA, Danas, 7. feb., 1989. godine, str. 33.
31. Isto; i Vlatko Mićunović, MITINZI SOLIDARNOSTI U NIKŠIĆU I CETINJU, Intervju, 30. sep., 1988. godine, str. 17.
32. Muharem Durić i Mirko Carić, KAKO SRPSKI NACIONALISTI ODMAŽU SRPSKOM NARODU I ŠTA PRATI MOŠTI KNEZA LAZARA, Politika 17. sep., 1988. godine, str: 7.
33. PRIJEDLOG PROGRAMA STRANKE SRPSKA NARODNA OBNOVA (SNO), jan., 1992. godine, u Koekude Srbijo, str. 127-41.
34. Intervju u članku NOVOOSNOVANI, A NE OPOZICIJA, Danas, 19. jun., 1990 godine, str. 16.
35. Intervju Tome Džadžića sa Arkanom, VEĆ IMAM KUĆU NA DEDINJU, NIN, 13. dec., 1991. godine, str. 11.
36. Rajko Đurđević, BAJRAM 1409. GODINE U BEOGRADU, Duga, 13-19. maj 1989. godine, str. 75; i NI MI NISMO ZNALI - POKUŠAJ PALJENJA BEOGRADSKJE DŽAMIJE, Preporod, 15. sep., 1989. godine, str. 20. Preporod je zvanični list Islamske zajednice Bosne i Hercegovine.
37. Nedžad Latić i Mensur Brdar, JESU LI SELAKOVLJANI SAČUVALI NOVOPODIGNUTU MUNARU OD RUŠENJA, Preporod, 15. aug., 1989. godine, str. 10; i Mirko Popovec, NOVI PAZAR - VRUĆE LETO U SENCI MINARETA, Duga 16. sep., 1989. godine, str. 76. Novi pazar, čije je Selakovac predgrađe, imao je 18 džamija (uključujući i novu), a prije Drugog svjetskog rata bilo ih je 27.
38. KO TO TAMO SVIRA, Borba, 30. okt., 1990. godine, str. 12.
39. Dada Vujasinović, DRŽAVA KOJA SE RAZMNOŽAVA, Duga, 26. okt. - 10. nov., 1991, str. 19.

IV

DILEMA ODGOVORNOSTI

- Jesu li Muslimani imali drugu mogućnost? -

Zapadni posmatrači prebacuju veliki dio odgovornosti na same Muslimane za tok događaja u Bosni i Hercegovini koji su doveli do genocida. U osnovi, ovaj stav prećutno prebacuje dio krivice na žrtvu.

1. Ko je odgovoran?

U skladu sa tim mišljenjem, glavni uzrok onoga što se dogodilo Muslimanima bilo je priznanje nezavisnosti Bosne i Hercegovine nakon pozitivnog izjašnjavanja na referendumu održanom 29. februara 1992. godine. ⁽¹⁾ Nakon toga, Srbi koji, navodno, nisu željeli izaći iz Jugoslavije niti biti manjina u drugoj državi, uzeli su oružje u ruke uz pomoć svojih sunarodnika iz susjedne krnje Jugoslavije. Implicitno, bazirano na toj premisi, da su Muslimani pokazali više uzdržanosti i ostali unutar krnje Jugoslavije (iz koje su već bili izašli Slovenija i Hrvatska i, konačno, Makedonija) ne bi postali žrtve etničkog čišćenja. Opšte mjesto te usvojene mudrosti bilo je: inostrano priznanje kao teorija ishitrenosti. Prema tom stanovištu, bez "preranog" priznanja nezavisnosti Bosne i Hercegovine od strane Evropske zajednice (Evropska zajednica je kasnije postala Evropska unija, ili EU) i Sjedinjenih Američkih Država (SAD) u aprilu 1992, ne bi bilo ni borbi ni etničkog čišćenja.

Posebno je bilo značajno da su čak i tako uticajni učesnici u kasnijem procesu posredovanja, kao što je lord Dejvid Oven (David Owen), predstavnik Evropske unije, očitno djelovali sa te pozicije. On je napomenuo u jednom intervjuu kada je proces već bio dobro odmakao: *"Problem je bio u formiranju dominantno muslimanske vlade, pošto je to moglo uzrokovati građanski rat. Svi su na to upozoravali. Uzrok ovoga rata bilo je zanemarivanje želja velikih manjina, Srba i Hrvata. Mnogi su očekivali ovaj rat, ali su usprkos tome insistirali na priznanju Bosne i Hercegovine"*. Zagovornici ovih stanovišta, uključujući ostale uticajne igrače otkrili su, kao što je učinio i lord Karington (Carrington) prvi specijalni posrednik Evropske unije, u jednom intervjuu u avgustu 1992. godine, da su se neumoljivo protivili priznanju baš sa tih pozicija. Čak su se i neki posmatrači međunarodnih događaja drugačijeg usmjerenja, nastavili držati tog stanovišta usprkos kasnijim događajima. Naprimjer, politički komentator Stiven S. Rozenfeld (Stephen S. Rosenfeld) dugo je tvrdio kako je *"unilateralno proglašenje nezavisnosti... Bosne"* bio *"prelomni događaj... bez kojeg bi se čitava ova tragedija mogla spriječiti"*. Ne oslobadajući Srbe krivice za njihove kasnije djelovanje, on, ipak, zaključuje da *"prvi grijeh nije počinjen od strane Srba, već protiv Srba"*. Ova pozicija postala je glavno stajalište i na srpskoj strani, na čelu sa patrijarhom Srpske pravoslavne crkve, Pavlom, koji je i u 1994. godini još uvijek tvrdio da je zapad kriv za ono što se desilo u Bosni i Hercegovini. Po njemu, sve je moglo ići glatko pošto su se tri strane *"sporazumile da podijele Bosnu u tri države, a onda je zapad priznao unitarnu državu"*.⁽⁴⁾

2. Isključivanje ostalih opcija

Proces pretvaranja Muslimana u žrtve pokrenut je mnogo prije nego što je Bosna i Hercegovina proglasila nezavisnost i tragovi mu se mogu pratiti najmanje do antiislamske kampanje u Srbiji u osamdesetim godinama. Antiislamska retorika na pravi način oslikava plan akcija. Sam Karadžić iznio je otvoreno - prije nego što je Bosna i Hercegovina održala svoj referendum o nezavisnosti da je njegov cilj uspostavljanje velike Srbije. Taj cilj nije bio kompatibilan sa postojećim stanjem. Na primjer, u jednom intervjuu, objavljenom u januaru 1992, nakon što je bio upitan šta je srpska strategija, Karadžić je izjavio: *"Nema više povlačenja. Borićemo se"*. Nakon pitanja: *"Koliko će daleko ići"?*, odgovorio je *"(Borićemo se) dok ne postignemo Karadordev cilj - ujedinjenje svih Srba i dok ne dovršimo borbu"*.⁽⁵⁾ On je, takođe, u jednom trenutku nepažnje, u januaru 1992. godine, priznao:

Tabela 2.

ETNIČKI PROFIL KRNJE JUGOSLAVIJE Popis 1991.

	Srbi	nesrbi
Krnja Jugoslavija (Srbija i Crna Gora)	6,356.000 (61,5%)	3,982.000 (38,5%)
Bosna i Hercegovina	1,363.000 (31,3%)	2,991.000 (69,7%)
Velika Srbija (Srbija, Crna Gora i BiH)	7,719.000 (52,5%)	6,973.000 (47,5%)

IZVORI: STANOVNIŠTVO KOLIKO NAS IMA?, list Vojska, 29 april, 1993, str. 24-25; i Leksikografski zavod Miroslav Krleža: ETNIČKA MAPA REPUBLIKE HRVATSKE I REPUBLIKE BIH (Zagreb 1992). Predviđeno priključenje teritorija koje su kasnije okupirane u Hrvatskoj, pokvarilo bi još više omjer Srba u velikoj Srbiji. Srbi su imali samo 51% stanovništva u oblasti zvanj Krajina i čak manje od toga da su srpske snage mogle osvojiti ostale oblasti u Hrvatskoj koje su željeli. Da je Makedonija bila anektirana, što je većina srpskih nacionalista htjela, procenat Srba u velikoj Srbiji bio bi još manji, pošto Srbi čine samo 2,1% od ukupnog dvo-milionskog stanovništva Makedonije. Nadalje, nesrpske manjine u Srbiji su vjerovatno podcijenjene, a broj Roma je posebno uveliko umanjen. Tipično, u jednom dijelu Beograda, gdje je bilo zvanično registrovano 355 Roma u 1981. godini, procjene njihovog stvarnog broja kreću se od 10 do 15.000. Vidjeti Milan Milošević, ŽIVETI KAO SAV OSTALI SVET, NIN, 16 januar 1983, str.14.

"Nema povratka na jedinstvenu BiH. Došlo je vrijeme da se srpski narod organizuje kao cjelina, ne gledajući na administrativne (postojeće) granice".⁽⁶⁾ Neposredno prije nego što je postao predsjednik krnje Jugoslavije, Dobrica Ćosić je na sličan način otvoreno otkrio da "mir u BiH ne može biti sačuvan priznavanjem tih komunističkih postojećih republičkih granica" ili "unutrašnjih administrativnih granica", kako ih je, takođe, nazivao.⁽⁷⁾

"Pošto je zadati srpski cilj, stvaranje velike Srbije, prihvatao čitav spektar srpskog establišmenta, muslimanski problem morao se rješavati na odlučan način i to radije prije nego kasnije". Aneksija Bosne i Hercegovine, sa njenih skoro dva miliona Muslimana, napravila bi avet od velike Srbije u kojoj bi, za nekoliko godina, Srbi postali manjina - uzimajući u obzir Muslimane i Albance iz Srbije i Crne Gore, kao i ostale manjine, kao što su Mađari, Hrvati i Romi (Tabela 2 na strani 53).

Pokazatelj srpskih planova bio je okvir koji je skicirao Drašković u decembru 1991. godine. On je tada postao vatreni vođa liberalnijeg krila četničkog pokreta. U svojoj viziji velike Srbije unutar obnovljene Jugoslavije, on je izjednačio status brojno jačih Srba sa statusom u komercijalnoj firmi na zapadu, gdje, *"ako neko ima 51% kapitala, on je vlasnik"*.⁽⁸⁾ Sa takvom perspektivom, čak i unutar opozicionih krugova, nesrpske zajednice, a posebno Muslimani, neizbježno bi se suočili sa tmurnom i opasnom budućnošću u krnjoj Jugoslaviji, bez obzira kako bi se sami ponašali. U državi, koja insistira na nacionalnoj koheziji, bilo bi, pri takvoj politici, malo mjesta za nesrbe. Muslimane bi vjerovatno čekalo isto, ako već ne bi bili i istjerani, čak i da se Bosna i Hercegovina nije izjasnila za nezavisnost i da je šutke pristala na utapanje u veliku Srbiju.

Čak i one oblasti koje su ostale unutar Jugoslavije, nisu bile pošteđene etničkog čišćenja, iako je do sada tempo bio mnogo manje dramatičan nego u Bosni i Hercegovini. U Vojvodini, naprimjer, gdje nije bilo i nema ni danas nikakve realne prijetnje Srbima, mađarska, hrvatska, ukrajinska i slovačka manjina su pod snažnim pritiskom da se iseljavaju. Oni su bili meta diskriminacije kao i verbalnih i fizičkih napada. Ovakav tretman bio je, takođe, sudbina Muslimana u Sandžaku i Albanca i Hrvata na Kosovu.

U antimuslimanskoj atmosferi, koja je bila stvorena u pripremnjoj fazi, bilo je jako vjerovatno da će pritisak na Muslimane dostići ekstremnu formu bez obzira šta će ovi drugi učiniti. Nekadašnje nasilje prema Muslimanima u, srbijanskoj historiji, ponovo je ocjenjeno kao ispravno i prikazano svojoj publici kao prihvatljivo i neophodno i, čak, dostojno pohvale. Ovaj stav je, čak, našao mjesto i u naučnoj literaturi. Naučni rad štampan 1989. godine na šeststogodišnjicu Kosovske bitke, aplaudira i opravdava politiku masakriranja, kojom je Danilo Njegoš, crnogorski vladar i pravoslavni vladika iz osamnaestog vijeka, eliminisao Muslimane iz Crne Gore. Praveći, očito, paralelu sa sadašnjom situacijom, autor knjige rezonuje:

"Turci (lokalni muslimani) bili su pravi simbol sveg zla na ovom svijetu, davolje sjeme... Međutim, Njegošev osjećaj za pravdu i pravednost bio

je visoko razvijen... (kako) samo može biti kod pravoslavnog vladara. Tako, on bez milosti može likvidirati Turke, otjelotvorenje zla i nepravde. Njega i njegove podanike te glave (muslimana) podsjećaju svakodnevno da se može i mora boriti protiv zla i da je to najveća kršćanska i ljudska dužnost. Borba protiv zla bila je Njegoševa obaveza prema Bogu. On je žudio za osvetom, osvetom bez milosti... Za Njegoša, osveta je bila sveto, božansko djelo! Da on je bio, za mir i ljubav među ljudima, ali samo među ljudima; to se nije odnosilo na zvijeri sa ljudskim licima." ⁽⁹⁾

Takva osjećanja dijelile su, takođe, i političke ličnosti. Karakteristično, u predvečerje rata, Karadžić je nosio sa sobom djela svog omiljenog pisca Njegoša, često se pozivajući na njega. Njegoš je do neba uzdizao nasilno brisanje svih tragova prisustva muslimana.

Najvažnije je, možda, to što Miloševićev stav nije davao mnogo nade za miran rasplet. Gostujući u Parlamentu Srbije, u aprilu 1991. godine, njegov tvrdi govor je otvoreno naglašavao potrebu za teritorijalnim proširenjem uz pomoć sile i ostavio je malo realnih alternativa nesrbima. U svom govoru podvukao je da *"mi moramo pokazati da smo u Srbiji jedinstveni, ako želimo da, kao najveća i najbrojnija republika, diktiramo tok događaja. Pitanje granica je vitalna stvar za državu. Kao što znate, uvijek jaki, a nikada slabi, diktiraju kakve će biti granice. Zato mi moramo biti jaki"*.

Dodajući da je naredio mobilizaciju rezervne policije u Srbiji, on je nagovijestio buduće akcije za podršku navodno ugroženim Srbima van Srbije i objelodanio slijedeće: *"Ja sam u kontaktu sa našim narodom u Kninu (Hrvatska) i u Bosni. Pritisak (na njih) je veliki"*. Upitan šta je strategija Srbije, on je nastavio: *"Hoćemo li objaviti na radiju sve što namjeravamo učiniti? Mislim da to ne možemo uraditi: Ako se moramo tući, mi ćemo se zaista tući. Ja se nadam da tamo nema mnogo onih koji su voljni da se bore protiv nas. Zato, ako ne znamo kako da radimo i kako da radimo ekonomično, znaćemo se barem dobro tući (aplauz)"*. ⁽¹⁰⁾

U martu 1992. godine, Vojislav Šešelj, vođa stranke koja će kasnije postati najveća opoziciona stranka u Srbiji, u Parlamentu je otvoreno tražio protjerivanje manjina iz Srbije. Pri tome se nije čuo nijedan glas neslaganja među poslanicima. ⁽¹¹⁾

Državni mediji ozbiljno su nagovijestili da Beograd vrši političke pripreme za kasniju upotrebu sile protiv svojih susjeda dok je Bosna i Hercegovina još bila sastavni dio Jugoslavije. Masovno su lansirane neosnovane optužbe, kao što je ona navedena u "Politici ekspres" da Bosanska vlada namjerava stvoriti *"islamsku tvrđavu u sred Evrope"*, uz pomoć - naravno

nevjerovatnu - "katoličke i njemačke klike". Njihova namjera bila je da "zбриšu Srbe". "Narodna armija", sedmična vojna publikacija, tvrdila je da Muslimani namjeravaju stvoriti islamsku državu koja bi obuhvatala Bosnu i Hercegovinu, južnu Srbiju (Kosovo), Makedoniju, Grčku, Bugarsku i Albaniju.⁽¹²⁾

Nacionalisti su, takođe, pomogli da se stvori klima za akciju, predstavljajući Srbe voljnim da učine uslugu Evropi, tako što će udariti na muslimane. Jedan nacionalistički glasnogovornik tvrdio je da bi Evropa trebala biti zahvalna, pošto bi islamska država u Bosni i Hercegovini poslužila kao odskočna daska za masovnu migraciju muslimana u Evropu. Njihov cilj bi bio da uspostave muslimansku većinu u Evropi, zatim da je islamiziraju i unište. "Jasno je..." kazao je, "da srpski narod u Bosni i Hercegovini, brani svoju slobodu od islamske opasnosti, brani takođe Evropu i Evropljane".⁽¹³⁾

3. Uskladjivanje riječi sa djelima

Situacija u samoj BiH već je bila oblikovana na način koji je odražavao srpske namjere prema Muslimanima. Do kraja 1990. godine, lokalni Srbi počeli su stvarati autonomne oblasti izvan kontrole Vlade bosanske republike, i to u vrijeme kada se Bosna i Hercegovina približavala svojim prvim demokratskim izborima u decembru te godine. I, upravo je srpska zajednica, a ne bosanska vlada, preduzela prvi konkretan korak ka nezavisnosti. U novembru 1991. godine, glavna politička stranka bosanskih Srba, SDS, organizovala je plebiscit o tim pitanjima, na koji su mogli izaći samo bosanski Srbi. Podijeljeno je bilo dva miliona glasačkih listića iako je broj Srba bio 1,5 miliona; i, kako se očekivalo, većina je glasala za nezavisnost srpskih autonomnih oblasti. Ove oblasti zvanično su proglašene "Srpskom republikom Bosnom i Hercegovinom", 9. januara 1992. godine. Bilo je to znatno prije glasanja u bosanskom Parlamentu, obavljenom 25. januara 1992. godine, o održavanju vlastitog referenduma o tom pitanju, koji je održan u slijedećem mjesecu.

Vođe bosanskih Srba jasno su stavljali do znanja kako oni vide budućnost Muslimana. Vozač kamiona - aktivista SDS-a, Božidar Vučurević, koji je kasnije postao guverner Hercegovine pod kontrolom Srba, prijetio je krajem 1991. godine: "Obavještavam srpski narod da ćemo mi ispraviti nepravdu u vezi sa granicama koje je Josip Broz povukao svojim prljavim prstima. On je srpsku zemlju dao jeftino Hrvatima i Muslimanima. Musli-

mani su samo beznačajna manjina i moraju se pokoravati srpskoj većini. Mi nećemo odustati već ćemo ih goniti, ako treba, sve do samog Zagreba". ⁽¹⁴⁾

Na sjednici Parlamenta, 25. januara 1992. godine, Karadžić je rekao da su Srbi u Bosni i Hercegovini porobljeni i ustvrdio da *"su svi neboderi u Sarajevu izgrađeni na srpskoj zemlji"*, dok su ostali srpski predstavnici dodali da je, čak i bosanski Parlament izgrađen na srpskom groblju. Srpski predstavnici su na toj sjednici upadali u riječ govoreći da *"je čisti srpski mazohizam zadržavanje Brozovih granica"*, koje su, ustvari, postojeće granice Bosne i Hercegovine. Ovakva osjećanja nesumnjivo su pokazivala da kod Srba nema raspoloženja za pravljenje kompromisa, i da su se oni odlučili za izmjenu postojećeg stanja bez obzira na koji način. ⁽¹⁵⁾ Nije pomoglo ni to što su čak, i u oblastima naseljenim Muslimanima ranije bili dobro primljeni Srbi i Hrvati izbjegli iz ratnih zona u susjednoj Hrvatskoj. ⁽¹⁶⁾

Šta više, Muslimani su već bili postali mete fizičkih napada od strane Srba u drugoj polovini 1991. godine, mnogo prije nego je Bosna i Hercegovina bila donijela odluku o nezavisnosti, i kada, pogotovo, nije poduzimala nikakve konkretne korake prema proglašavanju nezavisnosti. U jednom od najranijih takvih incidenata, uniformisani policajac, jedne od samoproglashenih srpskih autonomnih oblasti ubio je muslimanskog mladića u gradiću Šipovo kada su opkolili jedan muslimanski kvart. Ovaj incident pokrenuo je rijeku od oko 3000 muslimanskih izbjeglica iz unutrašnjosti u relativnu sigurnost grada Jajca. ⁽¹⁷⁾ Prema svjedočenju poljskog plaćenika koji je služio u srpskim jedinicama, njegova jedinica je u okolini Sarajeva, takođe, izvlačila Muslimane iz autobusa i pucala u njih, čak prije izbijanja borbi. ⁽¹⁸⁾

Rezervisti Jugoslovenske narodne armije iz Crne Gore nastavljali su, u oktobru 1991. godine šenlučenje i pljačkanje Muslimana i Hrvata u Trebinju. Jedinice armije koje su bile povučene iz Hrvatske, znakovito su koncentrisane u Bosni i Hercegovini, gdje su zauzele takve pozicije za napad koje su im omogućavale lako osvajanje teritorije. Arkanove srpske paravojsne formacije, već se prijeteći šepurila po Bosni i Hercegovini pjevajući pjesme kao što je: *"Oj Mostaru, brate moj, uvijek si srpski bio"*, iako su Srbi činili svega 19% gradskog stanovništva. Neki članovi srpskih paravojsnih formacija, koje su već bile smještene na Romaniji u blizini Sarajeva, objasnili su jednom novinaru svoje planove za gušenje grada: *"Ako... mi prekinemo Sarajevu vodu i električnu energiju, šta će se desiti sa Sarajevom"?* ⁽²⁰⁾

Po svim pokazateljima, Muslimani nisu mogli učiniti ništa što bi moglo promijeniti njihovu sudbinu - izuzev da se naoružaju. Na kraju, čak i oni Muslimani koji su, bez obzira na razloge, željeli da saraduju sa beogradskim

režimom nisu bili poželjni upravo zato što su bili muslimani. Tako su, uprkos njihovoj lojalnosti, otpušteni čak i oni Muslimani koji su bili u politici krunje Jugoslavije, samo zbog svog porijekla. ⁽²¹⁾

Ako je išta moglo stvarno pogoršati situaciju, onda bi to bilo nepriznavanje Bosne i Hercegovine. Da je međunarodna zajednica ignorisala Bosnu i Hercegovinu, bilo bi mnogo teže učiniti nešto, pa čak i ograničeno, da bi se pomoglo Muslimanima. Da nije bilo priznanja, Beograd bi tvrdio da je to njegov unutrašnji problem i osjećao bi manju potrebu za uzdržavanjem od upotrebe bilo kojeg sredstva koje bi poželio. Bilo bi, takode, sa zakonskog stanovišta lakše osporiti pristup ljudima izvana, uključujući posmatrače ljudskih prava i humanitarne radnike. Vrlo je vjerovatno da bi Beograd tada imao opravdanje da ostavi Jugoslovensku narodnu armiju na svome mjestu u Bosni i Hercegovini i ne bi morao pribjegavati trikovima sa djelimičnim povlačenjem.

4. Pouka izvučena iz rata protiv Hrvatske

Na više načina, ono što se upravo bilo dogodilo u susjednoj Hrvatskoj moglo se posmatrati kao generalna proba za genocid u Bosni i Hercegovini. Ovakav razvoj događaja mogao bi biti presudan zbog pouke koju daje, posebno u vezi sa vjerovatnom reakcijom međunarodne zajednice. Tamo su lako naoružane srpske paravojne formacije, podržane teško naoružanim regularnim jedinicama Jugoslovenske narodne armije pod dominacijom Srba, pravdajući se ugroženošću srpske manjine, efikasno okupirale što je bilo moguće više teritorija prije nego su na brzinu organizovane hrvatske snage bile u stanju da ih zaustave. Na kraju, Srbi su okupiranih teritorija koji su činili manje od 5% stanovništva Hrvatske, kontrolisali su više od četvrtine hrvatskih oblasti. Da bi izveli etničko čišćenje u oblastima gdje je polovinu činilo nesrpsko stanovništvo, Srbi su protjerali hiljade Hrvata kao i ostalih (Madara, Slovaka, Ukrajinaca i Roma), dok su mnoge ubili na licu mjesta.

Ono što je Srbija činila, uključujući sravnjivanje Vukovara, grada u istočnoj Hrvatskoj, nije dovelo do ozbiljnijeg kažnjavanja Beograda, izuzimajući nasumične ekonomske sankcije. Pored toga, uskoro je postalo jasno da Srbi imaju imunitet i da ne moraju nikoga slušati. U januaru 1992. godine Vensov (Cyrus Vance) plan je okončao rat, a u centralnom dijelu je sadržavao odredbe po kojima bi UN garantovale originalne međunarodne granice, zaštitu svih civila i osigurale povratak izbjeglica u svoje domove. Sasvim suprotno, etničko čišćenje nesrba je nastavljeno i bilo je čak olakšano tam-

ponom koji su Ujedinjene Nacije (UN) čuvari mira nesvjesno postavili prema srpskim formacijama na okupiranim teritorijama.

Obrazac uspjeha Srbije i odsustvo bilo kakve efikasne međunarodne reakcije nije mogao proći nezapaženo u Beogradu. Tako se Borisav Jović, predsjednik vladajuće Socijalističke partije Srbije, hvalio na konferenciji mladih socijalista kako je *"rat (protiv Hrvatske) vođen daleko od granica Srbije, a ipak je rukovodstvo Srbije uspjevalo da oslobada srpsko stanovništvo na prostorima za koje mnogi Srbi donedavno nisu ni znali da su to srpske teritorije"*.⁽²³⁾ Posebno je nametanje embarga na uvoz oružja osokolilo Beograd, jer je on otežavao napore Hrvatske da nabavi oružje izvana, a vrlo malo je štetilo dobro opremljenoj Jugoslovenskoj narodnoj armiji. Taj embargo je pokazivao da će svaka buduća žrtva takode preživljavati teške trenutke dok bude pribavljala oružje za svoju odbranu. Jedan komentator je napisao u listu Jugoslovenske armije da je Beograd bio iznenađen stepenom reakcije svijeta na politiku koju je Srbija vodila u Bosni i Hercegovini. Beograd je, bez sumnje, to svoje osjećanje bazirao na očekivanjima da će svijet opet blago reagovati kao i na prethodne srpske akcije protiv Hrvatske.⁽²⁴⁾

Napomene uz IV. poglavlje

1. Na referendumu je bilo 1.6 miliona glasova, što čini 63.4% registrovanih glasača, a od toga je 99.43% glasača glasalo za nezavisnost. Očito je da nisu samo Muslimani i Hrvati glasali za nezavisnost. Ako želite pouzdanu analizu političke pozadine tog vremena, baziranu na dobrim informacijama, pročitajte Alan F. Fogelquist, RASPAD JUGOSLAVIJE, MEĐUNARODNA POLITIKA I RAT U BOSNI I HERCEGOVINI (The Breakup of Yugoslavia, International Policy, and the War in Bosnia-Herzegovina) (Los Angeles: Institute of South Central European and Balkan Affairs, 1993. godina); i Sabrina Petra Ramet, BALKANSKA ZBRKA (Balkan Babel) Boulder: Westview Press, 1992. godina.
2. Huda Al-Husayni, NAŠ PROBLEM JE ŠTO SRBI VJERUJU DA IM PLAN ŠTETI, DOK MUSLIMANI VJERUJU DA DA PREMA NJIMA NIJE FER, (Mushkilatna ann al-sirb yaraun khasharathum fi al-khutta wa-ann al-muslimin yazunnun annaha lam tunisifhum) Al-Sharq Al-Awsat, 19. mart, 1993. godine, str. 10.
3. DA, SRPSKA PRAVA (Yes, Serb Rights), Washington Post, 30. apr, 1993. godine, str. A25.
4. Angelo Ferrari, Il Giornio, ponovo štampano kao PATRIJARH PAVLE - SVI SMO KRIVI, Politika, Frankfurt, Njemačka, 28. jan, 1994. godine, str. 6.
5. Predrag Aleksijević, POLITIKA KAO PORODIČNA SUDBINA, Ilustrovana Politika, 20. jan, 1992. godine, str. 3. Karadorde je bio jedan od dvojice glavnih srpskih vođa u prvoj srpskoj pobuni protiv Osmanskog carstva, i predak istoimene dinastije u čije ime je Miloševićev ratni četnički pokret nastojao da stvori Veliku Srbiju.
6. SPOR OKO "AKO", Vreme, 13. jan, 1992. godine, str. 17.
7. Intervju Dobrice Ćosića u listu Avanti, 3. mart, 1992. godine, prenesen u djelu SRPSKO PITANJE - DEMOKRATSKO PITANJE (Beograd: Politika, 1992. godina), str. 228, 230.
8. Govor 8. dec., 1991. godine, OVDE JE NJIVA - TAMO JE SAKSIJA, Srpska reč, 23. dec., 1991. godine, str. 12.
9. Predrag Milošević, SVETI RATNICI Dečje novine, Gornji Milanovac i Jedinstvo, Priština, 1989. godine, str. 164.
10. BOGAMI ĆEMO DA SE TUČEMO, NIN, 12. Apr., 1991. godine, str. 41-41.
11. Mirjana Bobić-Mojsilović, FAŠISTA SAM, TIM SE DIČIM", NIN, 10. apr., 1992. godine, str. 24.
12. M. Bažić, GERMANSKO-KATOLIČKA OPERACIJA ZA UNIŠTENJE SRBA U BIH - ISLAMSKA TVRĐAVA USRED EVROPE, Politika

- ekspres, 9. Mart, 1992. godine; i Milan Mijalkovski, EPIZODNA ULOGA MAKEDO-NIJE, Narodna armija, 6. feb., 1992. godine, str. 54.
13. Dragoš Kalajić, USAMLJENI, KAO NEMCI, Duga, 1-14. feb., 1992. godine, str. 34-35.
  14. U SRBIJU, ILI U RAT, Danas, 29. okt., 1991. godine, str. 15.
  15. REKLI SU, Vreme, 8. feb., 1992. godine, str. 8-9.
  16. Naprimjer, po izvještaju general-pukovnika Nikole Uzelca, komadanta korpusa JNA u Banjoj Luci u djelu Bude Simovića, OVDE SE NEĆE PONOVI SLOVENIJA, Ilustrovana Politika, 4. nov., 1991. godine, str. 7.
  17. D. Ružić, JAJCE STRAHUJE OD ŠIPOVA, As, Sarajevo, 18. okt., 1991. godine, str. 4.
  18. Njegova priča je izvorno objavljena u listu Warsaw Gazeta Wiborozoj, ali je takode objavljena kao, BIO SAM SRPSKI PLAĆENIK, prevela Lana Petošević, Vreme, 5. okt., 1992. godine, str. 30-31.
  19. Dada Vujasinović, ERO SA SRCEM U ZEMUNU, Duga, 1-14. feb., 1992. godine, str. 26.
  20. Nebojša Jevrić, SVANULO JE, LAKU NOĆ, Duga, 15-28. mart., 1992. godine, str. 5.
  21. Blagica Stojanović, KRIV ŠTO JE ŽIV, Srpska reč, 24. maj, 1993. godine, str. 49.
  22. Kada je u pitanju rat, vidjeti Norman Cigar, SRPSKO-HRVATSKI RAT 1991 - POLITIČKE I VOJNE DIMENZIJE (The Serbo-Croatian War of 1991- Political and Military Dimensions), Journal of Strategic Studies 16 (sep., 1993. godine): 297-338.
  23. Govor koji je prenio D. Stevanović, JOVIĆ - JNA JE KORIŠTENA ZA ZAŠTITU SRBA", Politika, 4. mart, 1992. godine, str. 1.
  24. Pukovnik Nedeljko Popara, SEDAM STOTINA DANA RATA, Vojska, 29. aug., 1993. godine, str. 16.

V

FAZA IMPLEMENTACIJE**- Ratna sreća ili prepoznatljiv obrazac? -**

Po svemu sudeći, izgleda da je ukupno etničko čišćenje sprovedeno u skladu sa osmišljenom strategijom, i da to nije bila puka improvizacija proizašla iz razvoja događaja. Ono što se dogodilo, uklapa se u obrazac koji ukazuje na sprovođenje političkih smjernica koje su stizale sa vrha i na određeni stepen koordinacije u čitavoj republici i, veoma jasno, na krugove u Beogradu, kako neslužbene, tako i vladajuće.

1. Ko je upravljao i u kom obimu?

Bilo bi, naravno, nerealno očekivati da se otkrije javni dokument koji bi sadržavao detalje o tome kako se ovaj proces odvijao. Šešelj je spominjao, čak i planove o nacionalnoj ekspanziji: "Planovi ovog tipa nisu bili pisani za javnost. Onaj ko je držao vlast ili je imao mogućnost za provođenje plana, pisao ga je (samo) zbog svog vlastitog usmjeravanja i usmjeravanja potrebnog kruga ljudi oko njega koji učestvuju u provođenju nacionalnog plana."⁽¹⁾ Postoje, međutim, pokazatelji da je iznad svega stajala razrađena strategija u skladu sa kojom se oblikovala politika. Za vrijeme svoje posjete Srbiji, Branimir Savović, gradonačelnik bosanskog grada Višegrada, otkrio je prethodnu saradnju sa vlastima u Srbiji. Kritikujući, kako je naveo, nedavni pritisak Beograda da se zaustavi dalje napredovanje, on je ne skrivajući nervozu, napomenuo: "istina je da nismo mi zaustavili borbu koju smo zajedno

planirali. Ali, takođe je istina da nismo mi bili ti (bosanski Srbi) koji su došli sa sloganom "*Svi Srbi u jednoj državi*".⁽²⁾

Prije početka neprijateljstava, izvršena je evakuacija velikih razmjera onih Srba koji nisu bili sposobni za borbu sa prostranih etnički izmješanih prostora, za koja je srpsko rukovodstvo znalo da će postati bojna polja, što je takođe dokaz o značajnom prethodnom planiranju i koordinaciji. Zajednička propagandna kampanja koju su bosanski Srbi i Beograd zajedno sprovodili kroz veći dio rata, govori o istoj vrsti planiranja unaprijed. Tipičan slučaj je poduzimanje mjera u gradu Zvorniku prije koordiniranog srpskog napada na muslimansko stanovništvo, 8. aprila 1992. godine. Mlada Srpkinja se sjeća kako "*dva dana prije tih događaja ništa nije bilo sumnjivo. Međutim, otac nam je poslao poruku iz Srbije da se ja moram skloniti... Otišla sam u čisto srpsko selo Čelopek blizu Zvornika, kod svoje sestre*".⁽³⁾ Nadalje, lov na Muslimane iz same Srbije i Crne Gore i njihovo protjerivanje, paralelno sa lovom na Muslimane iz Bosne i Hercegovine, očit je dokaz da su vlasti iz Beograda i Podgorice, u najmanju ruku, pasivno odobravale, ali je mnogo vjerovatnije da su promovisale ukupnu politiku etničkog čišćenja. U drugom slučaju, Musliman iz Foče koji je bio u logoru u Bosni i Hercegovini, sreo je Muslimane iz Crne Gore i Srbije koji su tamo bili uhapšeni i onda izručeni.⁽⁴⁾

Komisija eksperata generalnog sekretara UN otkrila je u Prijedoru, u jednoj od zajednica na koje su fokusirali istragu, da su se lokalni Srbi počeli naoružavati i praviti planove za preuzimanje kontrole više od šest mjeseci prije provale neprijateljstava. Zahvaljujući tim pripremama oni su mogli preuzeti vlast u gradu za samo trideset minuta nakon što je dat signal. Jugoslovenska narodna armija obezbijedila je oružje za lokalne Srbe i komandovala je u prijedorskoj oblasti u vrijeme prevrata, dok su se dešavali ratni zločini. Šta više, Armija je uzela direktno učešće u zvjerstvima. Njeni vojni policajci služili su, prema navodima, kao čuvari i isljednici u nekim koncentracionim logorima koje su Srbi osnovali.⁽⁵⁾

Nije vjerovatno da su Milošević ili Karadžić mogli ili trebali znati ili, pak, lično upravljati detaljima svih operacija. Iako u nekim primjerima nije bilo moguće direktno davati direktive šta treba činiti, u mnogim slučajevima je daleko vjerovatnije da je korištena "*namjera komandanta*", pri čemu rukovodstvo može postaviti određene političke ciljeve, a svojim potčinjenim dati punu slobodu da koriste praktično, sva sredstva da bi ostvarili te ciljeve. Kasnije tvrdnje vodstva iz Srbije i vodstva bosanskih Srba kako nisu imali kontrolu, izgleda da su bile namijenjene, prvenstveno, kao opravdanje prema vanjskom svijetu, što nije ometalo njihovu politiku. Često su, naprimjer,

ustupci političkog vrha, kao što je dozvola pristupa koncentracionim logorima, bili anulirani neizvršavanjem na nižem nivou. Izgledalo je da su ovi drugi to činili na svojoj inicijativu, protiveći se vojim nadređenim.

U takvoj fluidnoj situaciji brojni pojedinačni akti mogli su biti učinjeni bez direktnog odobrenja, ili čak bez znanja centralnih vlasti. Za vrijeme operacija čišćenja, pojedini revolveraši imali su često moć da odlučuju o životu ili smrti svojih žrtava i odluka je ovisila isključivo o njima. U jednom slučaju, četnička jedinica, koja je bila pridodata armiji bosanskih Srba, pro našla je muslimanskog sveštenika dok je tražila nesrbe u jednoj zgradi u Sarajevu. Četnici su namjeravali da ga ubiju pošto je *"on bio jedan od njihovih (muslimanskih) ideologa i bilo je potpuno nevažno to što nije učestvovao u borbama"*. Međutim, vođa četnika je promijenio mišljenje kad ga je sveštenikov mali sin plaćući zamolio da poštedi život njegovog oca.⁽⁶⁾

Ipak, vlasti bosanskih Srba i vlasti u Beogradu nisu ništa poduzimali da delegitimiziraju takve lokalne revolveraše ili da ih odstrane, osim ako rukovodstva nisu osjećala da te grupe predstavljaju za njih opasnost. Tvrdnja da nije bilo moguće eliminisati takve neregularce bila je neodrživa, ako se posmatra iz današnje perspektive. Čak je i strana sa najslabijim kohezivnim i administrativnim mehanizmima i mehanizmom prinude, bosanska strana, činila organizovane i uspješne napore da odstrani kriminalne elemente koji su počeli učestvovati u zvjerstvima i zločinima.

Međutim, generalno posmatrano, takve male srpske bande pomagale su da se provodi ukupna politika etničkog čišćenja po svaku cijenu i na njih se gledalo sa značajnom tolerancijom. Šta više, uticaj ovakvih slobodnih strijelaca bio je mali u poređenju sa ulogom koju su igrale regularne snage armije bosanskih Srba i glavne srpske paravojne formacije, pošto su ove krupne snage bile na čelu i operacija velikih razmjera i operacija političkog manevrisanja, koje su pratile i podržavale proces etničkog čišćenja.

Iako se može steći utisak da su egzekucije u mnogo slučajeva bile decentralizirane, beogradsko rukovodstvo ipak mora snositi krajnju odgovornost. Nije nikakvo iznenađenje ako se kaže da je Beograd upravljao ovim formacijama, pošto je dokazano njihovo učešće u ratnim zločinima u upravo završenom ratu u Hrvatskoj. Postoje neoborivi dokazi da je Milošević naoružavao, finansirao i imao operativnu kontrolu nad nekim od najokrutnijih srbijanskih formacija koje su operisale u Bosni. Odricanje bilo kakve veze sa njima dok ih je koristio kao sredstvo za etničko čišćenje, očigledno je trebalo da Beogradu posluži samo kao opravdanje. Uprkos poricanju, Beograd je zadržao značajnu kontrolu i nad glavnim paravojsnim formacijama, a

Milošević je mogao zauzdati neke od njih - kao što su Jovićevi "Bijeli orlovi", Draškovićeve "Srpska garda" i, kasnije, Šešeljeve jedinice, - ali to je činio samo onda kad je procijenio da su one postale prijatnija njegovom režimu i njegovoj političkoj poziciji.

Miloševićeva neprekidna podrška vladi bosanskih Srba, uključujući i povremene upade Vojske SR Jugoslavije u Bosnu i Hercegovinu (na početku je to bila autonomna vojna organizacija nad kojom je Milošević kasnije uspostavio kontrolu) da bi pomogao za vrijeme teških operacija, takođe su doprinosili sveukupnim srpskim naporima. Legitimizacija i, čak, poticanje procesa etničkog čišćenja od strane nevladinih institucija u Srbiji, bio je takođe veoma važan činilac.

Miloševićeva moć nad vlastima bosanskih Srba slabila je kako su ovi drugi jačali svoju vlastitu osnovicu vlasti i kako su se njihove strategije počele udaljavati. Raskol je započeo odbijanjem Vens-Ovenovog plana (Vance-Owen) u aprilu 1993. godine. On se obnovio u 1994. godini kada Srbi nisu pokazali spremnost da ustupe teritorije u zamjenu za prekid vatre. Ipak, bosanski Srbi ostali su do kraja uveliko zavisni od Beograda po pitanjima finansiranja, goriva i hrane, kao i vojne i diplomatske podrške. Beograd je kontrolisao sve komunikacione linije i medijske trase prema vanjskom svijetu. Hvatanje vojnih obveznika među bosanskim Srbima, koji su bili izbjegli u Srbiju i Crnu Goru, bilo je intenzivirano početkom 1994. godine kada je armija bosanskih Srba zapala u ozbiljne probleme zbog nedostatka žive sile, nakon što je otpor Bosanaca postao čvršći. Miloševićeva podrška tim naporima bila je ključna za održavanje vojne sposobnosti bosanskih Srba. Sve u svemu, bez pomoći Beograda, koja se vremenom počela davati preko volje, nastavak vođenja takve politike koštao bi bosanske Srbe daleko više i na kraju bi postao nemoguć. Da je Milošević u tome vidio svoj politički interes, on bi izvršio veći pritisak na bosanske Srbe i tako spriječio genocid, ili bi pomogao da se zaustave borbe u daleko ranijoj fazi.

Neoborivi dokazi u Bosni i Hercegovini pokazuju, međutim, da je proces bio organizovan sa vrha, pri čemu su vlasti bosanskih Srba igrale odlučujuću ulogu u načinu postupanja sa muslimanskom populacijom. Bio je to sistematski i brižljivo pripremljen način na koji su Srbi sprovodili uputstva o etničkom čišćenju. Tako je šef kriznog štaba Banje Luke najavio na lokalnoj televiziji politiku po kojoj će biti dozvoljeno da svega hiljadu Muslimana ostane u gradu (od preko 28.000). Svi drugi treba da idu, "na jedan ili na drugi način", kazao je.⁽⁷⁾ Zvaničnici republike srpske u Bijeljini odredili su kvotu Muslimana koji mogu nastaviti živjeti u gradu, koja je iznosila 5 procenata od njihovog predratnog broja.⁽⁸⁾

Slično tome, u gradu Kozarcu kuće su bile obilježene bojama u skladu sa etničkim porijeklom vlasnika, a onda su "sistematski rušene". Jedan diplomata je izvukao slijedeći zaključak iz ovog incidenta: "Nisu to činili tamo neki pobješnjeli pojedinci... To znači da odgovornost leži na višim nivoima srpske hijerarhije".⁽⁹⁾ Prema jednom drugom izvoru, bilo je veoma teško pregovarati sa naoružanim srpskim elementima u Foči, jer su ovi, nakon što su preuzeli vlast u aprilu 1992. godine, stalno bili pored telefona primajući instrukcije od svojih vođa iz vladajuće SDS.⁽¹⁰⁾ Roj Gatman (Roy Gutman), je, pak, izvjestio da su članovi užeg kruga oko Karadžića planirali i izveli etničko čišćenje grada Foče.⁽¹¹⁾ Svjedoci su često udaljavani, i to koordinirano, tako što su bolnička kola UN-a i strani novinari spriječavani da uđu iz Srbije u Bosnu i Hercegovinu od strane granične kontrole bosanskih Srba, koja se pozivala na naredenja komandanta armije bosanskih Srba.⁽¹²⁾ Jedan pokazatelj visokog stepena komandovanja i kontrole sa vrha u napadima na civile, bilo je lično upravljanje operacijama na terenu od strane generala Ratka Mladića, komandanta vojske bosanskih Srba. U jednom uhvaćenom telefonskom razgovoru, koji je vođen za vrijeme opsade Zelenog Jadra u blizini Srebrenice u toku 1993. godine, Mladić je dao detaljna uputstva potčinjenim na terenu kako da granatiraju mjesto. On je naredio: "Imaš moju dozvolu, (za granatiranje), ali ne diraj industrijsku infrastrukturu pošto nam trebaju te mašine. Pucaj samo u ljudsko meso. Granatiraj samo ljudsko meso, samo ljudsko meso".⁽¹³⁾ Činjenica da su, prema izvještajima UN-a, koncentracioni logori kojima su upravljali bosanski Srbi bili, u administrativnom pogledu, dio mreže takvih logora u Srbiji, takode ukazuje na značajan stepen koordinacije iznad čisto lokalnog nivoa.⁽¹⁴⁾

U proceduri obavještavanja javnosti, Peter van Hju (Peter van Hugh), šef misije UNHCR-a u Banjoj Luci, izvjestio je da srpske gradske vlasti redovno obećavaju da će se pozabaviti slučajevima nasilja nad Muslimanima, ali takva obećanja nikada nisu davala rezultate. U stvari, kada bi posmatračii UN-a dali policiji imena mogućih izvršilaca, "isti ti pojedinci, ti teroristi, bi tada nama prijekali". Takvo ponašanje upućuje na postojanje visokog stepena dosluha između napadača i lokalnih vlasti.⁽¹⁵⁾

Svjedočenje koje treba uzeti sa oprezom zbog zatvoreničkog statusa - dolazi od jednog Srbina optuženog za učesće u zločinima. Njegov izvještaj upućuje na to da su pripadnici vojske i drugih formacija, ili direktno sprovodili naredenja, ili su imali slobodu djelovanja kada su vršili zvjerstva. On je napomenuo: "Nisam mogao odbiti, jer je postojalo naredenje da svi to moraju činiti. Da sam odbio izvršiti naredenje oni bi me ubili".⁽¹⁶⁾

Neki strani posmatrači kao i zvaničnici bosanskih Srba, tvrdili su često da su komandovanje i kontrola bili veoma slabi. Međutim, organizovano povlačenje regularnih snaga bosanskih Srba sa položaja oko Sarajeva, koje je bilo bazirano na lancu komandovanja, u augustu 1993. godine i ponovo u februaru 1994., pokazuje da je kontrola bila znatno robusnija nego što je prikazivana. Upitan zašto se povlače, jedan srpski vojnik je odgovorio, "*mi imamo naredenje*".⁽¹⁷⁾ U vrijeme iznenadne promjene savezništva između bosanskih Srba i Hrvata 1993. godine, došla je do izražaja snažna kontrola sa vrha. Kada su bosanski Hrvati okrenuli leđa svojim nekadašnjim saveznicima Muslimanima i počeli otvorenu saradnju velikog obima sa Srbima, kompletan obrat u politici pokrenut je odozgo. Srpska i Hrvatska zajednica, koje su donedavno upućivale jedna drugoj žestoke optužbe o učešću u enocidu, praktično su preko noći, ne samo obustavile vojne operacije u velikom području, već su takođe povele kombinovane vojne operacije protiv Muslimana. Dešavalo se, čak, da se za vrijeme tih akcija u istim vozilima na front prevoze borci iz te dvije zajednice.⁽¹⁸⁾

Idući mnogo dalje van onoga što bi se moglo nazvati cjelishodnost poteza na bojnopolju, Srbi su prihvatili hrvatske civile koji su bježali pred osvetom Muslimana, pa su, čak, prema njima bili veoma srdačni, pružajući dobru njegu njihovim ranjenicima.⁽¹⁹⁾ Hrvatska djeca su počela pozdravljati srpskim pozdravom sa tri podignuta prsta, a Atanasije, episkop Srpske pravoslavne crkve u Hercegovini, poznat po svojim ekstremnim stavovima i predašnjim animozitetom prema Hrvatima, posjetio je hrvatske trupe na frontu i čak igrao fudbal sa njima.⁽²⁰⁾ Karadžić je, takođe, kasnije izražavao nekarakterističnu brigu za Hrvate uz zabrinutost da "*ne dozvole islamsku dominaciju nad Srbima i Hrvatima - što znači, nad kršćanskom većinom u Bosni i Hercegovini*".⁽²¹⁾

Takav iznenadan i potpun preokret pokazuje, prvo, da je postojao veći stepen komandovanja i kontrole nego što se često predstavljalo. To znači, da bi se naredila i koordinirala tako široka promjena politike, morali su već postojati značajno komandovanje i kontrola i moć ubjeđivanja od strane rukovodstva, posebno zbog emocija koje su vjerovatno bile generisane u prethodnim mjesecima sukoba između Srba i Hrvata na linijama fronta. Drugo, iznenadna promjena takođe ukazuje da su praktični interesi, koji su mogli postati izrazitiji potpaljivanjem hrvatsko-muslimanskog sukoba, bili najvažniji za srpsko rukovodstvo. Očito, promjena politike, bila je odraz značajnih političkih faktora, kako ih je vidjelo rukovodstvo i artikulovalo ih je na takav način da bi mogli ubijediti svoje sljedbenike da je slijede. Može se izvući još jedan zaključak, a to je da su savezništva i konflikti među

zajednicama bili manje kruti nego što su ih definisali neki posmatrači. Takav obrat u savezništvima bilo bi teško objasniti onome ko se drži odrednice o vjekovima dugom neprijateljstvu između Srba i Hrvata.

Paralelno sa tim, ide i podrška Srba inicijativi koju je, u septembru 1993. godine, pokrenuo muslimanski vođa Fikret Abdić, za proglašenje autonomije u bihaćkom džepu na sjeverozapadu Bosne i Hercegovine. Ova smicalica bila je dobar način da se podrije bosanska vlast. Beogradski mediji, koji su ranije napadali Abdića kao fundamentalistu i ekstremistu sada su ga prikazivali kao *"liberalnog muslimanskog političara... odanog miru koji se mora uspostaviti između bosanskih Srba i Hrvata"*.⁽²²⁾ U isto vrijeme, stizali su izvještaji o vojnoj pomoći koju Abdić prima od Srba da bi se mogao suprotstaviti pritisku Bosanske armije. Krajem 1993. godine, rukovodstvo bosanskih Srba je, čak, vršilo pritisak na bosanske Hrvate u ime Muslimana da ovim drugim dozvole pristup na more. Bez sumnje, oni su to činili da bi ojačali srpske zahtjeve za sličan pristup moru na teritoriji Hrvatske čime bi presjekli hrvatsku teritoriju. Ovakav stav, još jedanput, je istakao značaj vlastitih političkih interesa u anti-islamskoj kampanji koju je vodilo srpsko rukovodstvo i fleksibilnost tog rukovodstva u prilagođavanju konkretnim interesima.

2. Obrazci etničkog čišćenja

Etničko čišćenje odvijalo se po opštem šablonu, uz neke varijacije na lokalnom nivou ili varijacije uzrokovane specifičnom situacijom. Tipično, šablon je podrazumijevao uspostavljanje vojne kontrole nad nekom oblašću, bilo iznutra - ako su Srbi već bili prisutni sa dovoljnom silom - ili jurišom ili opsadom izvana, ako nisu. Prema izjavi jednog svjedoka iz Foče, obrazac je barem u toj oblasti imao više faza, a prvi prioritet bio je kontrola gradova. Ova strategija bila je uslovljena nemogućnošću uspostavljanja srpske kontrole nad seoskim područjima.⁽²³⁾ U nekim gradovima, kao što je Trebinje, gdje su Srbi bili snažno opterećeni konfrontacijom sa hrvatskim snagama, vlasti bosanskih Srba izbjegavale su u početku širenje antagonizma prema Muslimanima i čak su ih koristili za popunjavanje redova bosanskih Srba.⁽²⁴⁾ Tek kasnije u tom gradu su poduzimani koraci protiv Muslimana, nakon što je prestala potreba za njihovim uslugama. Uvijek kad je to bilo moguće, srpski zvaničnici su pokušavali ograničiti pristup stranim svjedocima, kao što su radnici koji pružaju humanitarnu pomoć, u sve oblasti za koje se sumnjalo da se tamo odvija etničko čišćenje.⁽²⁵⁾ U jednom incidentu, lokalni

srpski vojni komandant otjerao je šefa operacija UNHCR-a, pod prijetnjom upotrebe oružja, nazivajući ga "*pritajenim Muslimanom*".

3. Pokazivanje mišića

Lutajuće paravojne formacije, čije su baze bile u Srbiji - kao što su "Bijeli orlovi" i paravojne formacije pod pokroviteljstvom vladajuće Socijalističke partije Srbije, kao i snage koje su organizovali srbijanski političari Šešelj, Arkan i Drašković - bile su često ključni faktor u sprovođenju etničkog čišćenja. Smatra se da su ove grupe odgovorne i za neke od najgorih masovnih ubistava i zvjerstava.⁽²⁶⁾ Između ostalih, Milošević je podržavao Arkanovu miliciju, a činio je to putem Ministarstva odbrane Srbije.⁽²⁷⁾ Vlast u Beogradu održavala je najtješnju saradnju sa Šešeljevim četnicima, najmanje do druge polovine 1993. godine, kada je rivalstvo u borbi za političku vlast između Miloševića i Šešelja pokvarilo te odnose. Do tada, prema Šešeljevom priznanju koje je dao nakon raskida sa Miloševićem, srbijanska vojska i policija snadbijevali su Šešeljeve četnike oružjem, obučavali ih i zajedno sa njima poduzimali operacije u Bosni i Hercegovini.⁽²⁸⁾

Međutim, konvencionalne snage sa daleko težim naoružanjem, igrale su takođe značajnu ulogu. One su često direktno gađale civilno stanovništvo, koristeći svoja teška oruđa. Sama Jugoslovenska armija često je organizovala zajedničke operacije sa paravojnim formacijama, prije svog zvaničnog povlačenja iz Bosne i Hercegovine, iako je dio Jugoslovenske armije transformisan u vojsku bosanskih Srba krajem maja 1992. godine i tamo ostao. Kao opravdanje za poduzimanje tih operacija, provladina štampa u Beogradu je, dosta neubjedljivo, navodila da su Muslimani ugrožavali Jugoslovensku armiju u Bosni i Hercegovini, sasvim suprotno od onoga što se stvarno dešavalo. Jedan zvaničnik SPO izračunao je kako je upravo Jugoslovenska armija (zajedno sa srbijanskim paravojnim formacijama) u gradu Zvorniku, smještenom na Drini uz granicu sa Srbijom, organizovala napad ubivši pri tome između 4.500 i 7.000 Muslimana. Žrtve su bacali u kanjone i zatrpavali buldožerima, džamije su porušili, a preživjelo muslimansko stanovništvo opljačkali i protjerali.⁽²⁹⁾ Čak i nakon najavljenog povlačenja, Jugoslovenska armija bila je prisutna u Bosni i Hercegovini, bilo kroz logističku podršku, bilo kroz svoje osoblje koje je i dalje tamo služilo. Nastavljanje vojnih operacije u kojima su direktno prelazili granicu, kao što je bio napad velikih razmjera u januaru 1993. godine na muslimansku enklavu Srebrenicu u istočnoj Bosni, bio je još jedan dokaz njihove umiješanosti.⁽³⁰⁾

Ponovo, u aprilu 1994. godine, napad na Goražde, još jednu zaštićenu zonu UN-a, predvodili su mehanizovana pješadijska brigada, tri artiljerijske baterije i bataljon vojne policije, svi iz Užičkog korpusa regularne vojske Jugoslavije.⁽³¹⁾

Međutim, mnogo je važnije to što su teško naoružane snage preuzimale kontrolu nad mnogim oblastima, čime su spriječile daleko slabije naoružane snage bosanske vlade da se suprotstave paravojnim i drugim formacijama, te lokalnim gospodarima rata, što bi one normalno učinile. Teško naoružane srpske snage stvarale su tako sigurno okruženje u kojem su lakše naoružane srbijanske formacije i lokalni srpski aktivisti bili u mogućnosti da se angažuju u etničkom čišćenju. Često su jedinice srpskih formacija bile pridodate regularnim armijskim jedinicama zbog ostvarenja posebnih ciljeva. Na primjer, jedna četnička jedinica bila je pod operativnom komandom bataljona vojske bosanskih Srba od 1992. godine. Komandant četničke jedinice ovako je shvatao svoju misiju: *"Mi vodimo računa o odnosima sa Muslimanima. Samo jedna muslimanska familija nije htjela da ide... Naravno, mi smo dozvoljavali onim Muslimanima koji su živjeli u mojoj zoni odgovornosti i koji su izražavali želju da pređu Aliji (Izetbegoviću), da to i učine"*.⁽³²⁾

Ta simbioza podsjeća na procedure koje su koristili nacisti u okupiranim oblastima istočne Evrope u Drugom svjetskom ratu. Tamo je, lako naoružane operativne grupe, specijalne policije, Ajnzacgruppen (Einsatzgruppen), čija su glavna meta bili *"rasno i politički nepoželjni elementi"*, radila u tijesnoj koordinaciji sa regularnom armijom. U sračunatoj podjeli rada, operativne grupe policije, zajedno sa lokalnim, često neposlušnim, lakim pomoćnim snagama, kretala je u akciju tek onda kada su daleko teže naoružane borbene snage Vermahta (Wehrmacht) obezbijedile oblast omogućavajući lakšim snagama da praktično nekažnjeno vrše operacije.⁽³³⁾

4. Stvaranje nemogućih uslova za život

Srbi su identificirali populacionu osnovu kao muslimanski centar ravnoteže. Obrušavanje na muslimanske civile - ubijanje, maltretiranje ili deportacija - trebalo je da oslabi otpor Muslimana, uključujući sprječavanje stvaranja uslova za pobunu, tako što će se onemogućiti okupljanje ljudi. Tako bi se približili ostvarenju centralnog političkog cilja, stvaranju etnički čiste srpske države. Pored toga, Srbi su vjerovatno osjećali, da su Muslimani, čija se populaciona baza smanjivala, bili pod žestokim pritiskom da izaberu odgovarajuće rješenje, bilo jedinstvenu Bosnu i Hercegovinu, bilo povrat

okupiranih teritorija. Konačno, takva oslabljena pozicija lišila bi ih potrebne osnove na kojoj bi bosanska država mogla opstati.

Iako se često činilo da Srbi biraju ciljeve koji, striktno govoreći, nemaju nikakav vojni značaj, ti ciljevi imaju smisla jer se tako mijenjao demografski balans. Često su takve akcije uzrokovale žrtve i razaranja nerazmjerno velike u odnosu na bilo kakvu postignutu vojnu prednost. Napadi na gradove bili su karakteristični po opsadama i po upotrebi, pored konvencionalnih sredstava, i izgladnjivanja i izazivanja bolesti među stanovništvom. Ova oružja mogu biti isto tako efikasna kao i ona konvencionalna u dostizanju namjeravanih ciljeva.

Kad su jedanput počeli, Srbi su bez obzira na sve nastavili vršiti pritisak na Muslimane da napuste određenu regiju tako što su ih šikanirali i terorizali. Tempo se razlikovao od mjesta do mjesta. U nekim oblastima, protjerivanje je bilo trenutno i veoma nasilno. Naprimjer, čim je pao grad Kozarac, srpska vozila sa zvučnicima, praćena tenkovima, kružila su ulicama a iz njih je treštalo: "*Muslimani izadite! Predajte se i bićete bezbjedni!*" Uprkos ovim uvjerenjima, izvještaji govore da je ubijeno između 2.500 i 3.000 Muslimana.⁽³⁴⁾ U drugim slučajevima, Srbi su nudili siguran prolaz ako Muslimani pristanu da odu.⁽³⁵⁾ Prisiljavanje Muslimana da potpišu dokumente o odricanju od imovine u korist lokalnih vlasti prije napuštanja svojih domova, trebalo je da obezbijedi zakonsko pokriće za oduzimanje imovine i sprečavanje bilo kakvog kasnijeg pokušaja njenog povrata.⁽³⁶⁾

Međutim, kako je vrijeme prolazilo, sve više se koristila metoda indirektnog etničkog čišćenja. Čini se da je najveća koncentracija otvorenog nasilja postojala u početnoj fazi rata. Srbi su, vjerovatno, bili zamislili brzu početnu kampanju, nadajući se da će to šokirati muslimansku zajednicu i natjerati je na masovno bjekstvo ili predaju nakon upotrebe sile velikih razmjera. Međutim, ako je to bio plan, Srbi su loše kalkulirali. Oni su vjerovatno bili iznenađeni, kao i mnogi posmatrači sa strane, elastičnošću Muslimana i njihovim kasnijim upornim odbijanjem da odustanu od otpora.

Pored ograničene, ali stalno poboljšavane, sposobnosti Bosanske vlasti da pruža otpor, snažno protivljenje međunarodne zajednice iznenadilo je Srbe i omelo njihovu strategiju. Kako su podaci o masovnim ubistvima, silovanjima i koncentracionim logorima zapljusnuli zapad, što je dovelo do pritiska na međunarodnu zajednicu da poduzme konkretne korake i zaustavi ih, izgleda da su Srbi iz predostrožnosti prešli na mjere koje neće biti glavne vijesti u medijima i koje neće razbjesniti publiku u inostranstvu. Obično

izbacivanje Muslimana iz njihovih domova ili izgladnjivanje onih koji su pod opsadom, na duže staze će poslužiti ostvarenju strateških ciljeva isto tako dobro kao i mnogo nasilnija sredstva i, što je posebno važno, izazivaće manje emocija.

Posebno u oblastima u kojima je srpska kontrola bila rano uspostavljena iznutra, Muslimani su bili prisiljavani da idu manje direktno i manje brutalno, sa manje bučnom - ali ne manje efikasnom primjenom prinude. Restriktivne mjere bezbjednosti, automatski su odvojile Muslimane i ostale nesrbe i učinile normalan život praktično nemogućim. U jednom selu u banjalučkoj regiji, dekretom je, naprimjer, bio uveden, ne samo policijski sat za nesrbe, već im je bilo zabranjeno da se susreću u kafeima i drugim javnim mjestima, da putuju automobilom, da se okupljaju u grupama većim od tri osobe ili da kontaktiraju rođake van grada. Muslimanima su bila uskraćena sredstva za život. Sva napajanja su im bila isključena, njihove kuće često spaljivane, a pojedinci tučeni, ubijani ili silovani, bilo selektivno, bilo nasumice.⁽³⁸⁾

Kao dio ovog procesa, zvaničnici su po svojoj prilici uspostavili uhdanu birokratsku mašineriju da bi podstakli egzodus nesrba i njime upravljali. U Banjoj Luci, naprimjer, Muslimani koji su ostajali bez posla, bili su šikanirani i napadani od strane siledžija - uključujući i članove vojne policije - a zatim izbacivani iz kuća, pa im je preostao samo jedan izbor - da idu. Plakati, koje su postavljale vlasti u susjedstvu Muslimana, podsticali su emigraciju. *"Izbjegnite teškoće koje nosi zima. Napustite ovu oblast odmah"*, pisalo je na tim plakatima. Lokalna vlada je čak i zarađivala naplaćujući "izlazne takse" i ostale dažbine onima koje su protjerivali.⁽³⁹⁾

Svi izvještaji su pokazivali da je u Banjoj Luci strategija činjenja života nemogućim bila efikasna. Službenik zadužen za ubrzanje iseljavanja nesrba iz grada, eufemistički nazvan *"Direktor za izbjeglice"*, izjavio je da su Muslimani "molili" da idu. Kazao je: *"Ono što ih ovdje čeka je zima bez grijanja, hrane i, za mnoge, bez mjesta za život. Jedini spas za te ljude je da neka druga zemlja preuzme brigu o njima"*. Isti službenik pretvorio je proceduru odlaska u rutinsku operaciju, uključujući nuđenje šljivovice i nazdravljanje kada Muslimani popune sve neophodne formulare i plate sve obavezne dažbine, prije nego dobiju dozvolu za odlazak. Na kraju 1993. godine, od 350.000 Muslimana koji su živjeli u banjalučkoj regiji prije rata, ostalo je svega 40.000.⁽⁴⁰⁾ Kada bi sve druge metode podbacile, srpske vlasti su koristile prevaru, kao što je, naprimjer, obećanje da će dobiti nepostojeće dozvole za useljenje u zapadnu Evropu. Činili su to da bi ubrzali egzodus preostalih Muslimana čiji se broj stalno smanjivao.⁽⁴¹⁾

Ograničavanje isporuka hrane i goriva, postalo je posebno važno sredstvo u vršenju pritiska na civilno stanovništvo, pošto su se isporuke hrane smanjivale do nivoa umiranja od gladi. Iako su opsade Sarajeva i Srebrenice privlačile pažnju većine medija, taj obrazac se često primjenjivao i drugdje, pri čemu su srpski zvaničnici odbijali ili su, pod međunarodnim pritiskom, nerado pristajali da dozvole prolazak humanitarne pomoći do opsjednutih gradova i regija. Blokiranje konvoja sa hranom ili lijekovima namjenjenih civilnom stanovništvu, ili oduzimanje značajnog dijela tereta, bila je uobičajena taktika. Cilj je bio da se degradiraju uslovi života Muslimana, do nivoa na kojem bi oni morali, ili otići ili umrijeti. U Prijedoru, lokalni Crveni križ pod kontrolom Srba dijelio je pristiglu pomoć samo Srbima, a natpis na jednom mlinu je glasio: "*Nema brašna za muslimane!*".⁽⁴²⁾

Pored lokalnih vođa i sam Beograd je učestvovao u gušenju opkoljenih oblasti. Na graničnim prelazima na srbijanskoj strani policija bi obično zaustavljala kamione koji su prevozili pomoć uz ispriku: "Imamo naredjenja iz Beograda", čak i onda kada je Milošević pravio predstave odobravajuće takve humanitarne konvoje. Isto tako, iako je Komitet UN-a za sankcije dozvolio da 90% količina gasa iz Mađarske može ući u Beograd, ako 10% ide u Sarajevo, Beograd je 1993. godine prekinuo protok gasa u opkoljeni grad upravo kad se počela približavati zima.⁽⁴³⁾ Iako je Beograd poricao, zvaničnici UN-a smatrali su uvođenje komplikovanih carinskih propisa u novembru 1993. godine još jednim pokušajem da se ometu humanitarni konvoji.

U nekim slučajevima samo je dostava zračnim mostom i bacanjem iz zraka mogla zaobići srpske opsade. Međutim, takve dostave bile su često nesigurne.⁽⁴⁴⁾ Naprimjer, sve do početka 1994. godine vlasti bosanskih Srba uspješno su odbijale upotrebu aerodroma u Tuzli za humanitarne letove UN-a. Karadžić je neubjedljivo tvrdio da "ako se aerodrom otvori ratu neće biti kraja, pošto će Muslimani koristiti priliku da prokrijumčare velike količine oružja u tu oblast".

U osnovi, on je osumnjičio UN da bi pomogle u krijumčarenju oružja opkoljenim braniteljima Bosanske vlade, i da bi čak i srpski inspektori koji provjeravaju avione prije polijetanja "*bili ucijenjeni... (i) oružje bi ušlo u zemlju*".⁽⁴⁵⁾

5. Uništavanje volje i identiteta zajednice

Uništavanje kohezije unutar lokalnih zajednica imalo je centralno mjesto u iskorjenjivanju muslimanske populacije i kršenju njihove volje za

pružanje otpora. Posebno značajan element u procesu razbijanja volje Muslimana bila je eliminacija vođa zajednice. U oblasti Kozarca na sjeverozapadu Bosne i Hercegovine, ugledni lokalni Muslimani bili su identifikovani, odvojeni, uhapšeni i označeni za eliminaciju u skladu sa pripremljenim listama. Lokalni svjedok je izvijestio: *"Oni su izvlačili privatne poduzetnike i obrazovane ljude, svakoga ko bi mogao ponovo organizovati život Muslimana u Kozarcu"*. Pokazalo se da su vjerske vođe bile posebna meta i to u cilju demoralizacije muslimanskog stanovništva. Tako je u Bratuncu, lokalni muslimanski sveštenik bio mučen pred narodom, koji je bio satjeran na fudbalski stadion, a onda natjeran da se krsti. Na kraju su ga uhvatili za grlo, oborili i ubili.⁽⁴⁷⁾

Teror nad civilima, i nasumični i ciljani, bila je omiljena taktika za širenje panike sa konačnim ciljem da se oslabi otpor. Zvjerstva se nisu događala samo u pravim koncentracionim logorima već širom zemlje.⁽⁴⁸⁾ Kada su u pitanju izbjeglice, koje su bježale iz određene oblasti, one su u mnogo više slučajeva bile meta bezrazložnih napada, granatiranja, gađanja snajperima, zaustavljanja i maltretiranja, nego što su bili puštani da prođu.⁽⁴⁹⁾

Pored toga, ljudi su masovno ponižavani, sa vjerovatnim ciljem da se Muslimanima stavi do znanja kako su bili slabi, i da se tako podstakne masovni egzodus sa okupiranih oblasti. U jednom gradu, muslimanski žitelj je opisao kako su Srbi *"srušili džamiju, a onda su nas natjerali da očistimo ostatke"*, dok su ostali natjerani da pužu do lokalne pošte da bi dobili potrebne dokumente za odlazak.⁽⁵⁰⁾ Po pravilu, Muslimani koji su bili u koncentracionim logorima govore da su ih njihovi tamničari tjerali da pjevaju četničke pjesme ili da se krste.⁽⁵¹⁾ Sugerisanje Muslimanima da pređu na pravoslavnu vjeru, moglo bi se tumačiti kao još jedno sredstvo za eliminaciju prisustva Muslimana, bilo kroz asimilaciju, bilo kroz dodatni oblik ogromnog pritiska na njih da idu.⁽⁵²⁾ Sam Karadžić je na domaćem radiju otvoreno poticao napuštanje islama kao najbolje rješenje za bosanske Muslimane. On je cinično tvrdio da su *"mnogi obrazovani i razumni Muslimani u Evropi bili pokrštavani i postajali kršćani i da je to bio način da se suprotstave fundamentalizmu i uvodenju militantnog islama u Bosnu... jasno je da mi moramo preći rubikon (pokrštavanja) pošto imamo posla sa posebnim ljudima u kojima je još živo sjećanje na njihovo srpsko porijeklo"*.⁽⁵³⁾ Brojni slučajevi silovanja o kojima je izvještavano, mogu se posmatrati kao izuzetno ponižavajući gest u lokalnoj kulturi. Iako žene, žrtve silovanja, imaju prioritet u dugim redovima ljudi koji čekaju na dokumente, *"veoma rijetko neka od njih kaže da je bila silovana, osim ako je u očajnom škripcu"*, istakao je jedan službenik u bosanskom konzulatu u Zagrebu.⁽⁵⁴⁾ Incidenti, koji

su se prema UN-u događali sve do sredine 1994. godine, u kojima su muslimanske žene prisiljavane da kopaju rovove za vojsku bosanskih Srba, da kuhaju za Srbe i da čiste ulice, bili su, bez ikakve sumnje, još jedno poniženje sa ciljem da navedu preostale Muslimane na odlazak.⁽⁵⁵⁾

Rušenje lokalnih džamija od strane Srba bio je posebno jasan signal Muslimanima da im je bolje da idu.⁽⁵⁶⁾ Iako su srpske vlasti često tvrdile stranim posmatračima da su krivi "elementi van kontrole", bilo je u mnogim slučajevima evidentno učešće službenih organa. U Banjoj Luci, najvećem gradu pod srpskom kontrolom, dizanje u zrak dvije džamije iz šesnaestog vijeka u maju 1993. godine, uprkos poricanju, bilo je dobro planirano od strane vlasti. Prema jednom novinskom izvještaju: "Stanovnici pretežno srpskog kvarta u blizini džamija bili su pozvani na sastanak od strane zvaničnika vladajuće stranke u četvrtak i tamo im je naredeno da budu u kućama poslije 18 sati. Zbog mogućih neprijatnih događaja. Članovima stranke je rečeno da se ne uzbuđuju ako u toku noći čuju eksplozije... uniformisane snage bezbjednosti blokirale su susjedstvo, a onda su stigla dva kamiona sa više od 3000 funti eksploziva koji je aktiviran u džamijama putem daljinskih komandi".⁽⁵⁷⁾

Eliminacija Muslimana trebalo je da posluži i kao pokušaj brisanja bilo kakvog sjećanja na vezu sa zemljom, a ne samo kao sredstvo koje će pokazati da je etničko čišćenje bilo nepovratno. Iz izjava poljskog plaćenika koji je služio u vojsci bosanskih Srba, jasno je da je strategija eliminacije bila politika s predumišljajem.⁽⁵⁸⁾ Za oblast Sarajeva, naprimjer, on je izjavio: "Počeli smo rušiti sve što je imalo bilo kakvu vezu sa islamom, tako da iza Muslimana ne ostane nikakav trag. Džamije su dizane u zrak". Nije stoga iznenađujuće, što su džamije bile sistematski rušene i u gradu Prijedoru, a zemlja na kojoj su stajale bila je poravnata i zasijana travom da bi se izbrišali svi tragovi njihovog postojanja.⁽⁵⁹⁾

Vlasti bosanskih Srba takođe su ukinule sve muslimanske nazive mjesta u oblastima koje su osvojili. Obrazloženje takvih poteza, kao što je promjena imena grada Foča - koja je prije čišćenja imala muslimansku većinu - bilo je često, bez imalo stida, smješteno u etničke okvire, pa čak i sa naučnim pokrićem. Tako je član parlamenta bosanskih Srba, koji je takođe bio i predsjednik vodeće srpske kulturne organizacije, objašnjavao: "Iako je postojeće ime prilično staro i etimološki sadrži naše korjene, u adaptiranom izgovoru ono je poprimalo oblik turskog imena, koje tim dodatnim značenjem sigurno iritira nas Srbe, pošto nas to neprekidno podsjeća na vjekove ropstva pod stranim islamskim ugnjetačima". Umjesto toga on je predložio novo ime "Srbinje" bazirano na korjenu "Srbin", pošto ono "sadrži u svom

korjenu riječ koja ističe naše nacionalno ime i bit. U ovom ratu, borci iz Foče i iz lokalnog regiona bili su pravi branitelji srpstva i pravoslavlja. Stoga, oni su zaslužili da glavni grad njihove oblasti, i cijela oblast nosi ime sa nedvosmislenim nacionalnim obilježjem. Ime Srbinje oblikovano je kompletno u duhu srpskog jezika. Ono se ističe poetikom, fonetskom lakoćom i šarmom".⁽⁶⁰⁾ Da bi podcrtali kako je taj proces konačan, državni mediji u Srbiji, znakovito su, od samog početka krize, Sarajevo uvijek zvali "bivši glavni grad bivše Bosne i Hercegovine".

Napomene uz V. poglavlje

1. Intervju, BEZBOLNA AMPUTACIJA HRVATSKE, Srbija, jan., 1992. godine, str. 29.
2. BORBA NIJE OKONČANA, Vesti, 12. maj, 1993. godine, str. 6.
3. Navedeno u članku Gordane Igrić, BEDA ETNIČKOG SNA, Vreme, 15. nov., 1993. godine, str. 30.
4. Faik Tafro, FOČANSKO LETO 1992 - ZNALO SE, 4. dio, Srpska reč, 2. aug., 1992. godine, str. 51.
5. Savjet sigurnosti UN, Završni izvještaj komisije eksperata, na osnovu koga je donesena rezolucija 780 (1992) Savjeta sigurnosti, UN dokument S/1994/574 (New York: United Nations, 1994. godina), str. 38-39, 42-43.
6. Izvještaj Nebojše Jevrića, KRIVCI IZ PLAVO-CRVENO-SIVOG RUKAVA, Duga, 25 juni - 8. juli, 1994. godine, str. 26.
7. Maria Battiata, NOVI VAL TERORA U BOSNI OPISAN UN, EC IZASLANICIMA (New Wave of Terror in Bosnia Described to UN, EC envoys), Washington Post, 26. sep., 1992. godine, str. A16.
8. Dragan Cicić, PROSPERITET U RATNOJ ZONI, NIN, preneseno u listu Vesti, 21. dec., 1993. godine, str. 17.
9. Maria Battiata, KRVAVO ČIŠĆENJE U GRADOVIMA (A Towns Bloody Cleansing), Washington Post, 2. nov., 1992. godine, str. A19.
10. Faik Tafro, LJUDI UMIRU GLEDAJUĆI, 1. dio, srpska reč, 10. maj, 1993. godine, str. 46.
11. Gutman, SVJEDOK GENOCIDA (Witness to Genocide), str. 157-163.
12. Agencija France Press, 9. mart, 1993. godine, Služba informisanja za inostranstvo (FBIS)-Istočna Evropa (EEU)-93-045, 10. mart, 1993. godine, str. 78.
13. Marco Ventura, BOSNA - MOĆNICI SU SADA ODLUČILI (Bosnia - Ora i grandi hanno deciso), Epoca, Milan, 17. juli, 1994. godine, str. 129.
14. Savjet sigurnosti UN, Završni izvještaj, str. 53.

15. Intervju Branka Bucala sa Peterom van Hughom, **PROLJEĆE DONOSI MIR**, BiH Ekskluziv, 1. apr., 1994. godine, str. 2.
16. Michael Palaich, **ČOVJEK ILI ČUDOVIŠTE - PRIZNANJA SRPSKOG RATNOG ZLOČINCA** (Man or Monster: Confessions of Serb War Criminal), Soldier of Fortune, aug., 1993. godine, str. 62-64.
17. John Pomfret, **SRBI POČINJU POVLAČITI TEŠKO NAORUŽANJE OKO SARAJEVA** (Serbs Start Pulling Back Big Guns around Sarajevo), Washington Post, 8. feb., 1994. godine, str. A31.
18. Patrick Quinn, **SRBI, HRVATI TRAŽE USTUPAK OD UN, OCRNITI MUSLIMANE** (Serbs, Croats Demand Tolls from UN, Slam Muslims), Washington Times, 2. juli, 1993. godine, str. A17; i Dejan Jelovac, **ZA DOM, ZA KRALJA, NAPRED!**, Vreme, 5. juli, 1993. godine, str. 32-33. Među zajedničkim operacijama bosanskih Srba i Hrvata bile su i ofanzive na Žepče i Maglaj: vidjeti John Pomfret, **BORBE SE POJAČAVAJU ŠIROM BOSNE** (Fightings Intensifies across Bosnia) Washington Post, July 2, 1993, str. A26; i John F. Burns, **KAMPANJA BOSANSKIH SRBA U CILJU ZAUZIMANJA SARAJEVA - UN SE DRŽE PO STRANI** (Bosnia Serbs Drive to Take Sarajevo: UN is Kept Back), New York Times, 22 juli, 1993, str. A8.
19. Naprimjer, oficir HVO-a , Stipe Stojanović, u intervjuu datom Patriku Mačeku, govori da su Srbi tretirali osoblje HVO-a "*iznenadujuće dobro*"; vidjeti **EMIRAT PAKLA**, Slobodna Dalmacija, Split, 24. juni, 1993., str. 7. Hrvatski prognanik iz okoline Travnika govori: "*Srbi su se dobro brinuli o nama, i o djeci i o bebama, to ne mogu poreći*"; vidjeti M. Sarić, **BEZ IČEGA NA SVIJETU**, Večernji list, Zagreb, 22-23 juni 1993, str. 23.
20. Jelovac, **ZA DOMOVINU**, str. 33.
21. Intervju na radiju Beograd, 26. Nov., 1993., prenesen u FBIS-EEU-93-227, 29. nov., 1993, str. 28.
22. Tanjug, Beograd, 19. okt., 1993., preneseno u FBIS-EEU-93-201, 20 okt., 1993., str. 35; Radio Sarajevo, 5. nov., 1993., preneseno u FBIS-EEU-93-214, 8. nov., 1993., str. 27.; i francuska agencija France Presse na engleskom, 5. dec., 1993., preneseno u FBIS-EEU-93-232, 6. dec., 1993., str. 43.
23. Tafro, **FOČANSKO LJETO**, str. 51.
24. Vedran Srdić, **GRAD U IZGNANSTVU**, BiH Ekskluziv, 27. avg., 1993, str. 7.
25. John Pomfret, **SRBI KAŽU DA ĆE ZAUSTAVITI POVRATAK MUSLIMANA** (Serbs Said to Block Return of Muslims), Washington Post, 12. maj, 1993., str. A21.; takođe vidjeti Blaine Harden, **IZBJEGLICA JE SJEDOČIO O SVAKODNEVNIM MASAKRIMA NA DRINSKIM MOSTOVIMA** (Refugee Witnessed Massacres Every Day at the Bridges on the Drina), Washington Post, 7. avg., 1992., str. A18.; Battiata, **KRVAVO ČIŠĆENJE GRADA** (A Town's Bloody Cleansing), str. A19; i Jonathan C. Randal, **SRBI SE OKREĆU**

- PREMA ZAPADNOJ BOSNI (Serbs Turn Focus on West Bosnia), Washington Post, 6. mart, 1993., str. A26.
26. Kao što je ubistvo 2.000 do 3.000 ljudi u oblasti Brčkog, u sjevernoj Bosni, US AIDES CITIRA OČEVICA MASOVNOG UBIJANJA MUSLIMANA OD STRANE SRBA (US Aides Cite Eyewitness Accounts in Mass Killings of Muslims by Serbs), Washington Post, 27. sep., 1992., str. A43.
  27. Prema zapisima šefa kabineta srbijanskog ministra odbrane Dobrica Gajić-Glišić, IZ KABINETA MINISTRA VOJNOG, drugi dio, NIN, 24. apr., 1992., str. 27.
  28. Intervju Cvjetina Milivojevića sa Vojislavom Šešeljom i M.M., SPREMAN ČEKAM HAPŠENJE, Spona, 18. nov., 1993., str. 15.; i Jonathan S. Landay, BEOGRADSKI REŽIM POVEZAN SA NAVODNIM RATNIM ZLOČINI-MAMA (Belgrade Regime Tied to Alleged War Crimes), Christian Science Monitor, 26. nov., 1993., str. 6.
  29. Iz zapisa sa sjednice, OSMAS SEDNICA SRPSKOG POKRETA OBNOVE – POKUŠAJ SAMOUBISTVA, Srpska reč 10. maj., 1993, str. 23.
  30. Detalji iz članka Danice Drašković, U SREBRENICI JE GORELA ZEMLJA, Srpska reč, 10. maj, 1993., str. 23.
  31. Karlo Jeger, OKLOPNO-MEHANIZRANA BRIGADA UŽIČKOG KORPUSA NAPADA GORAŽDE IZ SRBIJE, Globus, 15. apr., 1994., str. 7-8.
  32. Slavko Aleksić, citiran u LJUDI I VREME, Vreme, 31. maj, 1993, Str. 54.
  33. Vidjeti Yitzhak Arad, Shmuel Krakowski i Shmuel Spector, eds., THE EINSATZGRUPPEN REPORTS (New York: Holocaust Library, 1989.).
  34. Battiata, KRVAVO ČIŠĆENJE GRADA (A Towns Bloody Clensing), str. A19.
  35. Tafro, LJUDI UMIRU GLEDAJUĆI, str.48.
  36. Vidjeti Jonathan C. Randal, SRBI OKONČAVAJU SEDAMSTOGODIŠNJE PRISUSTVO U BOSANSKOJ DUBICI (Serbs Ending 700 Years of Muslim Presence in Bosanska Dubica), Washington Post, 19. mart, 1993, str. A52; Peter Maass, UN KAŽU DA SRBI KORISTE BATINE, HAPŠENJA DA NATJERAJU MUSLIMANE NA BIJEG (UN Says Serbs Use Beatings, Arrests to Spur Muslims' Flight), Washington Post, 23. juli, 1992. Str. A22; Jonathan C. Randal, 28.000 LJUDI U BOSNI JE SUOČENO SA PROTJERIVANJEM (28,000 Facing Eviction in Bosnia), Wahington Post, 12. avg. 1992, str. A24; I Peter Maass, SRBI SIJU STRAH U BOSANSKOM GRADU (Serbs Strike Fear in a Bosnian City) Wahsington Post, 12. avg. 1992, str. A1, A25.
  37. Anna Husarka, GRAD STRAHA (City of Fear), New Republic, 21. sept.1992, str. 18.

38. Vidjeti posebno Mary Battiata, GRADSKI MUSLIMANI UHVAĆENI U PSIHOLOŠKU ZAMKU (Town's Muslims Caught in Psychological Noose), Washington Post, 30. sept. 1993, str. A25.
39. Ovaj izvještaj o situaciji u Banjoj Luci baziran je na izvještaju Rogera Thurowa, IZBAČENI IZ STANOVA MUSLIMANI SE MORAJU OBRATITI SRBIMA DA BI OTIŠLI (Forced from Home, Muslims Must Turn to Serbs for Passage), Wall Street Journal, 22. nov, 1993, str. A1, A5.
40. Isto.
41. David B. Ottoway, ETNIČKO ČIŠĆENJE UZ POMOĆ PREVARE - BOSANSKI SRBI VODE MUSLIMANE NA VOŽNJU (Ethnic Cleansing by Scam: Bosnian Serbs Take Muslims for a Ride), Washington Post, 21. juni, 1994, str. A10.
42. Filip Švarn, PRED STRAŠNI SUD, Vreme, 5. April, 1993, str. 33.
43. Agencija France Presse, 18. mart, 1993, u FBIS-EEU-93-052, mart. 1993, str. 17-28.
44. Anthony Lewis, KRIVCI (Guilty Men), 29. oct. 1993, str. A15. U slučaju Srebrenice, prekidanje snadbijevanja vodom i zaustavljanje humanitarnih konvoja narušilo je dogovor potpisan samo sedmicu ranije o neometanju humanitarne pomoći; James Rupert, ISTOČNOBOSANSKI GRAD GUBI POSTROJENJE ZA SNADBIJEVANJE VODOM (E. Bosnian Town Loses Water Plant), Washington Post, 27. juni, 1993, str. A14.
45. Citirano u John Pomfret, BOSANSKI SRBIN ODBIJA ZAHTIJEVE UN-a ZA PRISTUP (Bosnian Serb Rebuffs NATO on Demands for UN Access), Washington Post, 15. jan. 1994, str. A16.
46. Battiata, KRVAVO ČIŠĆENJE GRADA (A Town's Bloody Clensing), str. A1, A19. Sličan proces se takode dešavao pored ostalih gradova i u Trebinju, prema Aliji Resuloviću, DAN DUGIH NOŽEVA, BH Ekskluziv, 9. juli, 1993, str. 5; vidjeti takode Helsinki Watch, RATNI ZLOČINI, tom 2, str. 147, i Gutman, SVJEDOK GENOCIDA (Witness to Genocide), str. 109-117.
47. Izvještaj Ministarstva inostranih poslova SAD, drugi izvještaj (Okt. 1992), str. 7.
48. O životu u zatočeničkim logorima, vidjeti Gutman, SVJEDOK GENOCIDA, str. 44-76, 90-101, 137-43.
49. Vidjeti, naprimjer, Peter Maass, U BOSNI JE DUG, NESIGURAN PUT U SIGURNOST (In Bosnia, a Treacherous Trek to Safety), Washington Post, 31. okt. 1992, str. A1; Battiata, KRVAVO ČIŠĆENJE GRADA, str. A19; Jonathan C. Randal, SRBI SE OKREĆU ZAPADNOJ BOSNI (Serbs Turn Focus on West Bosnia), Washington Post, 3. mart, 1993, str. A26; i Jonathan C. Randal, U BOSNI, PRIČA JEDNE ŽENE O TERORU, TRAGEDIJI I BOLI (In Bosnia, One Woman's Tale of Terror, Tragedy and Pain), Washington Post, 27. mart, 1993, str. A20.

50. Randal, SRBI OKONČAVAJU 700 GODINA, (Serbs Ending 700 Years), str. A52.
51. Senat SAD, IZVJEŠTAJ ZA OSOBLJE (Staff Report) str. 15, 16; Helsinki Watch, RATNI ZLOČINI (War Crimes), tom 2, str. 118; i Peter Maas MUSLIMANI PRIČAJU O GLADIJATORSKOM KAŽNJAVANJU (Muslims Tell of Gladiator' Punishments), Washington Post, 3. nov. 1992, str. A15. U mnogo težim slučajevima urezivani su, navodno, krstovi na lica Muslimana; vidjeti Georg Reissmuller, TUČENI SVE DOK IM ČITAVO TIJELO NIJE POSTALO CRNO (Beaten until the Entire Body Was Black), Frankfurter Allgemeine, 30. dec. 1992, u FBIS-EEU-93-001, 4. jan. 1993, str. 74.
52. Edina Žunić izvještava o prinudi u gradu Bijeljini u djelu METROPOLA ŠVERCERA I TERORA - BIJELJINA, BiH Ekskluziv, 3. dec., 1993, str. 7; i Thurow, ISTJERANI IZ KUĆE (Forced from home), str. A1.
53. Citirano u LJUDI odjeljak, Monitor, 4. feb., 1994., str 25.
54. Andrija Tunjić, PREKO REDA DOLAZE RANJENICI, ALI I ONI IZ KAFIĆA, Vjesnik, 6. juli, 1993, str. 7. Po ovom pitanju, takode vidjeti, Slavenka Drakulić, ŽENE SE KRIJU IZA ZIDA ŠUTNJE (Women Hide behind the Wall of Silence), Nation, 1. mart, 1993, str. 253-54; Phillipe Granjon i Pascal Deloche, SILOVANJE KAO ORUŽJE RATA (Rape as a Weapon of War), Refugees (Visoki predstavnik UN za izbjeglice), okt., 1993, str. 42-44; i Gutman, SVJEDOK GENOCIDA, str. 68-76, 144-49, 164-67; i UN Vijeće sigurnosti, Završni izvještaj, str. 55-60. Za bilješke samih svjedoka, vidjeti Alexander Stiglmyer, izdanje, RAT PROTIV ŽENA U BIH (The War against Women in Bosnia-Hercegovina), Marion Faber, prevod (Lincoln: University of Nebraska Press, 1994).
55. Kako je izvjestila Alessandra Morelli, terenski službenik UNHCR-a, UN IZVJEŠTAVAJU O NOVIM ZLOSTAVLJANJIMA OD STRANE SRBA (UN Reports New Abuses by Serbs), Washington Post, 10. juli, 1994, str. A24.
56. O podacima o uništenim džamijama, vidjeti Mass, SRBI KORISTE BATINE (Serbs use Beatings), str. A22; A.D Horne, MUSLIMANI U GRADU POD SRPSKOM KONTROLOM GOVORE O REPRESIJAMA I ZABRINUTOŠTI (Muslims in Serb-Run Town Tell of Repression and Worry), Washington Post, 17 avg., 1992, str. A10; Dušan Stojanović, SMIJEH DOK GORE KUĆE, Washington Post, 8. maj, 1993, str. A16; i U BIJELJINI SRUŠENO PET DŽAMIJA, Evropske novosti, Frankfurt, 20 mart, 1993, str. 12.
57. Jonathan C. Randal, BOSANSKI SRBI POVEĆAVAJU PRITISAK NA MUSLIMANE I HRVATE U BANJOJ LUCI (Bosnia Serbs Increase the Pressure on Muslims, Croats in Banja Luka), Washington Post, 11 maj, 1993, str. A14.
58. Petošević, SRPSKI PLAĆENIK, str. 31.
59. Aleksandar Ćirić, RUKOPIS MRTVIH, Vreme, 5. apr., 1993, str. 32.
60. Vojislav Maksimović, PODSEĆA NA ROBOVANJE, Evropske novosti, 27. jan., 1994, str. 18.

VI

MOTIVIRANJE IZVRŠILACA

- Kalkulacije srpskog establišmenta -

Kada su na svjetlo dana izašle ogromne razmjere i užas prethodnih događaja, glavno pitanje se samo nametalo: Šta je to moglo motivirati Srbe da uzmu učešća u genocidu ili čak da ga samo prećutno odobre? Zašto bi Srbi djelovali na taj način koji je bio u suprotnosti sa karakteristikama tog vremena? Za srbijanske političke, društvene i intelektualne vođe u Beogradu i Bosni i Hercegovini, motivacija za učešće u genocidu, sasvim razumljivo, bila je njihova lična odluka. Oni su ustvari bili sami motivaciona sila za podgrijavanje, implementaciju, i opravdavanje tog procesa, dok se rukovodstvo okrenulo konkretnom političkom programu koji je bio sažet u SANU memorandumu.

Nije uopšte vjerovatno da je srbijanska politička elita zaista bila ubijeđena da su Muslimani bili "fundamentalisti", odnosno nije ih bilo briga za to. U svakom slučaju, veoma mali broj Muslimana u Bosni i Hercegovini je bilo motivirano političkim islamom, ili su bili pod uticajem pokreta drugih zemalja. Ni muslimanski vjerski službenici nisu igrali značajnu ulogu u politici. Naprotiv, bez obzira koliki je bio nivo religioznosti ili njihove svijesti, Muslimani bi i dalje bili cilj napada, jednostavno zbog toga što su stajali na putu ostvarenja srpskih nacionalnih interesa. Propagandna kampanja protiv fundamentalizma obezbijedila je pogodnu osnovu srpskoj političkoj eliti na kojoj je ona stvarala sliku ugroženosti i formirala emotivnu simbologiju. Objekte ove taktike bile su korištene kao sredstvo za mobilizaciju i, kako su se nadali, kao sredstvo za ubjeđivanje domaće i međunarodne javnosti u ispravnost

srpske politike. Srpske vode su nastavile koristiti teme o fundamentalističkoj prijetnji na domaćem terenu još dugo nakon što su to napustili u kontaktima sa zapadnim predstavnicima. Očito, njihovi strani sugovornici nisu smatrali takve argumente ubjedljivim.

Iako su bili kamuflirani nacionalističkim jezikom i simbolima, a ponekad i religijom i ideologijom, politički interesi, sasvim jasno, bili su ti koji su stajali iza takve politike. Momčilo Krajišnik, predsjednik parlamenta bosanskih Srba, kasnije je to veoma jasno potvrdio. *"Srpski cilj je veoma jednostavan: Mi smo naslijedili istorijsku ulogu ispunjenja zadatka koje su prethodne generacije nepotpuno obavile, a taj zadatak je da zaokružimo naše etničke prostore"*.⁽¹⁾ Imajući u vidu da je teritorijalna ekspanzija bila sama srž takve politike, Srbi bi na tim teritorijama bili u manjini. Situacija bi ostala nepromjenjena čak i u slučaju da su se Srbi bili odlučili za podjelu umjesto za pripajanje čitave Bosne i Hercegovine, naravno ako bi se pokazalo da je prvi cilj neostvarljiv.

Za srpsko rukovodstvo etničko čišćenje bilo je racionalna politika. Takva užasna politika može se nazvati racionalnom pošto su Srbi koji su donosili odluke očito pažljivo vagali korist i cijenu koju treba platiti za vrijeme čitavog tog procesa. Unutar strategijskog okvira za stvaranje jedne etnički kohezivne nacionalne države, prioritet pri uspostavljanju srpske kontrole nad teritorijom bilo je efikasno i nepovratno odstranjivanje nesrpske populacije. Upotreba zvjerstava bila je samo taktička podrška toj strategiji. Prvobitni šokovi, uzrokovani masovnim napadima na civile, kao i brze kampanjske akcije, doprinijeli su, u početnoj fazi, da se ljudi odluče da idu, što je, bez ikakve sumnje, srpsko rukovodstvo upravo i željelo. Dodatna korist, koju je donosila upotreba zvjerstava, bilo je paljenje etničkih strasti i osveta, što je trebalo da natjera i one Srbe koji su bili protiv takve politike da se pridruže svom nacionalističkom rukovodstvu. Korištenje takvih metoda trebalo je da zatruje odnose među zajednicama do te mjere da bilo kakvo kasnije prilagođavanje ili koegzistencija postanu nemogući. Tako bi se željena strategija srpskog rukovodstva, strategija podjele transformisala u jedinu preostalu političku opciju. U skladu sa tim, Karadžić je veoma precizno koristio takvo kružno rezonovanje iznoseći argumente protiv ponovnog ujedinjenja države. Karadžić je nazvao zapanjujućim to što "Međunarodna zajednica želi da dva naroda, koja se mrze toliko da su došli do tačke međusobnog istrebljenja, natjera da ponovo žive zajedno."⁽²⁾

Većina Srba u Bosni i Hercegovini - ali daleko od toga da su svi - priključila se etničkom čišćenju ili barem to pasivno prihvatila. Iako su u nekim slučajevima srpski agitatori i revolveraši sa strane upravljali događa-

jima, u svim drugim slučajevima lokalni Srbi su preuzimali stvar u svoje ruke i upravljali koncentracionim logorima.⁽³⁾ U skoro svim slučajevima, neki lokalni Srbi davali su informacije i identificirali Muslimane, čak i ako nisu predvodili tu kampanju. Ali, šta je navelo obične Srbe da se okome na one koje su donedavno smatrali dobrim susjedima? Izgleda da su ključni faktori bili: odobrenje od strane vlasti i prihvatanje od strane društva takvih ekstremnih akcija kao potpuno legitimnih.

1. Upotreba legitimiteta vlasti

Stav srpskih vođa u Srbiji, Crnoj Gori, i Bosni i Hercegovini, bez ikakve sumnje, igrao je glavnu ulogu u formiranju ponašanja običnih Srba prema Muslimanima. Dok su legalne vlasti, a posebno članovi vlade, mogli svojim sugrađanima Srbima nametnuti povjerenje i pokornost, dotle su se obični Srbi mogli pravdati da slijede zvaničnu politiku.

Čak iako nije eksplicitno navedeno u bilo kojem službenom političkom dokumentu, atmosfera koja je stvorena u pripremljenoj fazi i njena kasnija radikalizacija u fazi implementacije, ostavlja veoma malo sumnje u stvarne namjere srpskog rukovodstva. U svakom konfliktu, stav vojnog rukovodstva ima prvorazredan značaj u promoviranju ili sprječavanju zvjerstava. Rat je surova stvar, i vojnici pojedinačno, čak i vojnici oružanih snaga Britanije i američke vojske u Drugom svjetskom ratu, naprimjer, iako su djelovali protiv naredjenja, nisu bili imuni od takvog ponašanja.⁽⁴⁾ Većina oružanih snaga u svojim redovima ima elemente sklone zločinu, i od komande zavisi da li će ih spriječiti ili pak ohrabriti. U slučaju Bosne i Hercegovine, najviši oficiri, kao što je komandant vojske bosanskih Srba general Ratko Mladić i njegovo osoblje, tvrdili su da nije bilo nikakvih loših stvari i opravdavali sve akcije koje su činile trupe pod njihovom komandom, ali su u tome bili demantovani. Značaj takvog stava potpuno je jasan. Jedan naučnik koji izučava genocid je istakao: "*spremnost ljudi da počine akte nasilja ili da ih odobre značajno se povećava ako su ti akti eksplicitno naredjeni, implicitno ohrabreni, u tajnosti odobreni ili ako su, u najmanju ruku, dozvoljeni od strane legitimne vlasti*".⁽⁵⁾

Tipično, indoktrinacija u logoru za obuku srpskih paravojnih formacija, kojim je upravljao Arkan uz pomoć srbijanske policije, pokazala je zašto su se oni pripremali kada dođu u Bosnu i Hercegovinu. Jedan ruski plaćenik, koji je prošao kroz taj program obuke, izjavio je: "*filozofija brutalnosti bubnjala je u glavama boraca - srpski patriota nemilosrdan je prema*

neprijatelju; on nema pravo da poštedi neprijateljevu djecu, žene, starce". ⁽⁶⁾ U takvoj atmosferi, nije iznenađujuće da članovi srpskih paravojnih formacija, koji su došli iz Srbije u sastavu srbijanskih snaga koje su stigle u grad Višegrad u aprilu 1992. godine, i ne pokušavaju da minimiziraju ono što se desilo Muslimanima koji su odlučili da ostanu u gradu. Prema jednom izvještaju *"revolveraš je najavio da će žene i djeca biti ostavljeni na miru... Da bi objasnio šta će se desiti muslimanskim muškarcima, on je prešao prstom preko svog vrata".* ⁽⁷⁾

Međutim, nisu samo srpske paravojne formacije postupale na takav način. Jugoslovenska narodna armija vidjela je takođe svoju misiju kao beskompromisni napad na Muslimane. Kada su početkom 1992. godine, prije proglašenja nezavisnosti, armijske jedinice rezervista iz Crne Gore marširale po Bosni i Hercegovini, pjevali su novu popularnu pjesmu: *"Sarajevo i džamije porušiće momci s Romanije"*. Jedan od tih vojnika kazao je novinaru: *"Znate li vi za Džingis Kana, Mongola koji je davno kontrolisao čitavu Evropu i Aziju i koji je ubio stanovništvo čitavog grada koji je imao 300.000 ljudi... E tako ćemo mi postupati sa njima (sa nesrbima)".* ⁽⁸⁾

Vrijeme je prolazilo a poruke koje su stizale sa vrha ostajale su iste. Karadžić je nastavio huškati govoreći da je to borba protiv *"azijskog mraka"* i često je ponavljao da *"srpska država nema nikakve potrebe da u svojim granicama drži svoje neprijatelje. Srpska država treba biti dom srpske nacije"*. ⁽⁹⁾ Srpski zvaničnici su govorili da život u istoj državi sa Muslimanima ustvari znači da će čak i srpske žene morati nositi veo. ⁽¹⁰⁾ Karadžić je stvarao osjećaj kod prosječnog Srbina da se on ne bori samo za svoju vlastitu naciju već i za dobro čitavog Zapada. On je uvjeravao svoju domaću javnost da *"smo mi branili Evropu od islama još prije 600 godina... Mi ponovo branimo Evropu od Njemačke (sic) i od islamskog fundamentalizma."* ⁽¹¹⁾ Čak i onda kada su pokušavali negirati postojanje etničkog čišćenja, stavljali su do znanja da je etničko čišćenje veoma pravedan akt. Kao ilustracija može poslužiti slučaj kada je sedamnaest Muslimana i dva Hrvata bilo ubijeno, navodno od strane nepoznate grupe ili pojedinaca, u gradu Prijedoru u aprilu 1994. godine koji je bio pod srpskom kontrolom. Beogradski mediji, koje je kontrolisala vlada, naveli su tada da *"je bilo više nego dovoljno motiva"*, a taj motiv je bila smrt šest policajaca bosanskih Srba koji su *"branili srpske granice prema bihaćkom džepu"*. ⁽¹²⁾

Vlasti bosanskih Srba često su koristile taktiku zastrašivanja. Govorili su da srpske snage treba da preuzmu kontrolu zato što su Muslimani navodno planirali *"da osunete sve srpske dječake i da ubiju sve muškarce starije od 3 godine, a žene u dobi između 15 i 25 godina da pošalju u harem gdje će*

radati janjičare".⁽¹³⁾ Službeni mediji bosanskih Srba nastavili su intenzivno slanje anti-islamskih poruka, pribjegavajući čak krivotvorenju tekstova iz Kurana ne bi li dokazali da islam, navodno, traži da se nemuslimani moraju ubiti.⁽¹⁴⁾ Primjer koji daju vode ima izuzetno veliki uticaj. U slučaju kada je član kabineta bosanskih Srba igrao fudbal sa članom parlamenta bosanskih Srba, koristeći glavu mrtvog Muslimana umjesto lopte, to je imalo daleko veći efekat nego brojni govori ili članci u novinama.⁽¹⁵⁾

2. Izvori legitimiteta van okvira vlasti

Izvori legitimiteta u društvu, van okvira srpske vlasti, takođe su doprinijeli vladinoj politici etničkog čišćenja. Umjesto da osude ono što se činilo Muslimanima, nevladine institucije generalno su slijedile takvu politiku ili su, u nekim slučajevima, čak išli daleko ispred vlade.

Takvi centri uticaja stalno su podvlačili da Muslimani pokušavaju napraviti muslimansku državu Bosnu i Hercegovinu, što predstavlja opasnost i za Srbe i za čitavu zapadnu civilizaciju. Ponekad su optuživali Muslimane da žele stvoriti "*Islamsku džamahiriju*", iako je to politički izraz koji je izmislio Gadafi za svoj idiosinkretski politički sistem koji uopšte nije baziran na islamskom konceptu.⁽¹⁶⁾ Ustvari, mediji i istaknute političke ličnosti rutinski su opisivale situaciju kao ništa manje nego "*borbu između kršćanskog i islamskog svijeta*" i kao borbu za "*opstanak*". Čak su i samoproglašeni srpski liberali okarakterisali Izetbegovića kao čovjeka koji ima "*samo demokratsku fasadu*" iza koje se krije "*totalitarni pogled na svijet*".⁽¹⁷⁾

Srpska pravoslavna crkva, i u Srbiji i u Bosni i Hercegovini, nastavila je da daje legitimitet etničkoj politici vlasti bosanskih Srba. Ona je podržavala najbeskompromisnije opcije koje su bile formulirane u Bosni, čiji je cilj bio stvaranje velike Srbije, i koje nisu predviđale prisustvo Muslimana u njoj. U aprilu 1993. godine, patrijarh Pavle i mitropolit Amfilohije iz Crne Gore otvoreno su podržali odbijanje Vens Ovenovog plana od strane rukovodstva bosanskih Srba. Amfilohije je tada otvoreno podržao jednog od najtvrdih lidera bosanskih Srba, potpredsjednicu Biljanu Plavšić.⁽¹⁸⁾ U isto vrijeme, sveti Sinod srpske pravoslavne crkve ponovo je podržao ujedinjenje svih oblasti, koje su Srbi zauzeli u Bosni i Hercegovini, sa Srbijom, i zakleo je srpske vođe iz Hercegovine da ne prihvate kompromis u vidu Vens-Ovenovog plana.⁽¹⁹⁾

U aprilu 1993. godine, jedna službena delegacija na visokom nivou srpske pravoslavne crkve učinila je sve u Vatikanu da ubjedi svoje domaćine

kako u Bosni i Hercegovini "*nema agresije*".⁽²⁰⁾ Krajem 1993. godine, patrijarh Pavle, u jednom intervjuu austrijskim novinama, obratio se stranoj javnosti sa tvrdnjom kako oni poznaju samo uopšteno istoriju Balkana. Pavle je u povjerenju ustvrdio da su Srbi domaće stanovništvo u Bosni i Hercegovini, dok su Muslimani stigli sa Otomanskim osvajačima. Karakteristična je bila optužba patrijarha Pavla da Muslimani žele dovesti kršćane u položaj "*bez ikakvih prava*", položaj koji je navodno propisan Kuranom i Šeriatom. Nadalje, on je ustvrdio da Kur'an "*propovijeda sveti rat kao sredstvo za proširenje vjere. Taj koncept je stran kršćanstvu*".⁽²¹⁾ Episkop zvrničko-tuzlanski, Vasilije, sumirao je stavove srpske pravoslavne crkve o Muslimanima rekavši: "*Mi Srbi vrlo dobro znamo da za jedan određeni dio Muslimana vrijedi pravilo: što više ubiju nevjernika, bliži su nebesima*".⁽²²⁾

Treba reći da nisu svi u strukturi crkve smatrali da je ono što se dešavalo u Bosni i Hercegovini vjerski rat. Kada su, naprimjer, upitali dekana Teološkog fakulteta Srpske pravoslavne crkve u Beogradu da li je taj rat religijski ili ne, on je podržao ciljeve srpske politike u opštim crtama. Međutim, želeći da umanjí religijski aspekt tih borbi on je izjavio: "*To ni na koji način nije religijski rat. Šta je tu religiozno pitanje i koji je glavni motiv? Nema ga. To je ipak etnički i građanski rat sa nekim elementima religije... možda vam to zvuči paradoksalno ali tako je kako je. Kako to može biti religiozni rat bez religioznog uzroka?... Radi se samo o religioznoj komponenti u službi bilo etničkih bilo sekularnih interesa*".⁽²³⁾

Međutim, daleko su brojniji bili aktivisti - vjerski službenici koji su podržavali politiku crkve. Pored uopštenih optužbi protiv nasilja koje je izričao patrijarh Pavle, srpska pravoslavna crkva nastavila je da pokriva svojom mantijom čak najekstremnije nacionalističke elemente. Arkan je dao tjelohranitelje mitropolitu Srpske pravoslavne crkve Amfilohiju iz Crne Gore koji ih je koristio za zastrašivanje disidenata. U julu 1993. godine, na dan slave grada Beograda, Arkan je marširao pored patrijarha Pavla u svetoj procesiji koja se kretala gradskim ulicama. Istog mjeseca patrijarh Pavle je lično predvodio jednu službenu delegaciju na putu po Bosni gdje je on predsjedavao religioznim ceremonijama sa velikim publicitetom na kojima su učesće uzeli čelni rukovodioci vlasti bosanskih Srba i vojne vođe.

Patrijarh Pavle je i dalje gledao na Muslimane kao na trajnu prijetnju Srbima što je, prema tome, opravdavalo srpsku politiku. On je to ovako komentarisao stranoj novinarki: "*Kćeri moja, kazao mi je sliježući ramenima, ako me pitaš da li ja mislim da Srbi u Bosni moraju odustati od svega što su do sada uradili za svoje živote, šta ću ti ja odgovoriti? Da li misliš da je ubijanje pogrešna stvar? Naravno! Ali, da li ja mislim da pošten čovjek*

treba da se preda lopovima?... Ako je to izbor, onda ja moram reći: da - a tada bih ja bio takode političar, jer ja vjerujem da se Srbi moraju boriti sada kao nikada ranije, da bi sačuvali ne samo svoju crkvu nego i sebe same". ⁽²⁴⁾

Srpska pravoslavna crkva nije samo propustila da osudi sve srpske zločine, ona je obezbijevala sveštenike za armiju bosanskih Srba i ohrabri-vala je operacije protiv Muslimana. Tako su regruti bosanskih Srba izgo-varali zakletvu pred pravoslavnim sveštenicima, dok su pravoslavni veliko-dostojnici blagoslovili snage bosanskih Srba pred odlazak u akcije, kao što je naprimjer elitna jedinica komandosa "Panteri", koja je bila optužena da je počinila brojna zvjerstva. ⁽²⁵⁾ Srpski pravoslavni mitropolit Nikolaj, za vrije-me posjete mehanizovanoj pješadijskoj jedinici bosanskih Srba, ohrabrivao je njene pripadnike govoreći im *"Mi smo uvijek dobijali ratove... Bog nas ni ovaj put neće napustiti"*. On je podizao njihov moral ubjeđujući ih da je borba *"u interesu srpskog naroda"*. ⁽²⁶⁾ U nekim prilikama srpski pravoslavni vjerski službenici sami su preuzimali rukovođenje u operacijama čišćenja. Sveštenik u Trebinju govorio je okupljenim Srbima *"da će taj grad biti srp-ski jer je on to uvijek bio"*, a zatim i sam preuzeo stan i nekoliko radnji čiji su bivši vlasnici Muslimani bili prisiljeni da odu. ⁽²⁷⁾

Nema nikakve sumnje da je religiozna maska spašavala savjest i usmjeravala one Srbe koji su zaista bili religiozni, sprječavajući pojavu bilo kakvog raskoraka između lične pobožnosti i činjenja zvjerstava. Ovakva racionalizacija može pomoći u objašnjenju stavova kakav je onaj koji je iska-zala policajka bosanskih Srba koja je samu sebe uvjeravala da *"mi možemo živjeti sa Muslimanima samo onda kada ih razoružamo do posljednjeg. Po-bjeda je sigurno naša. Bog je uz Srbe"*. Rezultat svega ovoga bilo je oslanja-nje boraca bosanskih Srba na Božiju pomoć u toku njihovih akcija, pa su se mogla vidjeti oklopna vozila na kojima su ispisani slogani kao što je onaj *"Bog štiti Srbe"*. ⁽²⁸⁾ Obraćajući se domaćoj javnosti, Karadžić je, sasvim ra-zumljivo, težio da svojoj politici da religiozno opravdanje, pripisujuću srp-ske uspjehe činjenici da *"da je Bog nama pomogao. On se okrenuo nama upravo onako kako smo se mi okrenuli njemu, nakon toliko godina u kojima smo pravili greške"*. ⁽²⁹⁾

Pošto je želja srpske pravoslavne crkve bila da situaciju u Bosni i Hercegovini predstavi kao napad na kršćanstvo, nije im bila prijatna činje-nica da katolici nisu bili tako neprijateljski raspoloženi prema Muslimanima ali su se nadali da će ih moći okrenuti protiv Muslimana. Urednik "Pravo-slavlja" je napisao da je *"Stav Hrvata u Bosni i Hercegovini zapanjujući jer, iako su i sami kršćani, nisu se pridružili kršćanima Srbima u odbrani za-jedničkih kršćanskih principa. Umjesto toga oni pokušavaju da sastave*

nespojivo, krst - simbol koji Muslimani najviše mrze - i polumjesec... Ap-surdno je da neki kršćani saraduju sa muslimanima protiv kršćana".⁽³⁰⁾

Srpski orijentalisti koristili su svoje ekspertize za napade na Muslimane na intelektualnom planu, kao i za odbranu vladine politike; dakle isto ono što su radili i prije raspada Jugoslavije. Sada, međutim, za razliku od pripreme faze, njihovi argumenti su poslužili kao osnova za opravdanje oštrih mjera koje su u tom trenutku bile poduzimane prema Muslimanima. Pored toga što su obezbjeđivali apstraktnu akademsku formu, njihovi govori davali su ratnim zločincima dodatna naučna objašnjenja i opravdanja. Istoričar Mile Nedeljković koristio je svoju knjigu da bi ubijedio čitaoce da je Bosna i Hercegovina uvijek bila srpska i pravoslavna, žigošući Muslimane kao Srbe konvertite. Na osnovu takve teze, u knjizi se pravda čišćenje Muslimana iz Srbije u 19. vijeku, opisujući tu akciju kao oslobađanje od izdajica. Autor tvrdi, "Svaka socijalna grupa koja je bila povezana sa okupatorom (Osmanlijama), stanovništvo (muslimansko) koje je baziralo svoj položaj i svoj imetak na eksploataciji i pljački ugnjetavanog stanovništva, takode je nestala".⁽³¹⁾ Nadalje, on smatra da je taj proces bio tako uspješan da je to danas u potpunosti zaboravljeno kao "snijeg koji se davno istopio".

Ostali naučnici su, u saradnji sa propagandom srbijanskih vlasti, pojačali svoja upozorenja o navodnoj islamskoj opasnosti. Tako, naprimjer, Darko Tanasković, identifikuje "ekonomski, diplomatski i posebno demografski džihad", uperen i protiv Balkana i protiv zapadne Evrope.⁽³²⁾ Po Miroljubu Jevtiću, prijetnja je navodno prerasla u "zlokobni plan" po kojem će Muslimani formirati srednjevjekovnu državu.⁽³³⁾ Idući dalje, Jevtić proglašava Muslimane nesposobnim za koegzistenciju, karakterišući islam kao stran svemu "milosrdnom i nenasilnom prema onima koji imaju različit način razmišljanja od vladajuće islamske doktrine".⁽³⁴⁾ U stvarnosti, pak, Muslimani jedini nisu uništavali bogomolje koje pripadaju drugim vjerama, ali srpski učenjaci su govorili da jesu, opisujući te akcije kao "obavezu u skladu sa njihovom vjerom".⁽³⁵⁾ Jevtić je možda bio najbeskompromisniji u odricanju bilo kakve mogućnosti koegzistencije sa Muslimanima, jednostavno, zbog njihove vjere: "Mora biti jasno svim ljudima dobre volje da nema mira i da ne može biti mira sa islamskim fundamentalizmom. Opšte je poznata činjenica da islam ne priznaje koegzistenciju muslimana i nemuslimana na osnovu jednakosti". U praksi, njegovo tumačenje islama navodi ga da zahtjeva nastavak nasilnih sredstava do logičnog kraja, jer "nadati se u mir sa Alijom Izetbegovićem je samo iluzija". On dodaje, "Svi pregovori sa njim su gubljenje vremena i samo odgadaju konačan obračun koji on sam nameće".⁽³⁶⁾

Drugi srpski naučnik, Nada Todorov, govorila je da su Muslimani u Bosni i Hercegovini pod uticajem njihovog "islamskog načina života koji nema ništa zajedničko sa evropskom civilizacijom". Prema njenoj analizi, koju je prenijela vojna štampa, tradicionalne bajke "1001 noć", za koje ona pretpostavlja da ih Muslimani čitaju u svom djetinjstvu, zaslužuju posebnu pažnju, pošto te priče izazivaju "podsvjesni poticaj" kod Muslimana da muče i ubijaju kršćane. Todorova objašnjava: "Pošto su ove priče pune erotizma, sigurno je da oni (Muslimani) u pubertetu čitaju te priče pažljivo, tako da je uticaj na njihovu ličnost sasvim evidentan. Njihovi svjesni, podsvjesni i nesvjesni nivoi ličnosti potpuno su aktivni za vrijeme dok čine zločine u Bosni i Hercegovini".⁽³⁷⁾

3. Dehumanizacija pravljenjem stereotipova

Negativno portretiranje Muslimana kao opasnih i drugčijih ljudi, koje je počelo u osamdesetim godinama, čak je i pojačano onda kada se desila erupcija stvarnog nasilja. Srpski političari, intelektualci, vjerski velikodostojnici, i mediji uvijek su uz Muslimane vezivali izraze kao što su "fanatici", "teroristi", "ekstremisti" i "fundamentalisti" i uvijek su ih prikazivali kao "provokativne", uključene u agresiju ili ofanzivu, izjednačavajući tako islam sa nasiljem. Svi oni su formirali utisak da je nasilje prirodeno Muslimanima, a beogradski mediji su čak govorili o osvajačkoj krvi koja teče u Muslimanima.⁽³⁸⁾ Ustvari, list Jugoslovenske armije tražio je od vodećeg srbijanskog orijentaliste da analizira za njegove čitaoce razlike između "njih i nas, muslimana i kršćana".⁽³⁹⁾ Prema štampi Jugoslovenske armije, Muslimani nisu bili ništa drugo do potpuno "zatrovani islamski fundamentalisti".⁽⁴⁰⁾

Intelektualci, kao Vojislav Lubarda, vodeći srpski pisac iz Crne Gore, takođe su stvarali negativne slike o Muslimanima i opravdavali oštru politiku prema njima. On je isticao da Muslimani, navodno, razumiju samo silu. Krajem 1993. godine, on je rekao: "Dozvolite da spomenem samo dvije lične karakteristike većine Muslimana: Kad su suočeni sa nečim što je jače (kao što je jača osoba ili jača sila) oni postaju tako krotki kao jagnjad i neopisivo poslušni. Međutim, njihova priroda se mijenja čim osjete da su oni jači, i kada je sila u njihovim rukama, oni postaju beskrajno okrutni".⁽⁴¹⁾

Srpska pravoslavna crkva, takođe, je jačala privid da su Muslimani defektna ljudska bića, a posebno Srbi koji su izdali svoje korijene. Tvrdeći da su Muslimani srpskog porijekla, crkva im je nudila da ih primi nazad ako napuste krivi put i promijene sadašnju vjeru. Dragan Protić, arhidakon i

profesor Teološkog fakulteta Srpske pravoslavne crkve u Beogradu, jasno je kazao da vjeruje da je to obraćenje izvodljivo ako se izvrši pritisak na Muslimane da prihvate pravoslavlje. On je Muslimane smatrao zabludjelim pravoslavcima Srbima i napomenuo je sa izrazom superiornosti da "*Srpska pravoslavna crkva rado prima one koji su napustili pravoslavlje a koji se pokaju i povrate*".⁽⁴²⁾

Vjerovatno nigdje nije bila tako evidentna rušilačka moć jezika kao u slučaju izbora riječi "čišćenje", koja se komotno koristila u neslužbenim diskusijama da bi opisala nasilno odstranjivanje Muslimana. Logično, procedura sa takvim imenom - što je značilo povratak na četničku terminologiju iz Drugog svjetskog rata - mogla se posmatrati samo kao pozitivna i poželjna, implicirana antiteza i korekcija, navodno, nečistog, neprirodnog i ponižavajućeg stanja. Kada je, naprimjer, komandir srpske jedinice izvjestio da je "*ova oblast etnički čista*", bilo je jasno da je bio ponosan, smatrajući to dostignućem.⁽⁴³⁾

Izvjestavanje beogradske televizije bilo je, takođe, potvrda ovakvog stanja. Izvještaj, kao onaj iz Zvornika u kojem se kaže da su Muslimani granatirali srpske kuće, često je bio opravdanje za kasnije srpske napade. Međutim, zapadni novinari, koji su u to vrijeme bili u Zvorniku, kazali su da nije bilo nikakvih granatiranja, da čak Muslimani nisu ni imali nikakvu artiljeriju.⁽⁴⁴⁾ Nasuprot tome, u medijima se uvijek izvještavalo da Srbi oslobađaju određenu oblast ili je korištena gomila fraza kao što je ona da su Srbi "*bili prisiljeni da se energično brane*". Nakon što su njegove snage ušle u selo Osmaci, general Mladić je doslovno kazao: "*bilo je to veliko muslimansko selo u koje Srbin nije stupio nogom sve dok ga mi nismo oslobodili*".⁽⁴⁵⁾

Čak je i humor, kao što su vicevi o "*Muji i Hasi*" i "*Muji i Fati*" - nazvanih po stereotipnim muslimanskim muškim i ženskim imenima - služio istoj svrsi. Oni su pojačavali negativan imidž baveći se njihovom viktimizacijom. Jedan takav vic kaže: "*Koji je najkraći vic o Muji i Hasi*". Odgovor glasi: "*Bili su nekada Mujo i Haso*". Drugi su za temu imali Fatinu prodaju seksualnih usluga UNPROFOR-u i njeno svlačenje do gola preciznim snajperskim hicima.⁽⁴⁶⁾ Takav crni humor u srpskim medijima samo je pojačavao nepovoljne slike o Muslimanima i banalizirao proteste onih Srba koji su saučestvovali sa teškim položajem Muslimana.

Negativna kategorizacija može imati razarajuće efekte putem dehumanizacije ciljne grupe. To doprinosi lakšem prihvatanju njihovog ubijanja kao članova jedne bezlične skupine nepoželjnih osoba. Sociolog Kelman dobro je primijetio: "*Masakri postaju mogući u onolikoj mjeri koliko smo mi*